

VIGILIA

2016/10

1956 hatvanadik évfordulóján

POMOGÁTS BÉLA: Ötvenhatról személyesen

RÓNAY LÁSZLÓ: Emléktöredékek a forradalomról

CÚTHNÉ GYÓNI ESZTER: Endrédy Vendel zirci apátról

SZABÓ FERENC: A lengyel pápa szavai az 1956-os forradalomról

ISKY ANDRÁS: Augustinus-apokrifok

PRONTVAI VERA: Visky András *Caravaggio terminál* című drámája

Czigány György, Mohai V. Lajos és Petrőczy Éva versei

Kovács Géza és Michaletzky György Esterházy Péterről

Beszélgetés Kertész Imrével

81. évfolyam	VIGILIA	Október
LUKÁCS LÁSZLÓ:	Az irgalmasság tanúja	721
1956 HATVANADIK ÉVFORDULÓJÁN		
POMOGÁTS BÉLA:	Ötvenhatról személyesen	722
RÓNAY LÁSZLÓ:	Emléktöredékek a forradalomról	726
CÚTHNÉ GYÓNI ESZTER:	„A zirci apát úr ezennel szabad...” Endrédy Vendel apátsága az 1956-os forradalom napjaitól az 1961–1962-es persorozatig	732
SZABÓ FERENC:	A lengyel pápa szavai az 1956-os forradalomról	740
SZÉP/ÍRÁS		
VISKY ANDRÁS:	Augustinus-apokrifok (versek)	743
PRONTVAI VERA:	Barakkból a végtelenbe. Pilinszky színházeszménye és Visky András <i>Caravaggio terminál</i> című drámája (tanulmány)	745
IZSÓ ZITA:	A második halál; Kibírni harmadnapig (versek)	751
CZIGÁNY GYÖRGY:	Vigasztalások (vers)	753
OLÁH ANDRÁS:	ami nem te vagy; elsötétítés után (versek)	754
HALMAI TAMÁS:	Fodor Ákos-olvasás. Versmeditációk (esszé)	755
ZBIGNIEW HERBERT:	Tele van a fejem; Nagyanyám (versek) (Gömöri György fordításai)	762
SZŰK BALÁZS:	Bocsánatkérés (vers)	764
ÜRMÖS ATTILA:	Körhinta (regényrészlet)	765
MOHAI V. LAJOS:	Angyalvers; Égi bolthajtás alatt; Színezüst (versek)	768
TOKAI TAMÁS:	csöndnapló / három reggel (vers)	769
PETRŐCZI ÉVA:	Prológus – egy ősbemutatóhoz (vers)	771
A VIGILIA BESZÉLGETÉSE		
HAFNER ZOLTÁN:	Kertész Imrével	772
NAPJAINK		
KOVÁCS GÉZA:	A botfűlű úr. Esterházy Péter és a zene	780
MICHALETZKY GYÖRGY:	„A hiány felmérése” (Tétova emlékezés)	782
DOKUMENTUM		
■	A <i>Brižinski spomeniki</i> magyarul (Bakonyi Gergely fordítása)	785
KRITIKA		
TÜSKÉS ANNA:	„Történelmi Atlantisz”. Illyés Gyula: <i>Naplójegyzetek 1956–1957. Atlantisz sorsára jutottunk</i>	788
BARTUSZ-DOBOSI LÁSZLÓ:	A „vaskos” költő. Sipos Lajos: <i>Berda József. Kritikai pályarajz</i>	792
SZEMLE		
	(részletes tartalom a hátsó borítón)	795

Az irgalmasság tanúja

Alig egy hónapja avatták szentté Kalkuttai Teréz Anyát. A világ legismertebb személyiségei többnyire politikusok, pénzemberek, tudósok, feltalálók, esetleg sportolók. Közéjük került be, sőt vált a legnépszerűbbek egyikévé az elmúlt évtizedekben ez az aprótermetű, törekeny apáca. Hivatását nem a világot mozgató hatalmasok között találta meg, hanem éppen a társadalom legalsó rétegében, ahol a nyomorultak, a peremre szorultak, a nincstelenek, a szegények, sőt „a szegények legszegényebbjai” tengődnek. A hatalomért versengők közepette Teréz anya az emberiség „söpredékébe” szállt alá. Közvetlen közlőről tapasztalta meg a szegénység különböző formáit: a materiális szegénységet, a társadalomból kizáróttak keserűségét, a betegség és az agónia kínjait, és minden erejét a szenvedők megsegítésére fordította. Erre a célra szerzetesrendet hozott létre — így sokszorozta meg saját erejét. Nem számolgatta, hány rászoruló él a földkerekségen; tudta jól, hogy az összes nyomorúságot nem képes felszámolni, de lehajolt ahhoz, aki a legközelebb volt hozzá, hogy rajta segítsen. Azután a következőn, majd ismét a következőn...

Felismerte azt is, hogy bármilyen ínség sújt sokakat, a legnagyobb kín mégis azoké, akik nem tapasztalják meg Isten gondoskodó jószágát. Bár az ember legmélyebb vágya, hogy szeressen és őt szeressék, sokan úgy halnak meg, hogy ezt sohasem élhették át. Azok az igazán szegények, akiknek szeretetvágya kielégítetlen marad — ilyenek pedig rengetegen vannak a jóléti társadalmakban is. Ezért rendjének tagjait nem ápolónőnek vagy orvosnak képezte ki, hanem elküldte a nyomornegyedekbe, hogy szedjék föl az utcákon fekvő nyomorultakat, a betegeket és a haldoklókat, a segítségre szoruló hajléktalanokat és menekülteket, és vegyék őket gondozásukba. Nem szavakkal prédikált Isten és az emberek szeretetéről, hanem életével tett róla tanúságot — a Szeretet Misszionáriusaként.

A szegényekkel vállalt sorsközösséget, őket szolgálta minden erejével. A Szeretet Misszionáriusai életüket teszik rá erre, így adnak evangéliumi választ korunk kihívásaira. A világméretű szegénységet megszüntetni nem tudják, de segítenek mindazokon, akikhez eljutnak, és így jellé válnak az egyre önzőbbé, erőszakosabbá váló világban. Az „emberszerető Istennek” az emberek szeretetére szomjazó vágyát próbálják kielégíteni — az irgalmasság tanúiként. Ferenc pápa meghirdette az irgalmasság évét, és a gáncsoskodások ellenére kitart az Evangélium üzenete mellett: sürgeti a szenvedők, a menekültek, a bajbajutottak megsegítését. A szentév logója a Jó Pásztor jeleníti meg. Az irgalmasság évének valódi szimbóluma Szent Kalkuttai Teréz Anya, az irgalmasság máig eleven ikonja, a szeretet misszionáriusa.

Ötvenhatról személyesen

POMOGÁTS BÉLA

1934-ben született Budapesten. Irodalomtörténész, a Vigilia szerkesztőbizottságának tagja. Legutóbbi írását 2016. 8. számunkban közöltük.

Hatvan esztendeje: 1956. október 23-án tört ki Budapesten a magyar forradalom, és tizenhárom nappal később: 1956. november 4-én verték le a bevonuló szovjet csapatok. A két dátum között eltelt tizenhárom nap életem (a mögöttem levő több mint nyolcvan esztendő) legnagyobb személyes történelmi élménye volt. Élmény és tapasztalat, amely sohasem fakult meg a múltó évtizedek során, és amidőn 1989 tavaszán az ötvenhatos forradalom emléke és öröksége, hasonlóan egy vulkánhoz, amely évtizedes vagy évszázados némaság után váratlanul a tenger felszíne fölé emelkedik, a mélyből a felszínre tört, mintha ifjúságommal találkoztam volna: eltöltött a reménység és a várakozás. Más dolog, hogy ez a reménység bizony megfakult és szét-töredezett a mögöttünk lévő több mint negyedszázad közéleti tapasztalatai és csalódásai nyomán.

De hadd beszéljek most mindenekelőtt a magam hatévtizedes emlékeiről. Hatvan esztendeje október 23-án napfényes reggel köszöntött Budapestre, mintha a búcsúzó nyár egy kis időre visszatért volna, mielőtt minden az őszi ködbe merül. Lázás volt az ország, Rajk László és társai október 6-i temetése után kisebb egyetemista csoport tüntetést rendezett a Batthyány-örökmécsesnél. Hétvégi reggeleken hosszú sorokban álltunk az újságosbódék előtt, hogy hozzájussunk az Irodalmi Újság frissen megjelent számához, és versengve olvastuk Hágy Gyula, Tardos Tibor, Novobáczky Sándor írásait. Nagy Imrét egyik napról a másikra visszavették az uralkodó pártba, közlemény jelent meg Farkas Mihály korábbi honvédelmi miniszter (a hamis perek, Rákosi Mátyás mellett, legkártékonyabb szervezője) letartóztatásáról. Október 13-án ünnepélyesen eltemették az 1950-ben meggyilkolt Sólyom Lászlót és tábornoktársait. Gerő Ernő párt- és kormányküldöttség élén Jugoszláviába utazott, hogy megbékítse Titót, akit nemrég még az „imperialisták láncos kutyájának” nevezett. Október 19-én Lengyelországban a börtönből nemrég szabadult Gomulka vette át a vezetést, a nyugati rádiók arról beszéltek, hogy Varsót szovjet csapatok vették körül, s velük szemben felvonultak a lengyel hadsereg egységei.

Az egyetemeken is forrongott minden. Október 16-án a szegedi tudományegyetemen megalakult a MEFESZ, a Magyar Egyetemisták és Főiskolások Egységes Szövetsége. Addigra ugyanis kiderült, hogy az éveken keresztül monopolhelyzetet élvező ifjúsági szervezet, a DISZ (Dolgozó Ifjúság Szövetsége) alkalmatlan minden megújulásra. (Nagyon jellemző, hogy egyik vezetője, név szerint Hollós Ervin, pár hónappal később alezredesi rangban az értelmiség ellen

írányuló megtorlások irányítója lett, engem is személyesen hallgatott ki és fenyegetett meg azzal, hogy gumibottal szétveri a talpamat.) Október 22-én egymást követték a diákgyűlések az ország egyetemlein és főiskoláin, s a budapesti műegyetem hallgatóinak éjszakába nyúló gyűlésén megszületett a híres Tizenhat Pont, amely néhány óra múlva a kirobbanó forradalom követeléseinek forrása lett.

A bölcsészkaron ugyancsak voltak gyűlések, a közhangulatot azonban egyáltalán nem a szenvedélyek jellemezték, én inkább valami népiünnepély jellegű vidámságra és várakozásra emlékszem. Ezt az oldottabb hangulatot az sem zavarta meg igazán, hogy mindig újabb hírek érkeztek a tervezett tüntetés engedélyezéséről, betiltásáról, majd ismét engedélyezéséről. Közismert dolog, hogy a műegyetemi diákgyűlésen elhatározott demonstráció, amelyhez órákon belül valamennyi fővárosi egyetem és főiskola, sőt az írószövetség és az újságírószövetség is csatlakozott, eredetileg a veszélyeztetett lengyel átalakulások támogatása jegyében szerveződött. A bölcsészkaron mi is lázasan készítettük a transzparenseket, a lányok lengyel és magyar kokárdákat csináltak, a DISZ-iroda egyszeriben a tüntetés szervezőbizottságának főhadiszállásává alakult át, s a kokárdák költségeire a Tanulmányi Osztálynak az a megszéppent vezetője utalt ki talán ezer forintot, aki korábban a sztálinizmus legodaadóbb híveként volt ismert, és mint az Államvédelmi Hatóság kihelyezett hivatalnoka működött. (Lám, akkor is voltak hirtelen megtérések, igaz, tüntetésünk jótékony szponzora '57 januárjában már a bölcsészkar vésztörvényszék vezetőjeként működött, persze ez a dupla fordulat sem tanulság nélkül való.)

Aztán kitódultunk a Petőfi-szobor elé, Sinkovits Imre nagy átéléssel mondogatta el a *Nemzeti dalt*: a történelmi sorok hirtelen erőre kaptak, feltámadtak, mint fényüket vesztett virágok a reggeli nap sugaraira. Megindult a menet, elől haladtunk karszalagosan mi, szervezők, az első sorban a professzorok, közöttük a szomorkás tanulmányi osztályvezető, aki gondterhelten skandálta: „Nem állunk meg félúton, sztálinizmus pusztuljon!” (Lehet, inkább kérdőjelet tett a mondat után.) Ott volt Pais tanár úr, a hírneves nyelvész, akinek előadásait buzgón látogattam, általában katonásan pattogva beszélt: „Tudod! fiam! mikor voltam! utoljára tüntetni? 1905-ben! A báró Fejérváry-kormány ellen!”

A tömeg óriásira duzzadt, már nemcsak egyetemisták vonultak végig a Kossuth Lajos utcán, a Tanács körúton, a Bajcsy-Zsilinszky úton csatlakoztak a munkából hazatérő járókelők. Nyitott ablakok mögül integettek az emberek, volt, aki piros-fehér-zöld zászlót lobogtatott. A Bem-szobor előtt Veres Péter, az Írószövetség elnöke beszélt, felolvasta a magyar írók Tizenkét Pontját, aztán vonultunk a Parlament elé, hogy bizalmat szavazzunk Nagy Imrének, és mintegy kikényszerítsük visszatérését a kormány élére. A mindaddig inkább vidám, szinte majáliszerű hangulat akkor kezdett komolyabbá válni. Nagy Imre hosszú ideig nem került elő, rövid beszéde eléggé szerencsétlenül sikerült, közben óvatos kezek eloltották a közvilágítást, a tömeg fáklyát gyújtott a Szabad Nép című pártlap papirosából, megjelentek az első, közepén lyukas zászlók, ezekből kivágták a gyűlölt

Rákosi-címert. Teherautók jelentek meg, hozták a Budapest környéki munkásokat, fiatalokat.

Lassan elindultunk vissza, a Belvárosba. A rádiónál gyülekező tömeg követelte a Tizenhat Pont nyilvánosságra hozatalát, lövéseket még nem lehetett hallani. Gerő elmondta a rádióban hírhedt beszédét, erről azonban akkor nem szereztem tudomást. Beszélték, hogy egy csapat tüntető ledöntötte a Sztálin-szobrot, maradványait pár nap múltán az Akácfa utcában láttam, lelkes kopácsolók dolgoztak rajta, igazi „sztálini műszak” kezdődött, mindenki szeretett volna emléke egy darabot. Állítólag a bajusza vagy a füle később vagyonokat ért.

Hazafelé tartottam. Az a vidám hangulat, amely a tüntetés első óráira rányomta bélyegét, és a nemzeti akaratnak az a magával ragadó ereje, amellyel az Országház előtt találkoztam, egyszerre valami fojtott szenvedélynek és izzó haragnak adta át helyét. Lövések hallatszottak a Múzeum-kert felől, teherautó robogott végig a Kosuth Lajos utcán, platóján összefogódzkodó emberek ütemesen kiáltották: „Ávós gyilkosok!” Valami elszabadult, valami felszakadt, Budapest utcáin vérben és lőporfüstben megjelent a forradalom és a szabadság szelleme: csak könyvekben olvastam ilyenről, nem éreztem örömet, inkább szorongást és megrendülést.

Hazajutottam valahogy, a főváros egyik külső kerületében, Pest-újhelyen laktam, ez családomnak régi fészke volt, még anyai nagypapám, egy neves ügyvéd alapította annak idején (együtt Antall József anyai nagypapjával), róluk voltak elnevezve a település főutcái (ezeket persze a Rákosi-korszakban átkeresztelték, majd a rendszerváltozás után visszakapták eredeti nevüket). Csak három nap múlva, az egyetemi diákszövetség híró szavára mentem be egy alkalmi teherautó tetején a bölcsészkarra. Akkor már nem volt értelme, és nem is volt rá idő azon gondolkodni, hogy ami történt és történik, elkerülhető lett volna-e, s mit hoz a közvetlen jövő. Forgatni kellett a stencilgépet, szövegezni a röpcédulát, tartani a telefonügyeletet. Az egyetemi ifjúság, az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság azt a programot támogatta, amelyet Nagy Imre nem is annyira meghirdetett, inkább képviselt. Ennélfogva az általunk készített röpcédulák és újságcikkek a fegyveres harc megszüntetését, a különböző társadalmi erők párbeszédét szorgalmazták: a kölcsönös önmérsékletet és a meg egyezési készséget javasolták, és külön követelésként Mindszenty József bíboros visszatérését a magyar katolikus egyház élére.

November 3-án egy barátommal, nevezetesen Vázsonyi Vilmos joghallgatóval (az egykori igazságügy-miniszter unokájával) együtt Győrbe utaztunk, hogy a diákbizottságot képviseljük Szigethy Attila nemzeti tanácsánál. Este érkeztünk meg, csak a helybeli ifjúsági bizottsággal tudtuk felvenni a kapcsolatot. Mindszenty József hercegprímás rádióbeszédének szövegét is csak később ismertem meg, és megvallom, rám nem tett olyan ijesztő benyomást, mintha a bosszú, a számonkérés szándékára utalt volna. Az 1945-ös földbirtokreform következményeivel például nem fordult szembe, ellenkezőleg, a következőket jelentette ki: Az egyház elő kívánja mozdítani „az egészséges

fejlődést és nem helyezkedik szembe a történelmi haladás igazolt irányával”. Különben a Nagy Imre vezette kormány is méltányosan ítélte meg a hercegprímás helyzetét, midőn a következő közleményt jelentette meg: „A magyar nemzeti kormány megállapítja, hogy az 1948-ban Mindszenty József hercegprímás ellen emelt vádak minden törvényességet nélkülöztek. Ennek értelmében a hercegprímás ellen történt összes intézkedések megsemmisülnek, és a hercegprímás minden eddigi polgári és egyházi tisztségét felveheti és szabadon gyakorolhatja.” 1974-ben Torontóban megjelent *Emlékirataim* című művében is elismeréssel és kegyelettel beszélt a meggyilkolt miniszterelnökről.

Győrbe érkezésem másnapján: kora hajnalban Nagy Imre utolsó kormánysszózata ébresztett a rádióból, majd Győr belvárosában is megjelentek a szovjet harckocsik. Viszontagságos napok után keveredtem haza. November közepétől január közepéig részt vettem a MEFESZ Országos Intézőbizottságának munkájában, 1957. január elején én voltam az utolsó diáktörvénykezési ülés levezető elnöke. Ekkor már nehéz volt bejutni az ülés színhelyére, a Szakszervezetek Országos Tanácsának székházába, az előcsarnokban kezüket duzzadt zsebükön (a fegyveren) pihentető marcona emberek gyűrűjén kellett áthatolni. Ez a diáktörvénykezési ülés még egyszer és utoljára kifejezte a magyar egyetemisták és főiskolások hűségét a leverett forradalom eszményei iránt. Másik lélekmozdító élmény a Magyar Írók Szövetségének 1956. december 28-i közgyűléséhez fűződik: ezen én képviseltem az egyetemista szervezetet, ott ismertem meg személyesen Illyés Gyulát, Veres Pétert (a szövetség akkori elnökét), Déry Tibort és Tamási Áront (meg másokat). Tamási fogalmazta meg az írószövetség *Gond és hitvallás* című kiáltványát, amely a magyar forradalomnak mintegy a búcsúszózata volt.

Visszatértem az egyetemi tanulmányokhoz, a történelemtől végül a tököli internálótáborban vettem búcsút, ahol két hónapos vizsgálati fogság után négy hónapot töltöttem, összesen hat hónapig voltam letartóztatásban 1959 novembere és 1960 májusa között. Szabaduláso-mat annak köszönhettem, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezetének többszöri sürgető határozata következtében a Kádár-kormányzat megszüntette és feloszlatta az internálótáborokat. Még egy esztendő-t töltöttem rendőri felügyelet alatt, végül 1965 késő őszen folytathattam irodalomtörténeti pályámat a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének munkatársaként. A hatvanas évek végétől már napvilágot láthattak könyveim, a rendszerváltozás után pedig részt vehettem az irodalmi életben, a közéletben, számos tisztséget is betöltöttem (voltam a Magyar Írószövetség, az Anyanyelvi Konferencia, az Illyés Közalapítvány elnöke). Életem arra a pályára került, amelyhez ifjúságomban (még a piarista iskola diákjaként) vágyakoztam. Megjelent több mint száz önálló könyvem, jelen voltam és vagyok a magyar kulturális életben, természetesen a katolikus kulturális életben is. Az az ötvenhatos tizenkét nap mindazonáltal hosszú pályafutásom legfontosabb tapasztalata és élménye volt: akkor tanultam meg igazán szeretni a hazámat és a népem.

Emléktöredékek a forradalomról

RÓNAY LÁSZLÓ

1937-ben született Budapesten. Irodalomtörténész, a Vigilia szerkesztőbizottságának tagja. Legutóbbi írását 2016. 9. számunkban közöltük.

Egyre kevesebben vagyunk, akik átéltük 1956. október-novemberét. Egyre többen vannak viszont, akik politikai pecsenyéjüket sütögetik a forradalom lázas napjaira emlékezve. Lassan-lassan kiderül, hogy akik akkor még nem is éltek, viharadaraik és irányítói voltak az eseményeknek, amelyek elképesztő váratlansággal követték egymást. Tüntetés? Ott és akkor? Nem, ez teljesen lehetetlennek látszott még egy héttel október 23-a előtt is. Igaz, néma tüntetéssel ért föl a Rajk-temetés, de az egykori belügyminiszter koncepciók pere és halálra ítéltése inkább a kommunisták különböző irányzatai közötti leszámolás végpontja volt. Hogy mekkora indulatok forrtak az országban, kivehető volt a Petőfi Kör lázas, szenvedélyes összejövetelén, és hogy kibe helyezték reményüket a hétköznapi emberek, azt pontosan mutatták azok a rokon-szenvező pillantások, amelyek a Belvárosban sétálgató, lenullázott Nagy Imrét kísérték. Az ő kohéziós szerepét csak azok értették, akik átélték, hogy vele enyhülés, nélküle visszarendezés kezdődött, holott a közvélemény értékítélete szerint Rákosi Mátyás és a többiek leszerepeltek, a nagy többség torkig volt diktatúrájukkal. Hogy Nagy Imrét sokan milyen torzul, előítéletekkel közelítve értékelték, annak jó példája Márai Sándor *Naplójának* 1994 és 1997 közötti, most megjelent része. Számára a vértanú miniszterelnök csak egy moszkovita kommunista volt, egy a szovjet diktatúra sok áldozata közül.

Abban az évben, 1956-ban lettem egyetemista. Bóka László támogatásával néhányunkkal pedagógia szakot indítottak, s egy csoportot alkottunk a latinosokkal. Esténként Donáth professzortól tanultunk orvosi anatómiát, öten ültünk a hatalmas teremben. A professzor sehogy sem értette, hogy kerültünk oda, s mi osztóztunk tanácstalanságában. Már-már elérkezett az első állatboncolás időpontja, de elsöpörték az események, melyek végképp megfosztottak a pedagógiai karrier lehetőségétől.

Tétován jártam-keltem az egyetem folyosóin, pedig jól ismertem az épület minden zegzugát, két évig itt működött a piaristák legendás gimnáziuma, aztán úzték el a Mikszáth Kálmán térre, s az elorzott épületben telepedett meg az ELTE, a Bölcsészettudományi Kar. Kicsit otthontalanul, jókora irigységgel szemléltem csoporttársaimat, a latin szakosokat, némelyiküknek még segítettem is Julius Caesar fordításában, bizonyítva, hogy Gál tanár úr eredményes munkát végzett a piaroknál. Rengeteget tanultam Klaniczay Tibor előadásából, kitűnőek voltak a nyelvészeti szemináriumi foglalkozások, s mint a múltból érintetlenül megmaradt legendát hallgattuk Pais Dezsőt. A délelőtti órák után átballagtam az *Új Ember*hez, ahol ekkor még gépmesterként tevékenykedtem, s mindig kitüntetésnek éreztem, ha

valamelyik szerkesztő szóba elegyedett velem. Némelyikük, elsősorban Mihelics Vid, a „professzor úr”, lenyűgözött tudásával és kedvességével, s ezt az érzésemeket váratlan haláláig megőriztem.

Amikor befejeztem a címszalagok kinyomtatását, belopakodtam a „nagy szobába”. Zöld kárpitba vont fotelokban darvadoztak ebéd utáni sziesztájukat töltve az *Új Ember* szerkesztői, a katolikus sajtó egyik nagy nemzedékének tagjai. Csak Sinkó Feri bácsi, a felvidéki magyar keresztény irodalom egyik szervezője dolgozott asztalánál. A fiókokból kitüremkedtek a lengyel katolikus lapok, azokból gyűjtögette a híreket. Négy gyermeke is szép pályát futott be, Kati elismert művészettörténész, Péter sokakat derűre hangoló humorista lett, egy időben a Rádiókabarében jeleskedett. Feri bácsi példás családapa volt, igazi pater familias. Nekem is mindig juttatott jó szót, akárcsak a kristálytisztá jellemű Szigeti Endre, a KALOT szervezésében nagy eredményeket elért Magyar Ferenc, vagy a tréfára mindig kész, költőnek sem utolsósó Kunszery Gyula. Erről a remek gárdáról Szeghalmi Elemér írt találó portrékat, s elképedve nyugtázhatjuk: ami nem sikerült Rákosi-nak, az most megvalósulni látszik: végveszélyben van az *Új Ember*!

Sajnos nem vezettem naplót, így csak képek egymásutánja jelenik meg képzeletemben, ha igyekszem visszaemlékezni az eseményekre. Engedik? Nem engedik? Ez a kérdés foglalkoztatott szinte mindenkit. Aztán megkaptuk az engedélyt, felsorakoztunk a Petőfi téren, meghallgattuk Sinkovits Imre szavát és elindultunk a Kossuth Lajos utcán, onnan a Kiskörútra kanyarodva céloztuk meg a Bem teret. A Kossuth Lajos utcán büszkén integettem az ablakból figyelő újszövegezőknek, a Kiskörúton pedig Lukács Jóska, későbbi sógorom lépett mellém. Közben hazaszaladt és egy demizson murcival tért vissza. Meg-meghúztuk és növekvő bátorsággal haladtunk át a Margit hídon. Őrzöm azt a fényképet, amely többször is megjelent a tüntető menet illusztrációjaként: egy zászlóból kivágott címer helyén az én profilom látható. Közben új és új csoportok csatlakoztak, a Nyugatinál az újszövegezők érkeztek, és együtt ordítottuk a jelszavakat: „Az a kérdés Pesten-Budán, hová lett a magyar urán!”, s a többi, melyek a népköltészet aktuális termékei voltak. A Szigetnél megtorpantunk, akkora volt a tömeg, hogy képtelenség volt haladni. A Bem térről iszonyú fütyt-koncert hallatszott: Veres Péter kezdte volna beszédét. Nem volt népszerű szereplője a kornak, hadügyminiszterségét sokan nem bocsájtották meg, mint ahogy azt sem, hogy lelkendezve írt a szovjet mezőgazdaságról szerzett tapasztalatairól.

Elterjedt a híre, hogy Nagy Imre beszél majd a Parlament erkélyéről. A tér teljesen megtelt, a tömeg türelmesen várakozott, sokan fátylát gyújtottak, fényhíd ragyogott a tér fölött. Nagy Imre beszédéről sokan sokfélét írtak. Még a téren tébláboltunk, amikor hírt vettük, hogy valahol lövik a „testvéreinket” (ezt zokogta a hírhozó lány). A Deák térenél megállítottak egy mentőt, rémült kiskatona őrzött benne fegyvereket. Pillanatok alatt kipakolták, és a fegyverrel felszerelkezett fiatalok futólépésben indultak az egyre közeledő puskaropogás kattogása felé. Az Astoria erkélyein kíváncsi külföldiek nézelődtek. Ott már egész

közelről lehetett a lövéseket hallani. Sosem voltam bátor ember, a hazamenetel mellett döntöttem. Hosszadalmas gyaloglás után értem a Margit híd budai hídfőjéhez. A sarkon lévő csehó éppen zárt. A bizonytalan léptű vendégek körbevettek: tényleg lövöldöznek Pesten? Igenlő válaszomra nagy hujjogással elindultak át a hídon. Felmásztam a Rózsadombra. Zimándi Pista az ágyán ülve könnyeit hullatta értem, s a külföldi rádiók adását hallgatta.

Szépen elrendeztem a másnapon aktuális füzeteket, megmosdottam, majd álomra hajtottam fejemet. Másnap reggel indultam volna az egyetemre, de a ház kapuja zárva volt. Molnár bácsi, a házmester zárta be. „Egyetem? — fejét csóválta. — Nyisd ki az ablakot!” A városból lövések hangja hallatszott. A Rádióból fenyegető felhívást közvetítettek a fegyverletétel feltételeiről. A hangokból ítélve mérsékelt sikerrel. Szüleim a Mátrában, mi Zimándival reménytelenül szemléltük élelmiszerkészletünket, amely egy nagy zacskó tarkababból állt. Ő a Nyelvtudományi Intézetben, én az *Új Ember*nél kosztoltam — volna.

Az Áldás és az Eszter utca kereszteződésében évtizedek óta egy kereszt áll. Tövében egy kis élelmiszerbolt, amelyet évtizedek hosszú során át Balogh bácsi vezetett. Szép nagy füzetbe írta a hitelt kapottak tartozását. Hó elején lehetett törleszteni. Akkor már egy szigorúnak látszó úr vezette az üzletet. Ide mentem, hogy legalább kenyerünk legyen. Sorba álltunk, egyesével engedett be. Már-már sorra kerültem, amikor egy zokogó asszony állított meg, Dukony Marika néni, a történész I. Tóth Zoltán felesége. Férjét előző nap halálos lövés érte, miközben békéltető küldöttséget vezetett a pártházhoz. Négy kisgyermekük volt. Marika néni rohant is haza hozzájuk, üres kosarát reménykedve rám bízta.

Amikor a szigorúnak látszó boltos meghallgatta kérésemet, a spallettát is bezárta, majd tűnődve válogatott, míg tele nem pakolta a kosarat. Egy fehér ruhával terítette le, s elutasítóan intett, mikor a fizetség után kérdeztem. Egyetlen fillért sem fogadott el. Ilyen idők jártak azokban a hetekben. Láttam ékszerbolt betört kirakatát, láttam árván maradt családoknak kitett perselyt. Eszébe sem jutott senkinek sem, hogy elvegyen valamit. Ennek a forradalomnak erkölcse volt! Kiderült, hogy az erkölcsi tartást nem semmisítette meg a terror és a hazugságok özöne.

Környékünkön elnémultak a telefonok, de a mienk működött. Hozzánk járt a szomszédból két nevezetes újságíró: Ipper Pál és Randé Jenő. Megkértem, mondassák be a Rádióban szüleimnek üzenetemet: jól vagyok, ne aggódjanak. Később megtudtam, hogy valaki halotta és igyekezett megnyugtatni őket. Amint apám naplójában olvasom, kevés sikerrel.

A nagymama azonban nyugtalankodott, nagybátyámat szalajtott, nézzen már ránk. „Laci ember” — így szólítottuk, én voltam a „Lacika” — meg is jelent sorsfordító élelmiszerekkel. A csomagban egy 1919-ből való szardíniát is találtunk. Befaltuk Zimándival, semmi bajunk nem lett. Amikor egy kis nyugalom köszöntött be, én is meglátogattam a nagymamát. Együtt laktak nagybátyámékkal, megle-

hetősen viharos napokat éltek át. Onnan akartam az *Új Ember*hez menni, de a nagymama nem engedett egyedül, nagybátyám gondjaira bízott. A Szabadság hídon — nagymama makacsul Ferenc József hídnak nevezte — mentünk át, amikor a Kálvin téri templom tornyából lövések dördültek. Páni rémülettel rohantuk vissza a budai oldalra, csak Laci ember kocogott békésen tovább. Amikor megszűnt a tüzelés, kérdőre vontam, miért kockáztatta az életét. „Abból a szögből nem találhatott volna el” — mondta némi iróniával, a katonaviseltek fölényével. Bekísért az *Új Ember*hez. Felvettem a fizetésem, megfejtetem apáméval. Gazdag lettem. Az üzletek már nyitogattak, a Rádió arról tudósított, az oroszok kivonulnak. Megkezdődött a pártosodás, normalizálódott — így látszott — az élet. Furcsa eufória vett erőt az emberek többségén, felszabadultak az érzelmek, a szabadulás szelének suhogását éreztük.

Épp az *Új Ember* kiadóhivatalában üldögéltem, amikor Mihelics professzor úr jelent meg. Gyors léptekkel tartott a kijárat felé. „Gyere velem, fiacskám — mondta —, újraindítjuk a *Hazánkat*, te is írhatasz bele valamit.” Rohantam. 19 éves voltam, úgy éreztem, itt a nagy lehetőség. A Mérleg utcában jelöltek ki emeleti helyiségeket a Demokrata Néppártnak, itt készült az újrainduló lap első száma. Keresztes Sanyi bácsi elemében volt: szervezett, intézkedett. Pottyondy Zsófia — Szofi néni — ült az írógép mellett, Mátrai Bélára emlékszem még. A professzor úr méltósággal, eltökélten állt a kormányruánál, diktálta az elvi cikket. Ő mindig méltósággal viselkedett, ahogy diplomatához illett. Egyszer láttam megalázottnak: Saád Bélával, az *Új Ember* felelős kiadójával a Várba igyekeztek a hercegprímáshoz. Nagyon méltatlan helyzetben kuporgott az oldalkocsiban. Nem emlékszem, fogadta-e őket a bíboros, de ha igen, alighanem megmosta Saád fejét.

Kétségbeesve latolgattam, hogyan felelhetnék meg Mihelics Vid elvárásának. Azzal már jó pontot szereztem, hogy két parasztpárti lelkes aktivistát megakadályoztam abban, hogy elvigyék a szőnyegünket. Egy tárcát, sporttárgyú cikket és közéleti írást bízott rám. A sport lelkesített, nagy barátja voltam a labdarúgásnak, s a magyar válogatott épp egy külföldi fellépésre készült. Ezzel végeztem először. A professzor úr elolvasta, javított benne egyet-mást, majd ennyit mondott: „Te leszel a *Hazánk* sporttudósítója.”

Kínok árán megírtam a másik két cikket is. Nemrégiben viszont láttam az egyiket egy antológiában. Legszívesebben elbujdostam volna szégyenemben. Az lehetett a szerencsém, hogy Mihelics Vid nem nagyon érdeklődött az irodalom iránt. Szükséges rossznak gondolta, ilyen szemmel közölte később a verseket és elbeszéléseket a *Vigiliában*.

Végre elkészültünk. A kéziratokat nyomdába vitték, Keresztes Sanyi bácsi megígérte, a párt autója hazavisz bennünket. Telt-múlt az idő, az autó sehol. Úgy festett a dolog, ott kell éjszakáznunk.

A professzor úr nagy nyögések közepett felmászott az asztalra, ott elfészkelődött, de folyvást forgolódott. „Alszol, fiacskám?” — sutogta. „Nem. Szokatlan a padlón.” Kis szünetet követve lekászálódott: „Menjünk inkább az *Új Ember*hez!”

Szofi nénivel hármásban felkerekedtünk, s elindultunk a fenyegetően csendes Belvárosban. A Váci utcában váratlanul lövöldözni kezdtek. Kik, miért, honnan, hová — rejtély. Egy üzlet bejáratába húzódva várakoztunk. Csend lett. Kióvakodtunk a fedezékből, s folytattuk utunkat a fenyegetően magasodó bérházak között. Egyetlen békés pont a Váci utcai pékség volt, onnan finom illat áradt. Arra gondoltam, hogy az első emeleten keresztapám alussza édes álmát, nem is sejtve, hogy tilalmát megszegve épp itt kószálok. Egyszer őt is felkerestem, épp egy novellán dolgozott. Szokása szerint elmesélte tervezett tartalmát. Ez lett az *Ámen, Ámen*, az egyik legszebb '56-os novella, mely bármelyik antológiában ma is megállná a helyét.

Végre elértük célunkat. Az *Új Ember* szobáihoz kis lakás tartozott, ott élt Strazsek Mária nővér, a mindenes, szükség esetén még a főzésben is segített. Meglehetősen bizalmatlanul szemlélt bennünket a pislogó lépcsőházi lámpa fényében, s amikor Mihelics professzor közölte vele a nevét, röviden annyit mondott: „Már régen elment”, ami részben igaz is volt, csak hogy most visszatért. A professzor úr hiába bizonygatta kilétét, a nővér nem engedett, s ha Szofi néni nem lép közbe, máig a lépcsőházban rostokolnánk. Végre bejuthattunk az Ígért Földjére. Először az eseményekbe belefáradt Mihelics professzornak toltunk össze két öblös fotelt, azonnal el is aludt, s reggel teste derékszöget alkotott, fészkelődése közben szétrúgta a fotelokat. Magam egy playboy módjára egy asztalkára helyeztem a lábam, s úgy szenderegtem reggelig, azzal a jó érzéssel, hogy megnyílik előttem a sporttudósítói karrier, melynek első állomása egy külföldi (bécsi?) út lett volna.

A professzor úr felsekert, s bár éktelenül fájt a dereka, rövid eszmecserét folytatott Keresztes Sanyi bácsival, majd kiadta az utasítást: apámékat hozzuk haza Bagolyirtásról, az újraszerveződő pártnak és a *Hazánk*nak is szüksége van rá. Elindultunk és fokozódó elképedéssel tapasztaltuk, hogy a fővárost mindenütt tankok vették körül. Úgy tudtuk a híradásokból, az oroszok kimennek. Valójában özönlöttek befelé. Egy lélek sem járt az utakon, s nem kis nyugtalansággal tapasztaltuk, hogy az egyik tank ágyúcsöve hűségeseen követ bennünket. A nagyobb baj elkerülése végett visszafordultunk. Beszámoltam a tapasztaltakról, senki sem hitte el, amit mondtam. Budapesten normalizálódott az élet, mindenki a jó hírek bűvöletében élt, pedig ezek a tankok a főváros felé álltak, nem fordítva.

Autóbusszal mentem haza. Ez is szenzációnak minősült. Egy-két holmimat behánytam valamelyik kofferba, készen a másnapra útra.

Mély alvásomból Zimándi Piusz ébresztett. Folyt a könnye. A Rádióból Nagy Imre segélykérő szövegét hallottuk, a városból lövések dördültek. Amikor kimentünk a ház elé, ott is orosz katona posztolt. Fiatal gyerek, teljes méltósággal szemlélte a tétova civil népséget. Minden orosztudásomat összeszedve — az *Anyegin* egy részét el tudtam mondani, de hétköznapi társalgásra képtelen voltam — jelekkel és nyögeésekkel megérdeklődtem, mit keresnek itt. A távolban fénylő Duna csíkjára mutatva diadalmasan közölte, hogy a Szezezi-csatornához vezényelték őket. Lehetetlen volt megértetni vele, hogy az ott a Duna.

Erről a folyóról sosem hallott. Előkerültek azok az ÁVH-sok is, akik a házban laktak, s eddig felszívódtak. Egyikük később elmondta: fegyverrel küzdött az ellenforradalmárok ellen. Valójában az éléskamránkban üldögélt egy üres zsírosbödönön.

Azt mondhatnám, számomra így ért véget a forradalom. De ez nem pontos. Mihelyt lehetett, felkerekedtem, jártam a várost. Az emberek arcáról sütött a megcsalás fájdalma. A nagyhatalmakat szidták, amelyek cserbenhagytak bennünket, és a Szabad Európa Rádiót, amely továbbra is a kilátástalan harcra buzdította a fiatalokat. „Mocskosok” — mondta egy sorban álló bácsi és nagyot köpött. Ezzel a jellemzéssel nagyjából mindenki egyetértett. Még Márai is, aki tudósítóként egészen a határig jött el, s egyre erősebb lett a meggyőződése: cserbenhagyták a magyarságot, melynek szenvedéseiről nagyszerű verset is írt.

Sokáig tüntető menetek lepték el az utcákat. Folytak a tárgyalások a munkástanácsok és a hatalmat bitorlók között. Aztán következtek a megtorlások. Szörnyűséges népirtás emitt, menekülők ezrei Nyugat felé. Ha jól emlékszem, februárban újrakezdődött az egyetemi oktatás. Akkor már latin szakos lettem. Első görögóránkat Ritoók Zsigmond tanár úr tartotta. Azzal kezdte, álljunk fel, perces némasággal adózzunk a forradalom áldozatainak. Félelmetesen bátor gesztusa volt. Amikor Brusznay Árpád halálbüntetése ellen való tiltakozásul ívet köröztek a klasszika-filológusok között, volt, aki a mellékhelyiségbe bújtt, nehogy ki kelljen állnia kollégája mellett. Ritoók természetesen aláírta. A nagy tisztogatás áldozataként ő is kikerült az egyetemről (például Szabó Árpád társaságában), s csak jóval később térhetett vissza. Bennünket már nem tanított, de máig azok közé tartozik, akiket nagyon tisztelek és szeretek.

Rengeteg tanulmány, antológia, könyv készült 1956 tanulságairól, s jó néhány tény mégis homályos. Az újratemetés nagyszerű szertartása sem változtatott ezen. Fájdalmas tény, hogy jelentőségének értékelése sem egységes, pedig történelmünk egyik legszebb, legtisztább eseménye volt, amely dicsőséget szerzett a magyarságnak az egész világon, és a nagyhatalmak gyalázatára. A pillanat emelkedettségéről elárulnak egyet-mást a forradalom emlékét és a forradalmárok hősiességét ábrázoló műalkotások. Igaz, azt sem felejtethetjük, mekkora vérvesztéseket szenvedett a magyarság, hány tehetséges fiatal és középkorú polgártársunk hagyta el az országot. Csak jelzésképp emlénteném: piarista osztálytársaim egynegyede választott új hazát Nyugaton, amely készséggel fogadta be a menekülteket, s biztosított számukra egzisztenciát, tanulási lehetőséget.

A forradalom lázas napjaiban jelent meg Illyés Gyula az egész kor szak elnyomását és megfélemlítését összegző nagy verse, az *Egy mondat...*, s amikor szabadon lehetett szólni '56-ról, sok emlékező költemény jelezte, hogy az írók a nemzet emlékezetébe vésik a történeteket. Félelmes bátorsággal szólalt meg Nagy Gáspár, felejtethetlen gyász sugárzott Görgey Gábor *Requiemjéből*, s bőven lehetne folytatni a sort. Hogy ezek a művek tettekre indítanak és hűsége serkentenek, vagy lassan elporlanak a nemzet emlékezetében, rajtunk is múlik.

CÚTHNÉ GYÓNI ESZTER

„A zirci apát úr ezennel szabad...”

*Endrédy Vendel apátsága az 1956-os forradalom
napjaitól az 1961–1962-es persorozatig*

A szerző egyháztörténész, az ELTE Tanító- és Óvóképző Kar Társadalomtudományi Tanszékének adjunktusa. — Jelen tanulmány *A ciszterci rend története Magyarországon 1945 után* című, 2014-ben benyújtott és megvédett doktori értekezésének VII. és IX. fejezetén alapul.

¹A ciszterci szerzetesek neveit első említéskor polgári névvel együtt írjuk ki, ekkor kurziváljuk a rendbe lépéskor kapott szerzetesi nevet. A továbbiakban azonban csak a vezetéknévet és a szerzetesi nevet használjuk, kurziválás nélkül.

²Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: BFL) XXV. 4. f. 001211/1951, 744/1990. *Grösz József és társai*. 1028–1052., 1108–1118.; *Grösz József és társai bűnpere*. Szikra, Budapest, 1951, 323–330.; *A Grösz-per*. (Szerk. Balogh Margit – Szabó Csaba.) Kossuth Kiadó, Budapest, 2002, 205–211., 214–226.

Bevezetés

Endrédy (Hadarics) Kálmán *Vendel*¹ (1895–1981) 1939. március 18-tól 1981. december 29-én bekövetkezett haláláig állt a Ciszterci Rend Zirci Apátsága, illetve Kongregációja élén. Hosszú apátsága embert próbáló időközön ívelt át: a Horthy-kor késői éveiben, a második világháború előestéjén, neobarokk díszletek között került rendi közössége élére, amit a második világháború megpróbáltatásai, majd az átmeneti évek bizonytalanságai követtek; a pártállami diktatúra kiépülése az iskolák államosítását, majd a hivatalos rendi élet felszámolását jelentette — sok más szerzetesrenddel együtt — a zirci ciszterciek számára. 1956-ban rövid fellélegzés, majd a szovjet típusú diktatúra újabb szakasza következett, ami továbbra sem biztosított működési szabadságot a szerzetesrendek többsége, köztük a ciszterciek számára sem. Endrédy Vendel számos rendtársával együtt megjárta a diktatúra börtönét: 1951. június 28-án a Grösz-per egyik vádlottjaként a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés, kémkedés, valutaüzérkedés és külföldre szöktetés vádpontokban bűnösnek találta a Budapesti Népbíróság Olti Vilmos vezette különtanácsa, ezért tizennégy év fegyházban letöltendő szabadságvesztésre ítélték.² Az apát a felszámolást közvetlenül megelőző időkből — még a letartóztatása előtt —, s később 1956-os, majd 1957-es szabadulását követően is minden tőle telhetőt megtett a magyar ciszterci élet megőrzése érdekében. Endrédy apát, ‘Sigmond László Lóránt’ provizor segítségével³ a rendi összetartás egyik legfőbb szervezője és mozgatórugója volt.

Egyáltalán nem állítható, hogy a rendtagok egységes stratégiát követtek volna az ateista diktatúrához való viszonyulás tekintetében. Sokféle életúttal, helytállással, megtöréssel és tragédiával egyaránt találkozhatunk: voltak, akik nem tudták vagy nem merték tartani a kapcsolatot szerzetesestestvéreikkel, s inkább visszahúzódva, magányosan élték életüket; mások kis, helyi közösségek keretein belül ápták a rendi kapcsolatokat, titokban igyekeztek folytatni ciszterci hivatásukat, és lehetőség szerint tartani a kapcsolatot a rendi előljárókkal.⁴ Sokukat meghurcolták, bíróság elé állították és börtönbe vetették szerzetesi múltjuk vagy szerzetesi életformájuk megtartása miatt. A retorzióktól nem teljesen függetlenül számos

³1950 nyarán (június 6-án és 1950. augusztus 23-án) a rendi tanács 'Sigmond Lórántot választotta a magyarországi ciszterci rendtartomány ideiglenes vezetőjének Endrédy Vendel akadályoztatása esetére. Endrédy Vendel letartóztatására 1950. október 29-én került sor. Az első titkos rendi tanács 1950. november 4-én megerősítette 'Sigmond helytartóvá választását. 'Sigmond magát nem kormányzó perjelnek vagy apáti helytartónak, hanem „provizor”-nak titulálta. Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL VEML) XII. 2. i. 18. d.

Horváth Konstantin
naplók, VIII. 180–182.

⁴A ciszterciek titkos rendi szervezetéről lásd Cúthné Gyóni Eszter: *A ciszterci rend története Magyarországon 1945 után*. Doktori disszertáció. ELTE BTK, Budapest, 2014, 186–199.

⁵1948 augusztusa és 1955 decembere között harminc ciszterci szerzetesre róttak ki szabadságvesztést. 1956. október 23-án hét ciszterci tartott még fogva. Ők október 26–27-én, illetve november 1-jén hagyhatták el a börtönt. Lásd Cúthné Gyóni Eszter: i. m. 291–292., 294.

⁶Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL)

— főleg fiatal rendtag — a világi életet, illetve a családalapítást választotta; és természetesen a cisztercieket sem kerülte el a politikai rendőrség szervezési munkája. A renden belül korábban is meglévő ellentétek sem simultak el teljesen az „illegáció”-ban: Endrédy apát talán túlzottan aktív politizálását az 1940-es években, s főleg a pártállami hatalomátvételt közvetlenül megelőző időkben a rendtársak közül is sokan nehezményezték. A fenti állításokkal együtt sem túlzás azonban azt kijelenteni, hogy Endrédy Vendel karizmatikus személyisége és a megpróbáltatásokat tudatosan vállaló példamutatása meghatározó volt a magyar ciszterci élet számára.

Jelen tanulmányban az 1956-os forradalomnak és szabadságharcnak a 60. évforduló alkalmából emléket állítva Endrédy Vendel életútját és apáti tevékenységét követjük nyomon a forradalom kezdetétől a megtorlás és a konszolidáció időszakáig. Ciszterci szempontból a kádári rendszer kiépítése és megszilárdítása során az 1961–1962-es persorozat jelentett markáns határvonalat, hiszen ez a perhullám okozott igazán komoly törést az addig az „illegáció”-ban is kitartó ciszterci közösségi összetartásban, és Endrédy apát vezetői lelkesedését is megtörte.

A forradalmi napok idején

Az 1956-os forradalom és szabadságharc kitörésében és eseményeiben a ciszterci szerzetesek nem vállaltak szerepet, ahogy a katolikus egyház egésze sem. A forradalom következtében azonban — rövid időre ugyan, de — az összes szabadságvesztését töltő ciszterci szerzetes elhagyhatta a börtönt,⁵ és felcsillant a remény, hogy a politikai változások következtében a ciszterci rendi élet is újraindulhat Magyarországon.

Endrédy Vendel zirci apát Hagyó-Kovács Gyulával együtt szabadult 1956. november 1-jén a Gyűjtőfogházból. Ugyanezen a napon hagyta el a börtönt Horpácsi Illés, aki 1955 augusztusától volt rabásban. A zirci apátság tagjai közül ők hárman szabadultak a legkésőbb a forradalmi napok idején, közülük is a legutolsó Endrédy apát volt, aki az esti órákban lépte át a Gyűjtőfogház kapuját. Ezzel a zirci elnök-apát akadályoztatása megszűnt és — bár 1957 márciusa és augusztusa között ismét akadályozva volt — lényegében újra az ő kezében összpontosult a magyarországi ciszterci rendtartomány vezetése, azonban tartományfőnöki jogosítványait a forradalom eltiprását követően már élete végéig megosztva gyakorolta.

Endrédy szabadulása körülményeiről több forrásunk is beszámol, de nem teljesen egybehangzóan. Az ellentmondásokat itt megpróbáljuk feloldani. 1956. november 1-jén egy bizottság jelent meg nála a késő délutáni órákban, és annyit mondtak: „A zirci apát úr ezennel szabad és minden jót kívánunk!”⁶ 'Sigmond Lóránt utasítása szerint Rácz István *Pelbárt* — aki még 1956 nyarán szabadult — ment érte és várt rá, amikor átlépte a börtön kapuját. Hogy mi tör-

3.1.9. V–105751/8.
P. Csellár István és társai.
 233. — Endrédy visszaemlékezései szerint így szól a szabadon bocsátását hírül adó mondat: „*Dicsértessék a Jézus Krisztus, a zirci apát úr szabad.*” In: *Endrédy Vendel fogságának hiteles története.* (Szerk. Endrédy F. Csanád OSB.) „Szent Benedek” Idősek Háza Alapítvány, Sopron, 2002, 2.

⁷Badál Ede Álmos: *Endrédy Vendel — a ciszterci pedagógus és mártírsorsú zirci apát.* Zirci Ciszterci Apátság – Budai Ciszterci Szent Imre Gimnázium, Budapest, 2012.

⁸Badál Ede Álmos: i. m. 379.; ÁBTL 3.1.9. V–146837/1. 'Sigmond László és társai. 223.

⁹ÁBTL 3.1.9. V–146837/1. 'Sigmond László és társai. 223.

¹⁰ÁBTL 3.1.9. V–105751/8. *P. Csellár István és társai.* 233. Endrédy Vendel kihallgatása, 1957. március 4.; Endrédy visszaemlékezésére támaszkodik Örfi Mária Endrédy-életrajza is a kérdésben: Örfi Mária: *Lángolj és világíts.* Szent István Társulat, Budapest, [1997], 84.

¹¹ÁBTL 3.1.9. V–105751/8. *P. Csellár István és társai.* 233.

¹²ÁBTL 3.1.9. V–105751/8. *P. Csellár István és társai.*

tént ezután, abban forrásaink ellentmondanak egymásnak. Badál Ede Álmos Endrédy-életrajza⁷ szerint, ami Rácz Pelbárt visszaemlékezésére támaszkodik ebben a kérdésben, először a környéken élő Huszár Károly *Hildebrand* ciszterci szerzetes nővérének családjához mentek, majd Rácz másnap, november 2-án vitte el először a Központi Szemináriumba, és onnan a piaristák pesti rendházába a zirci apátot.⁸ Ezt a verziót támasztja alá 'Sigmond Lóránt 1961. július 31-i vallomása is, amely szerint Endrédy november 2-án érkezett a piaristákhoz.⁹ Endrédy Vendel visszaemlékezése és második fogságának első napjaiban tett vallomása azonban arról számol be, hogy a börtönből való szabadulása után azonnal a piaristákhoz ment.¹⁰ Az apát ezzel a vallomásával nyilván vendéglátóit szerette volna megővni, kihagyni a vele kapcsolatos ügyből.

Mindenesetre tény, hogy hosszú távra menedéket a piarista rendházban lelt, ahol külön szobát biztosítottak a fogságban meggyötört ciszterci apát részére. Sárközy Pál pannonhalmi bencés főapát szobáját kapta meg, akit ekkor a Széher úti kórházban ápoltak.¹¹ Endrédyt ezekben a napokban — ahogyan élete hátralévő részében is végig — látogatók egész sora kereste fel. Rendtagok, barátok, volt tanítványok látogatták meg a piarista rendházban a rendkívül népszerű főpapot. Endrédy legfontosabb feladatai azonban a szétszórt apátság ügyeinek intézése és egyéb egyházi feladatok ellátása voltak ezekben a napokban.

Endrédy apát november 3-án a forradalmi események következtében kiszabadult Mindszenty primás meghívásának eleget téve tett látogatást az Úri utcai primási palotában, Sík Sándor piarista tartományfőnökkel együtt. Itt — Endrédy 1957. március 4-i vallomása szerint — körülbelül fél órát beszélgettek, és a rövid találkozás alkalmával a bíboros a börtönbeli élményeit osztotta meg a két szerzetessel.¹² Nyilván nem gondolta egyikük sem, hogy ez lesz az utolsó találkozásuk, ezért nem beszéltek gyakorlati egyházpolitikai kérdésekről, vagy csupán a beszélgetéssel kapcsolatban eddig fellelt egyetlen forrásunk — Endrédy Vendel 1957. március 4-i kihallgatása alkalmával tett vallomása — elővigyázatosan hallgat a megtorlás idején komolyan terhelőnek számító témák megvitatásáról.

Ugyanezen a napon a pesti piarista rendház vendégszobájában rendi tanácsot tartottak a ciszterciek, amelyen Endrédy Vendel, Hagyó-Kovács Gyula, Palos György *Bernardin*, Zemplén Zoltán *György*, Kühn Viktor *Szaniszló*, Brisits Ervin *Frigyes*, Kalmár Jenő *Ödön*, Csizmazia Lajos *Placid* és 'Sigmond Lóránt voltak jelen. A forradalomnak az egyházak számára is működési szabadságot ígérő légkörében a zirci apátság vezetői készülődni kezdtek az apátság visszaállítására és a rendházak visszavételére. Elhatározták, hogy a többi szerzetesrenddel összhangban fognak eljárni a következő heti rendfőnöki megbeszélés értelmében — erre azonban Moszkva és a szovjet hadsereg beavatkozása miatt már nem kerülhetett sor.

- 233.; ÁBTL 3.1.5. O-13305/3. *Bakonyiak.* 4/4., 4/6.
- ¹³BFL XXV. 4. f. 9264/1961. 'Sigmond László és társai. 1266.
- ¹⁴BFL XXV. 4. 9264/1961. 'Sigmond László és társai. 1265–1266.; ÁBTL 3.1.9. V-146837/1. 'Sigmond László és társai. 158.; ÁBTL 3.1.5. O-13305/3. *Bakonyiak.* 4/5.
- ¹⁵Az 1928-ban osztrák és holland ciszterciek által alapított Spring Bank-i monostort 1948-ban vették át a zirci ciszterciek (1963-tól apátság, 1977-ig tartozott Zirchez). Az irvingi Our Lady of Dallas monostort a Spring Bank-i perjelség tagjai alapították 1955-ben, 1963-tól apátság.
- ¹⁶ÁBTL 3.1.9. V-146837/1. 'Sigmond László és társai. 126., 226.
- ¹⁷ÁBTL 3.1.9. V-146837/1. 'Sigmond László és társai. 227–228.
- ¹⁸ÁBTL 3.1.9. V-105751/8. P. Csellár István és társai. 233.
- ¹⁹ÁBTL 3.1.9. V-105751/8. P. Csellár István és társai. 233/1.
- ²⁰1964 májusában és júliusában voltak házkutatások a zirci apátnál: ÁBTL 3.1.2. M-37458. Vári Béla. 218., 256.; ÁBTL 3.1.2. M-33265. Németh László. 196.

A tanácson szó esett arról, hogy mi legyen az álláspont arra az esetre, ha az apátsági vagyron visszavételére is sor kerülhet. A vélemények megoszlottak: a többség idegenkedett a földbirtokok visszavételétől, egyedül Hagyó-Kovács, az egykori jószágkormányzó érvelt mellette, Endrédy pedig köztes álláspontot képviselt: csupán az erdőbirtokok visszavételét tartotta szükségesnek.¹³

A tanács tagjai előtt 'Sigmond a maga részéről lemondott addigi megbízatásáról,¹⁴ de a továbbiakban is részt vállalt a szétszórt rendi közösség irányításában. 1956. november 3. és Endrédy második elhurcolása, 1957. március 1. között a zirci apát a személyi ügyeket intézte, de a forradalom leverése miatt továbbra is szétszóratásban és „illegalitás”-ban maradt apátság anyagi ügyeit és gyakorlati tennivalóit továbbra is 'Sigmond végezte. Később, az apát második fogása idején, 1957. augusztusi szabadulásáig ismét 'Sigmond lett a magyar rendtartomány vezetője. A zirci apát második szabadulását követően, 'Sigmond 1961. májusi letartóztatásáig újra az 1956. november 3. és 1957. március 1. közötti kettős felállítás valósult meg. Bár a feladatok nem voltak teljesen egyértelműen és világosan felosztva, de körülbelül így alakult ki a munkamegosztás: a lelki és a személyi kérdésekben Endrédy intézkedett, levelezett a római rendi központtal és a dallasi rendtársakkal,¹⁵ míg a növendékek képzéséért, az anyagi ügyekért elsősorban 'Sigmond felelt — továbbra is mint provizor, vagyis gondnok.¹⁶

Endrédyhez a forradalom idején Horváth Gyula *Konstantin*, az egykori zirci perjel közvetítésével visszakерült a bírói letétbe helyezett, és innen Czapik Gyula érsek kérésére a veszprémi káptalanhoz küldött apáti mellkereszt és gyűrű. A javévényeket Endrédy Vendel a pannonthalmi „számúzetés” éveiben többször használta nyilvánosan is, például 1958-ban, Legányi Norbert pannonthalmi főapát beiktatásán, vagy 1960 márciusában Hagyó-Kovács Gyula temetésén.¹⁷

A Kádár-rendszer hajnalán

A szovjet intervenciót követően, november 4. és 20. között a piarista rendház óvóhelyére menekültek a szerzetesház lakói, köztük Endrédy Vendel apát is. A fiatal piaristáknak itt fizika, patológia és liturgikus előadásokat tartottak. Eközben ők hozták a híreket a kinti eseményekről is.¹⁸ Miután már el lehetett hagyni a menedékhelyet, Endrédy Vendel a börtönbüntetés következtében kialakult betegségeivel — izületi problémáival és szívelégtelenségével — járt orvosi kezelésekre. Egy alkalommal pedig lehetősége volt Győrbe utazni, ahol találkozhatott a határsávban élő és szintén Győrbe látogató rokonaival.¹⁹

A zirci apát amellet, hogy meggyengült egészségére nagy gondot fordított, perújrafelvételért is folyamodott a szabadlábön töltött időszakban. Ekkor — ahogyan a későbbiekben is — tartotta magát ah-

²¹Örfi Mária: i. m. 86.

²²ÁBTL 3.1.2. M–34203. *Ráckevei*. 8.; ÁBTL 3.1.9. V–146835/1. *Palós* [helyesen: Palos] *György és társai*. 117., 119.; ÁBTL 3.1.9. V–146835/8. *Palós György és társai*. 261.; ÁBTL 3.1.2. M–37458/2. *Vári Béla*. 140–143.; ÁBTL 3.1.9. V–146837/1. *Sigmond László és társai*. 178.; ÁBTL 3.1.2. M–33265. *Németh László*. 224.

²³Brenner János életéről és tragikus haláláról lásd Császár István – Soós Viktor Attila: *Magyar Tarziciusz. Brenner János élete és vértanúsága, 1931–1957*. Brenner János Emlékhely Alapítvány, Szentgotthárd, 2003; Kahler Frigyes: *Egy papgyilkosság a jogtörténész szemével (Brenner pappá szentelésének 50. évfordulója alkalmából)*. Brenner János Emlékhely Alapítvány, Szentgotthárd, 2005.

²⁴Lásd Cúthné Gyóni Eszter: i. m. 296.

²⁵1945-ben Naszályi Emil kezdeményezésére és vezetésével éledt újra a ciszterci rend több évszázada megszűnt női ága: ez a Regina Mundi női ciszterci közösség, amely 1965-ben nyert szentszéki jóváhagyást, és közvetlenül a generális apát alá tartozik.

hoz az állásponthoz, hogy a valutázásban és a külföldre szöktetésben valóban bűnös, de a többi vádpontban, amelyekért elítélték, nem. Ügyvédje kapott egy írást, amelyben közölték, hogy további intézkedésig szabadlábon maradhat. (Endrédy apát a későbbiekben egészen haláláig sikertelenül próbált jogorvoslatot nyerni.)

Az újabb intézkedésre 1957. március 1-jén került sor, amikor házkutatást tartottak a piarista rendházban, és Endrédy Vendelt elvitte a rendőrség. Ekkor újra börtönbe került, köztörvényes bűnözők közé zárták, ahonnan 1957. május 15-én egészségi állapota miatt áthelyezték a rabkórházba. Augusztus 23-án bocsátották szabadon, Grósz József kalocsai érseknek, a püspöki kar elnökének közbenjárására. (Endrédy második bebörtönzése után néhány hónappal Hagyó-Kovács Gyula is újra börtönbe került, és ismét apátjával egy időben szabadult, szintén Grósz érsek közbenjárásának köszönhetően.)

A zirci apát végleges szabadulása után — a Belügyminisztérium utasítása alapján — 1957. december 17-én Pannonhalmára költözött és haláláig a bencés apátságban élt, ahonnan csak a Belügyminisztérium engedélyével távozhatott. Élete végéig megfigyelték, levezetését és látogatóit számon tartották, kétszer házkutatást is tartottak pannonhalmi szobájában.²⁰ Grósz érsek kérelmére 1958. március 31-én az Elnöki Tanács elengedte Endrédy Vendel börtönbüntetésének hátralevő részét.²¹

A forradalom és szabadságharc leverését követően számos ciszterci szerzetes és növendék távozott Nyugatra.²² Az 1956-os forradalmat követő megtorlások idején egy rendkívül kegyetlen gyilkosság történt Rábakethelyen: az ottani káplánt, Brenner Jánost 1957. december 14-éről 15-re éjszaka ismeretlen tettesek papi szolgálata teljesítése közben (beteghez hívták ki, hogy lássa el szentségekkel) harminckét késszúrással megölték.²³ Brenner elsőfogadalmas zirci ciszterci volt, így kegyetlen halála a rendtagokat is mélyen érintette.

A megtorlás időszakában az apátság két vezető személyisége mellett a korábban elítélt ciszterciek közül is többen újra a hatóságok kezére kerültek, majd különböző mértékű szabadságvesztést szenvedtek, továbbá voltak, akik korábbi hosszas megfigyelést követően ezekben a hónapokban járták meg első alkalommal a pártállami diktatúra börtöneit.²⁴

A letartóztatások ellenére 1957 és 1961 között a titkos rendi élet a forradalomból merített új lendülettel és annak leveréséből levont tanulságokkal folytatódott tovább az 1956 előtti időszakhoz képest centralizáltabb formában, immár Endrédy Vendel vezetése alatt. 'Sigmond mint gondnok végezte a mindennapi teendőket, és közben aktív kapcsolatot tartott apátjával, aki Pannonhalmán és a pesti piarista rendházban fogadta a látogatóit, köztük rendi fiait is.

'Sigmond és Endrédy 1957 augusztusa és decembere között hente találkoztak a piaristák pesti rendházában. Miután 1957 végén Endrédy számára Pannonhalmát jelölték ki tartózkodási helyül, a

²⁶ÁBTL 3.1.9. V–146837/1.
'Sigmond László és társai.
227.

²⁷Nagy Anzelmet 1963.
november 22-én válasz-
tották dallasi apáttá, majd
1964. január 5-én
benedikálták. ÁBTL 3.1.2.
M–33265. Németh Lász-
ló. 163.; Badál Ede Ál-
mos: i. m. 397. Az 1974-
es rendi káptalant és a
következő évi vizitációt
követő egy év megszakí-
tással (1975–1976) 1988-
ban bekövetkezett halálá-
ig vezette az Our Lady of
Dallas ciszterci apátságot.
<http://www.cistercian.org>
(2016.08.27.)

²⁸ÁBTL 3.1.2. M–33265.
Németh László. 221.;
ÁBTL 3.1.2. M–34203/3.
Ráckevei. 150.

²⁹Soós Viktor Attila:
*A megtorlás éve. Az Állami
Egyházügyi Hivatal és a
Belügyminisztérium fellé-
pése a „klerikális reakció”
ellen.* In: *Amikor „fellazult
tételben fogalmazódott
meg a világ”.* Magyaror-
szág a hatvanas években.
(Szerk. Ólmosi Zoltán –
Szabó Csaba.) Magyar
Nemzeti Levéltár
Országos Levéltára –
L'Harmattan, Budapest,
2013, 84–109, 102.

³⁰A „Fekete Hollók” fedő-
nevű ügyről és az 1961–
1962-es perhullámról lásd
Wirthné Diera Bernadett:

találkozók ritkultak. A két rendi vezető ezután kéthavonta tudott megbeszélést tartani Pesten, a piarista rendházban, ahol a zirci apát megszállt, amikor orvosi kezelésre a fővárosba érkezett. 1960 folya-
mán a találkozók tovább ritkultak, három-négyhavonta volt lehető-
ségük egyeztetést tartani. Ezeken a megbeszéléseken 'Sigmond be-
számolt apátjának, Endrédy pedig külföldi levelezésének részleteit
osztotta meg a gondnokkal. 'Sigmond mellett a rendi tanács más
tagjai is rendszeresen keresték fel Endrédy Vendelt: Brisits Frigyes,
Evetkovics Kázmér Kunó, Kúhn Szaniszló és Naszályi János Emil, a
ciszterci apácák²⁵ lelkipolitikája. Endrédy apát emellett rendszeresen
látogatta Naszályi közösségét, a ciszterci nővéreket Érden, továbbá
Izbégen Kalmár Ödön, egykori budai plébánoshoz járt vendégségbe,
Budán pedig Pomázi Zoltán Celesztinnél jöttek össze olykor-olykor
Nemes Béla Tivadar és Pataki János Vidor társaságában.²⁶

A zirci apát hazai rendtársai mellett folyamatosan levelezett a
dallasi ciszterciekkel, elsősorban Nagy Sándor Anzelmmel.²⁷ Ezt a kap-
csolatot rendkívül fontosnak tartotta a zirci apát, különösen, hogy
a forradalom leverése után a magyarországi ciszterci vezetés szá-
mára is világossá vált: nem lehet belátható időn belül bekövetkező
rendszerváltozással számolni vagy arra várni, ezért tartósan kell
berendezkedni a diszperziós létre. A folyamatos zaklatások, letar-
tóztatások, perek, szervezési kísérletek és szervezések pedig
lépésről lépésre törték meg a rendi vezetés lelkesedését és ellenál-
lását. Endrédynek emiatt a szabadon működő, fejlődő és virágzó
dallasi magyar ciszterci közösséghez való kötődés jelentette a re-
ményt arra nézve, hogy bármilyen megpróbáltatás érje is a hazai
közösséget, van jövője a zirci ciszterci életnek. Emellett a dallasi kö-
zösség fontosságát adta az is, hogy miként a Rákosi-diktatúra alatt,
úgy a kádári rezsim idején is az onnan érkező anyagi támogatás se-
gítségével finanszírozta a zirci apátság vezetése az állami szem-
pontból illegális rendi összetartást.²⁸

Az 1961–1962-es perhullám és következményei

A „Fekete Hollók” fedőnevű ügyet és a hozzá kapcsolódó, 1961–1962-
es persorozatot a hatalom igyekezett nem vallási, hanem politikai
színen feltüntetni, bár lényegében a legtöbb vádlottnak eredményes
ifjúságnevelő munkája miatt kellett a vádlottak padjára ülnie. Az el-
járások során következetesen összemosták az erkölcsi jellegű váda-
kat a fennálló államrend elleni összeesküvés vádjával.²⁹ A tömeges el-
ítélések és zaklatások a papság és a hívek megfélemlítését szolgálták,
és az egyház ifjúságra gyakorolt hatását kívánták csökkenteni.

A persorozatban rendkívül hangsúlyos szerepet kaptak a cisz-
terci szerzetesek: a feltételezett országos mozgalomnak egy külön
ágát jelentették a koncepció szerint.³⁰ Ennek ellenére mégsem egy
perben — ahogy várnánk —, hanem három különböző perben szét-
szórva ítélték el őket. Az egyes rendtagok részben a templomon (és

Katolikus hitoktatás és elitképzés a Kádár-korszakban — az 1961-es „Fekete Hollók” fedőnevű ügy elemzése. Doktori disszertáció. ELTE BTK, Budapest, 2015. A ciszterci vonatkozásokról lásd Cúthné Gyóni Eszter: i. m. 199–228.

³¹ÁBTL 3.1.5. O–11802/27. *Fekete Hollók*; ÁBTL 3.1.2. M–34203/1. és 2. *Ráckevei*; ÁBTL 3.1.2. M–33265. *Németh László*; ÁBTL 3.1.2. M–37458. *Vári Béla*. Lásd még Kamarás István: *Bűvöpatatok*. Márton Áron Kiadó, Budapest, 1992, 197.

³²ÁBTL 3.1.2. M–37458/1. *Vári Béla*. 196.; ÁBTL 3.1.2. M–34203/2. *Ráckevei*. 215., 240., 257.

³³Örfi Mária: i. m. 92.; Kereszty Rókus: *Sugárzó lelke tovább világít*. 'Sigmond Lóránt írásai. Szent István Társulat, Budapest, 2000, 44–48.; MNL VEML XII. 2. i. 11. d. *Személyes irathagyatékok*.

³⁴ÁBTL 3.1.2. M–34203/3. *Ráckevei*. 150.; Badál Ede Álmós: i. m. 419–424.

³⁵ÁBTL 3.1.2. M–37458/1. *Vári Béla*. 194–195., 233. — A BM 1965. április 24-én nyitott csoportdossziét az érdi női ciszterci közösség megfigyeléséről: ÁBTL 3.1.5. O–13305/3. *Bakonyiak*. A dossziét 1969. január 20-án zárták

egyházi szolgálaton) kívül folytatott, „illegális” ifjúságnevelő nevelő munkájuk miatt, részben pedig a felszámolás ellenére titokban folytatott rendi összetartás miatt kerültek a vádlottak padjára. A fenti tevékenységeket a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés bűntetteként értelmezték az állambiztonságiak. Tizenegy főt ítélték el közülük a persorozatban egytől tíz évig terjedő szabadságvesztésre, és — mai ismereteink szerint — további tizennyolc rendtagot tanúként vagy terheltként vontak be az eljárásokba, illetve házkutatást tartottak náluk.³¹ Az elítéltek között találjuk 'Sigmond Lórántot is, akinek letartóztatása és bebörtönzése súlyos csapást mért a titkos rendi összetartásra.

Az 1961–1962-es persorozat hatására az addig mindig optimista, a jövőbe még a börtönévek megpróbáltatásai után is bizakodva tekintő, idős zirci apát lelkileg megtört, és minden reményét elvesztette, hogy rendje legális működése visszaállhat.³² Ezt a lelkiállapotot csak felerősítette egészségének fokozatos romlása, továbbá több barátjának, rend- és munkatársának a halála. 1960-ban Hagyó-Kovács Gyula, 1962-ben Schwartz Lajos *Elemér*, a következő évben Sík Sándor piarista tartományfőnök és 1964-ben hosszú, súlyos betegség után 'Sigmond Lóránt hunyt el. Mind a négy haláleset rendkívül megviselte Endrédy apátot.³³

Az 1961 folyamán bekövetkezett letartóztatások és az 1961-ben és 1962-ben lezajlott perek következtében — az apát megtörése mellett — az addig 'Sigmond gyakorlati irányítása alatt viszonylag szervezetten működő rendi „illegáció” is széthullott. A helyi szintű kapcsolattartás ugyan megmaradt a rendtagok között, és Endrédy Vendel továbbra is igyekezett követni szerzetesfiai sorsát, továbbra is rendszeresen hívta személyes találkozásokra a rendtagokat, de a centrumokra felosztott és a titkos rendi központtal rendszeres kapcsolatban lévő szervezet már nem állt össze újra, legalábbis nem találtunk erre utaló jeleket.

Epilógus

Endrédy Vendeltől személyiségéből fakadóan távol állt a passzivitás és a befelé fordulás. Pannonhalmi évei alatt végig folytatott tudományos tevékenységet, a római és dallasi rendtársaktól rendszeresen kért aktuális matematikai, fizikai és teológiai szakirodalmat, sőt nyelvtudását is folyamatosan fejlesztette.³⁴

A tudományon kívül továbbra is menedékei voltak az apátnak — ahogy már utaltunk rá — az érdi és a dallasi ciszterci közösségek. Az érdi nővéreket szívesen látogatta, ahogy a nővérek is nagy szeretettel fogadták őt. 1961-ben e közösség is az állambiztonság fókuszába került, majd 1965-ben fokozott megfigyelés alá vonták őket, és 1968 őszén Naszályi Emilt, a ciszterci nővérek lelkipolitikáját, Punk Gabriella *Gemma* perjelnot és a közösség tagjait többször beidézték a rendőrségre.³⁵ Ügyüket végül ejtették, a titkos közösségi

le. Naszályi „Csúcsos”,
Punk Gemma pedig
„Csinos” fedőnéven volt
megfigyelt személy.

³⁶Órfi Mária: i. m. 95.; Ba-
dál Ede Álmos: i. m. 409.

³⁷Órfi Mária: i. m. 104.;
Badál Ede Álmos:
i. m. 434–444.

³⁸Kerekes Károly vissza-
emlékezése alapján: Órfi
Mária: i. m. 108.; Badál
Ede Álmos: i. m. 442–
443.; és Zakar Ferenc
Polikárp 2012. február 15-i
szóbeli közlése alapján.

³⁹BFL XXV. 4. f.
001211/1951., 744/1990.

Grösz József és társai.
302–303. [alsó oldalszám
a lapon]

lét pedig lassan visszaállt a korábban megszokottak szerint. 1971. december 15-én Endrédy apát pannonhalmi szobájában benedikálta apátnővé Punk Gemmát.³⁶

A dallasi ciszterciekkel levelezés útján tartotta a kapcsolatot Endrédy Vendel, illetve az 1960-as évektől a dallasi monostor, majd apátság tagjai közül is sokan hazalátogattak rokonaikhoz és rendi családjuk tagjaihoz. Endrédy Vendel számára ez a tengerentúli kapcsolat különlegesen nagy jelentőséggel bírt, mert amíg a zirci apátság közösségében fokozatosan elvesztette súlyát, addig dallasi fiai számítottak útmutatására és vezetésére.

A zirci apát — még akkor is, ha a folyamatos állambiztonsági megfigyelése miatt a bencés vezetőknek sok kínos pillanatot okozott ottléte alatt — a pannonhalmi szerzetesközösségben megtalálta a helyét és a mindennapok örömét.

Életének utolsó éveiben komoly betegségektől szenvedett.³⁷ Ápolója, az 1960 óta mellette lévő gondozó, Csitos Ágnes kalocsai iskolanővér volt. A zirci apát nehéz, szenvedéssel teli hónapok után, 1981. december 29-én hunyt el. Halála előtt még több szerzetesfiát is fogadta, köztük Kerekes Károlyt, akire halálos ágyán — még utoljára — nehezen formált szavakkal rábízta a magyar ciszterci közösséget.³⁸

Endrédy Vendel zirci apát 1982. január 7-én, halottaskocsin térhetett vissza a magyar ciszterci élet egykori szívébe, Zircre. Az apátság templomban, Szent Bernát oltára alatt helyezték örök nyugalomra. A rendszerváltást követően, 1990. május 18-án az ellene 1951-ben hozott bírósági ítéletet semmisnek nyilvánították.³⁹

A VIGILIA KIADÓ AJÁNLATA

Innen és túl. Versek az Isten-kereső emberről.....	3.500,-
Roger testvér: Isten csak szeretni tud.....	2.400,-
Walter Kasper: Ferenc pápa – a gyengédség és a szeretet forradalma.....	2.300,-
Alois testvér: Taizé ma.....	2.400,-
Notker Wolf: Életszabályok – a Tízparancsolat.....	2.500,-
Teréz Anya: Ahol szeretet van, ott az Isten.....	3.800,-
Notker Wolf: Ne nyugtalankodjék a szívetek!.....	2.800,-
Nóvé Béla: Örök körök. A keresztény művészet alaptémáiról.....	2.900,-

További akciós könyvek:

Teréz Anya: Jöjj, légy a világosságom!.....	3.000,-
XVI. Benedek: Isten velünk van minden nap.....	2.000,-
Lukács László: Az Ige asztalánál.....	1.000,-

Megvásárolható vagy megrendelhető a Vigilia Kiadóhivatalban és a honlapunkon:

1052 Budapest, Piarista köz 1. IV. em. 420.

Telefon: 36-1-317-7246; 36-1-486-4443; Fax: 36-1-486-4444;

E-mail: vigilia@vigilia.hu; Honlap: www.vigilia.hu

A lengyel pápa szavai az 1956-os forradalomról

SZABÓ FERENC

1931-ben született Kálócfán. Jezsuita szerzetes, teológus, irodalomtörténész, költő. Legutóbbi írását 2016. 6. számunkban közzéltük.

A magyarok barátja

Mi magyarok több alkalommal megtapasztaltuk II. János Pál *írán-tunk érzett rokonszenvét*: megnyilatkozásaiban kifejezetten is hivatkozott a hagyományos lengyel–magyar barátságra, jól ismerte a történelemből a közös lengyel–magyar királyokat, szenteket.

Mindezt személyesen is megtapasztalhattam, amikor 1991-es magyarországi látogatása előtt sokszor találkoztam vele a Vatikánban a szerdai kihallgatások előtt, hogy a magyar zarándokoknak szánt magyar szöveg kiejtését gyakoroljuk. Minden alkalommal emlékeztetett a lengyel–magyar közös történelem valamelyik mozzanatára. A magyarországi látogatás előtt dokumentációt is adtam a Szentatyának, hogy tájékozódjék a magyar múltról és jelenről, az egyházi-kulturális helyzetről.

A Vatikáni Rádió volt francia munkatársával (P. Gérard-ral) összeállítottuk előző évben a *Missi* című képes francia folyóirat Magyarországról szóló különszámát. Ezt is átadtam a pápának. Amikor 1991. augusztus derekán Castel Gandolfóban vele ebédelhettem, láttam: evés közben nézte, forgatta a lapot, és kérdezgetett. *Szóba került az 1956-os magyar forradalom is*. Valamit tudott róla; említette, hogy lengyel egyetemisták jöttek Budapestre vért adni. De akkor tőlem hallotta először, hogy a szabadságharc — a poznani eseményekre válaszul — a lengyelekkel való együttérzésünk jeléül szimpátiatüntetésként kezdődött. Elmondtam, hogy először mi, egyetemisták a Bem-szoborhoz vonultunk, megmondtam, hogy ki volt Bem apó, és hogy hogyan taposták el a szovjet tankok szabadságharcunkat. Wojtyła pápa figyelte elbeszélésemet, és jól megjegyezte, mert amit tőlem hallott 1956-ról, megismételte egy héttel később a magyar főpásztoroknak.

A lengyel–magyar történelem érintkezéseiről

1991. augusztus 20-án délben a magyar püspököknek olaszul rögtönzött beszéde tanúsítja ezt. A Vatikáni Rádió olasz technikus a rögzítette e beszédet, aztán leírtuk hangszalagról. Mivel ez a rögtönzés nem szerepel az 1991-es pápalátogatás beszédeinek hivatalos gyűjteményében

(csak a püspököknek szóló hivatalos beszéd), most ideírom magyar fordításomban:

„Évek óta vártam erre a magyarországi napra; főleg, amikor Lengyelországba látogattam, tudva azt, hogy Lengyelország és Magyarország között századokon át és az utolsó időkben is szorosak voltak a kapcsolatok. Mindig arra gondoltam, vajon mikor nyílik lehetőség arra, hogy Magyarországra menjek, és most ez valóra vált. Köszönetet mondok ezért a lehetőségért az Isteni Gondviselésnek, hogy így irányította a dolgokat annyi emberi tényezőn keresztül, és főleg a Fatimai Szűz révén megnyilvánult Irgalmasságáért, mert emberileg szólva ennek a pápának tíz éve nem kellett volna élnie már, több mint tíz éve. Ha nem élt volna, nem jöhetett volna Magyarországra! Ha tehát él, a Madonnának köszönheti, ennek a csodálatos és titokzatos Madonnának, aki irányítja a személyek és a népek sorsát. [Itt néhány mondat utalást tett Czesztochowára, az oda összesereglett fiatalokra, tudniillik a pápa onnan érkezett Magyarországra.] Tehát mindez kapcsolódik Magyarországhoz. Számomra a magyar hagyomány átfog ezer évet, és vannak benne kiváltságos, sajátos mozzanatok. Biztosan ilyen pillanat volt, amikor Lengyelországba jött Lajos király leánya; Lajos rokonsági kapcsolatban volt a Piast családdal, és e család kihalálása után Lajos egy ideig Lengyelország királya volt, egyszerre Magyarország és Lengyelország királya. Lengyelországban a trón örököse tizenkét éves leánya, Hedvig lett. Ez a Hedvig a kellő pillanatban Krakkóba jött, és Isten nagy áldását hozta magával, nem csupán új országa, új hazája számára, hanem annyi nép, főleg Litvánia számára, továbbá ama népek számára, amelyek ebben a korszakban a mongol, a tatár iga alatt éltek. Biztosan új korszakot nyitott lengyel népünk és Európa számára. Azután meg kell említenünk egy Erdélyből jött nagy királyt: Báthory Istvánt, aki Lengyelország egyik legnagyobb királya volt, de csak tíz évig uralkodott. Az oroszok nem szívesen emlékeznek rá, mivel győzni tudott, és a saját követelményeit szabta ki rájuk.”

A lengyel pápa 1956-ról

„Íme, a történelemnek oly sok mozzanata eleven emlékezetemben, de ezeket nem mondom el nyilvánosan, nehogy túlságosan lengyel pápa legyek, de elmondom barátok között, akik jobban tudják. A 19. században volt egy lengyel tábornok, Bem tábornok, egyike a magyar nemzeti hősöknek. A mi századunkban, 1956-ban történt: előbb az első forradalom a lengyelországi Poznańban, majd a híres októberi forradalom Magyarországon, nagyon éreztük a kapcsolatot. Jól emlékezem az eseményekre, mert már nemcsak pap voltan, hanem professzor is: a fiatal egyetemisták mentek Magyarországra, vért vittek, hogy segítsék magyar testvéreiket a nehéz helyzetben, a kórházakban vérátömlesztéssel. Nagyon hosszú és gazdag tehát [közös] múltunk. Az előzményekről, a középkorról beszéltünk. Tegnap láttuk [a Népstadionban] a szép színrevitelt, a művészi szempontból nagyon szép

balettet, amely felidézte a tatárjárást [Szent Margit alakját]. Ugyanabban a történeti időszakban, a 13. században, Lengyelországot is megszállták a tatárok. Ebben a korszakban a herceg (nem volt király), a krakkói herceg egy magyar lányt vett nőül, Kinga-Kunigundát, aki férje halála után Lengyelországban maradt, és klarissza apáca lett, és a lengyel nép emlékezetében mint anya maradt meg. Ezek a kapcsolatok tehát több évszázadosak, mindig kedvezők, testvériesek voltak; ezért igen nagy vágyat éreztem, hogy Magyarországra jöjsek, régóta vágytam erre. Egy kis akadályt jelentett a magyar nyelv. (...) Ez a nap számotokra Szent István napja, állami ünnep is; a kommunisták ugyan meg akarták szüntetni, de másképpen nevezve megtartották, mert nem tudtak változtatni az erős hagyományon. A hagyomány erősebb volt, mint az ideológia; nem régóta ismét Szent István ünnepe. Szent István elhozta saját ünnepére a pápát is, előbb Esztergomba, azután Budapestre. Nem tudom nem csodálni mindezért az Isteni Gondviselést, aki így írja az előre láthatatlanokat: *»quod non est possibile apud homines, est possibile apud Deum«*. Mondjunk köszönetet az Isteni Gondviselésnek és a Magyarok Nagyasszonyának a mai napért és e találkozásért!”

✱

A magyar püspökök 1993. január 23. és 30. között végezték *ad limina* látogatásukat a Vatikánban. II. János Pál hozzájuk intézett beszédében lényegében megismételte 1991-es látogatásakor mondott intelmeket. Idézek egy szakaszt beszédéből:

„Csak a fordulattal tudatosult valóban az emberekben országokban, hogy egy értékeiket veszített és zilált társadalomban éltek. Az egyház ebben az átalakulásban sokak számára egyike azon kevés hitelt érdemlő intézménynek, amelyben még bízhatnak. Nagy tehát a belétek helyezett bizalom és a veletek szembeni elvárás. Hogy megfelelhessetek a különböző oldalról felkínálkozó sokrétű feladatoknak, amelyeket nem utasíthattok vissza, és amelyekkel legjobb tudásotok és lelkiismeretetek szerint törődtök, szükséges lesz komoly horderejű elgondolásokat kidolgozni, és megvalósításukra a megfelelő személyeket munkába állítani. — Jóllehet lejárt a totalitarizmus ideje, amely a vallást és az egyházi életet diktatórikus intézkedésekkel egy evilági üdvrendnek vetette alá, országokat ma mégis befolyásolja a túlzott fogyasztói szemlélet és a hagyományos értékek felbomlása. Emellett fennáll a veszély, hogy az egyik függőségből a másikba kerültek, amely nem kevésbé ellenkezik az ember valódi kibontakozásával, és a kereszténységet ugyanúgy akadályozza abban, hogy elvárt módon betölthesse azt a nélkülözhetetlen szerepét, amely megilleti, mint a magyar történelem és kultúra lényeges alkotórészét. Ezért Szent Pál apostollal mondom nektek: »álljatok tehát szilárdan, és ne hagyjátok, hogy újra a szolgaság igájába hajtsanak benneteket« (Gal 5,1).”

VISKY ANDRÁS

Augustinus- apokrifok

A mélységből kiáltunk hozzád

Uraknak Ura, akinek a szívét betölti a lényed áradó ragyogása
és irántad való teljes szeretetre törekszik,
vajon eljut-e a felebarát szeretetéig?

Vajon nem a legtökéletesebb magányosság helyét fogja-e megkeresni,
hogyan szerelmében maradéktalanul elmerüljön,
és teljes szívéből, teljes lelkéből, minden erejéből
téged szeressen, fölemelkedve hozzád?

Szegények nincstelen királya, Megváltónk, aki a legkisebbek szolgálatára
teszi fel az életét,

és nem tanácskozva testtel és vérrel elmegy az elesettség legvégső
határáig,
és önmagát a végsőkig megtagadva az esendőt maga fölé emeli,
és közösséget vállal az elveszettel,
magára veszi az elkeseredettek reménytelenségét,
mert önmagánál,
aki maga is szeretetre szorul,
jobban szereti felebarátját,
aki már önmaga szeretetére sem képes —

az az ember vajon eljut-e a féltőn szerető Isten szeretetéig?

Vajon nem önmagát szereti-e csupán a magányosságban élő,
amikor kivonul a puszta helyekre?

Vajon nem önmagát szereti-e csupán a felebarátért fáradozó,
aki szeretetét a másokban akarja megvalósulni látni?

Odafent vagy a legmagasabb helyeken,
Te tőlünk mindenben különböző Legszentebb,
fénnyel és méltósággal, dicsőséggel és fennséggel ékes —
a mélységből kiáltunk hozzád, Urunk.

Elfoglaltad a legutolsó helyet,
Te hozzánk mindenben hasonlító Legszentebb,

*alászálltál az Atya közelségéből, hogy megismerjük a veled való lakozás
üdvösségét —
a mélységből kiáltunk hozzád, Urunk.*

*Egyedül tebenned nyugodhat meg a mi lelkiünk, emberré lett Megváltó,
aki eljövendő vagy, noha már közénk jöttél,
hogy magadhoz vedd a Tőled távol élőket —
a mélységből kiáltunk hozzád, Urunk.*

Elrejtőztél a gyöngeségben

*Amiképpen meghal a régi, mint a földbe rejtett gabonamag,
hogy új legyen, zsenge és fogyatkozás nélküli,
tekintetre kedves és túláradó, —*

*Ugyanúgy előbb régi lettél miérettünk,
Te mindig új,
magadra öltötted az ideiglenességet,
Te örökkévaló,
Megmutatkoztál nekünk,
Te kifakadt Ige.*

*Elrejtőztél az emberi testben és növekedtél,
Aki növekedést adó vagy,
tanultál az eljöveteledet hirdető bölcsék lábainál,
Aki magad vagy a bölcsesség,
ember gyermekévé lettél a romlandó test ruhájában,
Aki mindeneknek atyja vagy,
kitaszított lettél, szakadatlan vándor,
Aki otthona vagy a világmindenségnek,
teremtmény lettél a sötétségben járó teremtmények között,
Aki a teremtő világosság vagy.*

*Mert istenséged Istentől pillanatra el nem szakadt,
bár földig rombolta benned a halál az embert,
és megsemmisítette benned a könnyőületesség az Istent,*

Hogy a mélység torkát elrekeszd előlünk, gyilkosaid elől.

*Felemelkedtél a harmadik napon,
romolhatatlan testedet a romlás sebeivel megjelölted,
hogy felismerjünk, Feltámadott Bárány,*

*akik a szív egyszerűségében szeretiünk Téged,
akik életünk egészével szólítunk téged,
akik nevünket nevedbe rejtettük,*

Hogy szerelmedtől többé el ne szakadjunk, az idők legvégéig.

PRONTVAI VERA

Barakkból a végtelenbe

*Pilinszky színházeszménye és Visky András
Caravaggio terminál című drámája*

„»Uram! Engedd meg, hogy előbb elmenjek,
és eltemessem apámat!«
Jézus ezt válaszolta neki: »Hagyd a holtakra,
hadd temessék el halottaikat;
te pedig menj, hirdesd az Isten országát!«”
(Lk 9,59–60)

A szerző a Mária Rádió fe-
lelős szerkesztője, a PPKE
BTK doktorandusza.

¹Visky András – Robert
Woodruff: *Caravaggio
terminál*. Kolozsvári
Állami Magyar Színház,
2014. június 24.

²Visky András:
A különbözőség vidékén.
Vigilia, Budapest,
2007, 148–164.

³Pilinszky János:
„Oratorikus forma?”
In uő: *Publicisztikai
írások*. Osiris, Budapest,
1999, 545.

Pilinszky János megvalósulatlanul vélt színházeszményét tanulmányozva a lehetetlen lehetőségeként merül fel annak beteljesülése Visky András *Caravaggio terminál* című drámájában, melyet Robert Woodruff amerikai rendező állított színpadra¹ a Kolozsvári Állami Magyar Színházban. A Pilinszky-életműben vázolt új színház attribútumait összeolvasva a Visky által körülírt autista dramaturgia² jellemzőivel, Pilinszky torzónak vélt színházeszménye beteljesülni látszik.

A *Caravaggio terminál* festője — a késő reneszánsz kori Róma egyik legmeghatározóbb művésze — állandó istenkeresésben éli életét, bár nem a polgáriasult katolicizmus képviselője. Miközben a legmagasabb egyházi köröktől kap megrendeléseket, szakrális témájú festményein utcalányok, szegényházakban és kocsmákban tengődő emberek arcait örökíti meg. Ahogy azt a korabeli jegyzőkönyvek is bizonyítják: többször kerül börtönbe, párbaj során embert is öl. A provokatív módon megrendezett színielőadás Caravaggio halálának pillanatát mutatja be, melyben a festő felidézi életének — imént említett — történéseit.

Akár versek vagy drámák oldaláról közelítünk Visky András alkotói munkásságához, a Visky-alkotások elemzésekor megkerülhetetlen Pilinszky teológiai ihletettségi eszmerendszere. Az autista dramaturgia Pilinszky színházeszményéhez hasonlóan szakít a pszichologikus színházi nyelvhasználattal, és olyan (formaelvű) színpadi nyelvezet megvalósítására törekszik, mely nem a forma megtalálására, hanem annak betöltésére összpontosít. Ebben az értelemben minden Pilinszky-dráma a *Caravaggio terminál* című alkotáshoz hasonlóan egy-egy partitúra, melyet a színésznek és nézőnek addig kell követnie, amíg az őt meghaladó realitás testi tapasztalattá, jelentéssé, életet formáló erővé alakul benne. Az autista dramaturgia a Pilinszky által jelenléthiányosnak vélt színház életre hívása, „meghívás a néző számára, hogy ő maga öltözzék be a dráma anyagtalanul földidézett valóságába”.³

Visky András alkotásában Caravaggio monomániás, édesapja halálát nem tudja feldolgozni, folyamatosan visszatér ehhez az eseményhez. Kényszeresen beszél a halálról, pestisben elhunyt apjáról, a halott test látványa szinte vonzza. A Robert Woodroff által rendezett előadásban a halál gondolatának repetitív visszatérését a színpadon jelenlevő, ravatalra emlékeztető hullaházi ágyak illusztrálják. A drámaszöveg sugallata nyomán a halálról való beszéd Caravaggio számára emlékezéssel telített rögeszmévé válik, melyet csak a festő halála törhet meg. A Visky-műben megjelenő Caravaggio a feldolgozhatatlan és körkörös visszatérő halálélmény rabságában él, ez adja viselkedésének végletekbe hajló kettősségét és nyughatatlanságát, állandó lélek- és istenkeresését. Az apja halálténye előli menekülés számára a terjengős és véget nem érő, emléktöredékkel telítődő beszéd, mely a Visky által megnevezett autista-dramaturgia alapját képezi. „A sztereotip viselkedés, a kényszeres ismétlődések, a kultúra sokféle kudarcaiba való bezártság, a gondolkodás és viselkedés szervesen, egymásból nem következő egybekapcsolódásai, a nyelv mint szövegfragmentumok alkotta textúra vagy mozaikkép, csillapíthatatlan beszédtorlódás.”⁴

Beszédkényszerével párhuzamosan Caravaggio a művészi nyelvhasználat határait is feszegeti, az apja holttestével való szembesülés után egyetlen törekvés motiválja: megtapasztalni a lélek létezését, Isten belénk oltott fényét.⁵ Festményein keresztül azt kutatja, hogy létezhet-e az időnek egy másik dimenziója, mely lehetővé teszi a lélek felvillantását egy-egy műalkotáson. Saját alkotásait nem Isten létének bizonyítékaként értelmezi, csak lehetőségként arra, hogy Isten kinyilatkoztassa magát és jelt adjon arról, hogy a lélek — ha valóban létezik — a halál után is tovább él. Caravaggio nem a transzcendenst akarja megfesteni, hanem az adott szituációt, a pillanatot igyekszik végtelen precizitással, realisztikusan ábrázolni, hogy azon keresztül a transzcendens megtörténhessen. A Visky-dráma és a szerző színházmélettel foglalkozó írásainak jelentős része is arra a kérdéskörre összpontosít, hogy a (színház)művészeti alkotás befogadása által annak szemlélője is befogadtatik egy másik, őt meghaladó valóságba, a (színpad)kép jelentése megszületik benne és jelenléttel telítődik számára. Pilinszky János gondolatmenetét követve, az alkotó művészete törekvés a bűnbeesés miatt megtört inkarnáció beteljesítésére.⁶

Caravaggio Istent kereső kísérleteinek következménye a nem-nyelvben való létezés és alkotás megtapasztalása: „Festeni már tudok, mindig is tudtam, nem-festeni még nem.”⁷ A nyelv határainak feszegetése a nyelvtelenség állapotának átéléséhez vezet, és a személyiségről való lemondással jár. Caravaggio engedi, hogy az ábrázolni kívánt kép megszülessen benne, alárendeli magát a saját személyiségében megszületendő jelentésnek. A nyelvtelenség állapotának elérése az én eltűnése által lehetséges, és az alkotás folyamatával ellentétben passzív történés, a személyiség átengedése egy másik létsíkba, Simon Weil fogalmával élve „visszateremtés”, mely

⁴Visky András:
*Az eltűnt valóság
nyomában.*
(A közeljövőben
Angliában megjelenő
dráma-kötetének
előszava.)

⁵Visky András:
Caravaggio terminál.
Alföld, 2015/11. 14.

⁶„...a művészet a bűnbe-
eséssel megszakadt
inkarnációs folyamat
küzdelmes folytatására,
korrekciójára, beteljesíté-
sére tett kísérlet.” Pilinszky
János: *Egy lírikus napló-
jából.* In uő: *Publicisztikai
írások*, i. m. 622.

⁷Visky András:
Caravaggio terminál.
Alföld, 2015/12. 8.

⁸Sepsi Enikő:
Pilinszky János
mozdulatlan színháza.
L'Harmattan – KRE,
Budapest, 2015, 33-40.

⁹Pilinszky János:
Naplók, töredékek. Osiris,
Budapest, 1995, 109.

¹⁰Uo. 201.
Vö. Visky András:
Végre beszél. Színház,
2016. június–július.

¹¹Pilinszky János
1971-ben Párizsban látta
A süket pillantása című
alkotást. Robert Wilson
tizenhét éves koráig maga
is dadogott, és ő maga is
beteg gyerekekkel foglal-
kozott. A Caravaggio ter-
minál című előadásban a
Cecco szerepét alakító
színész diszleksziás.

¹²Visky András: Az eltűnt
valóság nyomában, i. m.

¹³Pilinszky János:
A mű születése. In uő:
Publicisztikai írások,
i. m. 40.

Pilinszky János munkásságára is hatást gyakorolt.⁸ Amikor Caravaggio felismeri a nem-nyelv, a nem-festés állapotának, a személyiség megszüntetésének megkerülhetetlenségét, nyitottá válik a benne megszületendő jelentések befogadására.

A művészt kísérő Cecco a megírt dráma szerint beszédhibás. „Bébi szintje alatt nincs »jogom« egyetlen szót is kimondani”⁹ — írja Pilinszky, akiről köztudott, hogy nagynénje egy gyerekkori balesetnek köszönhetően nagyon nehezen tanult meg beszélni. Pilinszky János egyik születendő kötetének a *Végre beszél* címet adta volna, Visky András megfontolásai az autista dramaturgiáról szintén ezt a nevet viselik.¹⁰ A drámában dadogó Cecco megjelenésének vizsgálatakor nem hagyható figyelmen kívül az a tény sem, hogy Wilson *A süket pillantása* című alkotásában — mely Pilinszky Jánosra döntő hatást gyakorolt — Raymond Andrews süketnéma kisfiú belső világa elevenedik meg.¹¹ A *dadogás* motívuma Pilinszky és Visky esetében is ars poétikaként értelmezhető: a dadogás töredékessé teszi a nyelvet, szétzilál minden letisztult fogalmazásmódot, arra kényszerítve az értelmezőt, hogy újraépítve a nyelvet lépésről lépésre minden dolgot ismét megnevezzen, újabb jelentéseket tulajdonítva neki. A lélek fényének megcsillantása, Isten közelségének kifejezése a maga teljességében lehetetlen, csak a nyelv artikulátlanságában van jogunk ezzel kapcsolatosan bármit kimondani vagy megfogalmazni. A dadogás formabontó, majd — az autista dramaturgia esetében — *formaépítő* erővel bír. A szeletekre tagolt drámaszöveg lehetőségét ad annak partitúraszerű megismétlésére és konstruálására. A nem-nyelv a nyelv felszámolását és a nyelv végső határainak elérését is jelenti a nyelv újraépítésének és jelentésekkel való felruházása reményében. „A nyelv határa nem a nem-nyelv, az üresség, a hiány, még kevésbé az értelmetlen beszéd, hanem a költészet: a beszéd költészete és a test költészete”¹² — vallja Visky András.

Caravaggio a darabban élő és halott testek mellett köteleződik el, nem véletlenül kapta a Visky-dráma a *testek laboratóriuma* alcímet. A festő munkásságáról röntgensugaras felvételekkel bizonyították, hogy nem rajzolta előzetesen vászonra a kompozíciót, hanem egyből minden vonást ecsettel festett fel, erre azonban hosszú ideig készült fel. Az alkotó testének tehát köze van a megszülető alkotáshoz, hiszen nem a vásznon kísérletezi ki a festmény végleges változatát, hanem először magában engedi megszületni azt. A jelentések megszületése tehát elsősorban testhez kötött. Pilinszky írja: „Van, aki inkább a szívével, van, aki inkább az értelmével ír, én valamiképpen a testemmel. A testemben érzem leginkább egy-egy viszony feszültségét, az ebből kibomló, hirtelen megtorpanó, reflexszerűen átváltó mozgást.”¹³ Caravaggio a saját testéből kiindulva alkot, s emellett folyamatosan a külső világ egy-egy alakjával modellezi a készülő festményt: testeket helyez a benne már megszületett jelentés terébe. Mivel a festő alkotásainak jelentős része szakrális tartalmú alkotás, modelljeit az Evangélium szövegterébe

¹⁴„Az irodalmat mindennek
ellenére evangéliumnak
tartom”. Beszélgetés
Visky Andrással.
(Az interjút készítette
Erdélyi Erzsébet és Nobel
Iván.) Forrás, 1998/12. 64.

¹⁵Pilinszky János:
Tizenhárom széksor.
In uő: *Publicisztikai írások,*
i. m. 441.

¹⁶Visky András: *Az eltűnt
valóság nyomában,* i. m.

¹⁷Visky András: *A külön-
bözőség vidékén,* i. m. 39.

helyezi, erre — és a halál utáni élet kényszeres keresésére — utal a színdarab elején a *Lázár feltámasztása* című kép modellezése. Az Evangélium textusa így egyfajta szöveggönyvként értelmezhető, partitúráként, melybe belehelyezkedvén lehetőség nyílik arra, hogy a lélek fénye megcsillanjon. Caravaggio életfeladatának az őt körülvevő állapotok megfestését tekintette úgy, hogy képein keresztül a transzcendenciának lehetősége legyen megnyilatkozni a befogadóban. Ebben az értelemben Caravaggio evangéliumi festő, ahogy Pilinszky és Visky számára is az Evangélium az egyetlen lehetséges esztétika.¹⁴

A színpadi jelenlét visszaszerzéséhez Pilinszky János számára is nélkülözhetetlen a rituális színházi nyelvhasználat, mely célja az *organikus azonosság* létrehozása a szöveg és a színész, a színházi előadás és a befogadó között, az, hogy maga az előadás alkotó és néző számára valóban belső életté váljon. Pilinszky a Grotowski-féle színház kapcsán így fogalmaz: „az est során az előadás nem a szöveg pályáján halad előre, hanem azzal, hogy a színen a földézett szituációk valóban testet öltenek. A történet *itt és most* történik.”¹⁵ Az előadó és néző számára a színházi textusba helyezkedvén a nyelv életre kel: a szöveg olvassa a színészt, a festmény rajzolja az őt szemlélő egyént, a színházi előadás életre kel abban, aki nyitott lélekkel, a nyelvtelenség személyiségvesztett állapotában befogadja azt. A *Caravaggio terminálban* Lena belehelyezkedik az Evangélium partitúráként értelmezett textusába. Modellként részese a róla készülő *Bűnbánó Magdolna* képnek, beszélni kezd élete szegységes eseményeiről, s amikor a festmény elkészül, visszanyeri szüzenességét, megtér. Az autista dramaturgia partitúráját használó színházi nyelvhasználat során jelentések születnek és a befogadás maga testi tapasztalattá válik, „oly mértékben válik sajátommá, hogy egyetlen lépést sem tudok megtenni nélküle”.¹⁶

Az autista dramaturgiára — mint partitúrára — épülő színházi előadás tökéletlenül, töredékesen, a maga fogyatékoságával áll az alkotók és a befogadók előtt. A forma betöltése ugyanis csak az alkotók és a nézők belehelyezkedése által lehetséges. Pilinszky jelenléttel telített színházeszménye nem más, mint az *isteni jelenlét* megtapasztalása, a lélek fényének felvillanása a műalkotásban. A *költő által állítmány nélkülinek vélt történéselő és lélektani realista színház (mimikriszínház) térnyerése a vallásos gondolkodásmód eltűnésének köszönhető.* Meglátása szerint a színházból épp annak gyökere, a transzcendensre történő utalás veszett el, hiányzik belőle az ige vertikálitása. A színpadi jelenlétevesztés tehát elsősorban metafizikai probléma, csak a transzcendenssel való kapcsolat teheti ismét hitelessé a színházat. Ahhoz azonban, hogy a metafizikai jelenlét a színpadon megtörténhessen, a közönség belehelyezkedésére és részvételére is szükség van. „Minden kész, ám mindhiába az, ha a meghívottak, akik az Írás szerint sokan vannak, ott-létükkel nem teljesítik be tökéletes hiányosságát”¹⁷ — írja Visky András.

¹⁸Pilinszky János: *Naplók, töredékek*, i. m. 20–21.

¹⁹„Nagyon messze és egészen közel a kőasztalon feküdt valaki.” Pilinszky János: *KZ-oratórium*. In uő: *Széppróza*. Osiris, Budapest, 1998, 219.

²⁰Visky András: *Caravaggio terminál*. Alföld, 2015/12. 10.

²¹Maczák Ibolya: *Papírdarabok*. Balassi, Budapest, 2015, 117–130.

²²Visky András: *Végre beszél*, i. m.

Pilinszky János elgondolása alapján a szentmisében az emberiség történelmének legmeghatározóbb eseménye ismétlődik meg újra és újra. Ezt az eseményt a liturgia mint művészi forma közvetíti, melyben Krisztus áldozata ismét megtörténik. A liturgia során a már megtörtént esemény felidézése és utánzására kerül sor, mely az Ige testté válásához vezet, ez az átváltozás minden szentmise alaptörténete. Pilinszky a *KZ-oratórium* előmunkálataiban a készülő előadás részeit a szentmise egyes részeinek felelteti meg.¹⁸ Ez a megfeleltetés a *Caravaggio terminál*ra is átültethető, mely *Introitus*a az apa halálával és holttestével való szembesülés, az *Evangelium* a festő által mondott újra és újra felidézett életút, a *Szentáldozás* az egység, a részesedés, a lélek fényének felismerése egy-egy arcon vagy alkotáson. Az *Átváltozás* pedig a Caravaggio lelkét megszemélyesítő hármasság — szellem, lélek, test — fokozatos alakulása: Cecco mint a nyelv töredékességéből fakadó rekonstrukció, Lena, aki visszanyeri szüzességét, és a festő, aki csak a saját halálában válik kereső emberből nyugodt és önnön lelkével szembesülni tudó emberré. Pilinszky *KZ-oratórium* című alkotásához hasonlóan¹⁹ a *Caravaggio terminál*ban is központi szerepet kap az oltár fogalma: „Megszületik a festmény, fölemelik az oltárra, ünnepélyesen leleplezik, majd harmadnapon, az éjszaka leple alatt leveszik.”²⁰ A színielőadásban — festményeinek oltárra állításához hasonlóan — Caravaggio halálának pillanatában egy kőasztalhoz hasonló ágyra fekszik, innen indul el egy másik valóságba. A színházi előadás körkörös kompozíciót mutat: a nem-időt. Caravaggio életén át tartó keresése az Ige testté válásának kifejezésére, az Isten-létet bizonyító lélek felvillanására irányul. Ez a testet öltés az egzisztenciális jelentésekkel való egyesülés folytán meg végbe, amennyiben a jelenlevő képes felismerni a maga töredékességét, s alárendeli magát a történésben rejlő szubsztanciának. Mivel a rituális színház épp olyan élő jelentésekkel dolgozik, mint a szentmise, a jelenlevőben megtörténhet a beteljesedés, az Ige benne él tovább. „Az Ige testté lett, és köztünk lakott...” (Jn 1,14).

Maczák Ibolya *Papírdarabok* című, Pilinszky János drámaírói munkásságával foglalkozó kötetében²¹ több alkalommal is utal arra, hogy a költő tudatosan foglalkozott Beckett alkotásaival. Beckett drámái Pilinszky alkotásait a liturgikus struktúra irányába terelték. Visky András hangsúlyozza, hogy Beckett szövegei „kényszeresen repetitív, zeneileg szervezett szövegei erős, ha nem a legerősebb példái az autista dramaturgiának”.²² Amennyiben a *Caravaggio terminál* szövegéhez hasonlóan a beckett drámaszövegeket is *partitúraként* értelmezzük, ezek a szövegek is — a Visky- és Pilinszky-szövegekhez hasonlóan — egyfajta *liturgikus erőterbe* helyeződnek, s a megszűnt idő állapotának, ürességének betöltésére várnak, melyet csak egy erősebb valóság tud jelenléttel átítatni.

A beckett színház a metafizikai hiányt ábrázolja, a lét legfontosabb kérdéseivel foglalkozik, lét és nemlét határhelyzetét tárja fel. Pi-

²³Pilinszky János: *Samuel Beckett*. In uő: *Publicisztikai írások*, i. m. 610.

²⁴A beckett-i sakk-dramaturgia motívuma épp úgy megtalálható a Visky-drámában, mint Pilinszky János *Urbi et orbi* című alkotásában. Maczák Ibo-lya írja az *Urbi et orbiról*: „A történetet sakkját-szmában elbeszélve: a fehér pápa sakkot kapott, ám egy adott lépéskombináció segítségével mattot adott a fekete pápának. Ez az értelmezés magyarázza a fekete pápa indokolatlanul gyors és hirtelen halálát.” Maczák Ibo-lya: i. m. 130.

²⁵Pilinszky János: *Nagyhéten*. In uő: *Publicisztikai írások*, i. m. 462.

²⁶Pilinszky János: *Új színház született*. In uő: *Publicisztikai írások*, i. m. 663.

²⁷Pilinszky János: *Naplók, töredékek*, i. m. 28.

²⁸Visky András: *Caravaggio elkészíti az*

linszky a beckett-i dramaturgiában az agonizáló világmodellre ismer, melyben minden értelmetlenné válik. Az abszurd pont, „mellyel Beckett farkasszemez, nem egyéb, mint a Kereszt két ágának metszéspontja, igaz, szinte kizárólag a földről nézve... Hogy Beckettnek van ereje szembenézni vele, hazugság és önámítás nélkül, olyan erőforrásra vall, ami a legmélyebb hit közelségét feltételezi, s közvetlen rokona Keresztes Szent János »éjszakájának«.”²³ A Pilinszky- és Beckett-drámákhoz hasonlóan Caravaggio története is abból az éjszötét állapotból indul, ahol az emberi racionalitás véget ér. Apja halálával bizonytalanná válik számára minden, sötétségben tapogatózva keres, mert az autizmus verbális gátoltságában létezve a nyelvi jelek, jelentések, az állítmány és az Ige számára bizonytalanná válnak. Az életet a halál által elsötétített állapotában éli, így halála pillanatáig fogoly marad. Az emberi lét immanens rabságának megváltásra váró állapotában gyökerezik a szintén Visky András által körülírt *barakk-dramaturgia* terminusa is. Caravaggio számára az élet börtön, viselkedésének dekadenciája a benne rejlő félelmekből és szorongásokból ered. Ebből az egzisztenciális rabságból — Beckett színházához hasonlóan — csak egy külső beavatkozás²⁴ tudja megszabadítani a fogságban élő egyént. Pilinszky Keresztes Szent János kapcsán utal arra,²⁵ hogy az ember kegyelmi állapotba kerülve elveszti látását, mely a lélek sötét éjszakájával egyenlő. A halál pillanatának vibráló, fekete-fehér, filmszakadás-szerű ábrázolása Woodruff rendezésében a töredezett látást jeleníti meg; a festő halála előtt egy vendettában megvakítják. A lelke mélyén rejtőző egzisztenciális jelentések csak ekkor öltönek testet benne, a lélek éjjelének sötétsége számára a fény forrásának lehetőségeként jelenik meg.

Pilinszky János Wilson színházának erejét abban látja, hogy képes a poézishez hasonlóan integrálni a széthullásban levő, meghasonlott világot. A wilsoni színház számára a költészet teszi lehetővé, hogy jelen lehessen a színpadon. Az így megszülető új színház „olyan integráció, olyan teljes és tökéletes egység, amiben a részek és részletek jelentése minden eddiginél erőteljesebb”.²⁶ A wilsoni színház megszabadul minden érzelmi hatástól, pszichologizálástól és történeztől, olyan állapotokat megragadó nyelvi sűrítményeket hoz létre, melyek az érzékelésnek köszönhetően egy eddig feltáratlan valóság terébe emelik az alkotót és befogadót. Transzcendensre való utalása pedig a teljesség elérésének időn kívüli, ezért mozdulatlan és unalmon túli állapotára irányul. A költészethez hasonlóan építkező *Caravaggio terminál* is egyetlen pillanat kitágítására és fenntartására — a festő halálának pillanatára — koncentrál, mentes a lélektani realista színházban zajló történésektől. A néző felszabadul az izgatott várakozás alól, melyet egy váratlan fordulatokkal kecsegtető történet kibontakozása tart fenn. Időt nyer ahhoz, hogy átélje a benne zajló eseményeket. A *KZ-oratórium* kapcsán Pilinszky János jegyzeteiben montázs-párbeszédet, montázsmondásokat említ, melyek illeszkedése „lira, és nem logika”.²⁷

elveszett képek leltárát.
Látó, 2014. július, 5–8.
Pilinszky János *Fabula*
című verse is beépül a
KZ-oratórium szövegébe.
Pilinszky János:
KZ-oratórium. In uő:
Széppróza, i. m. 219–220.

²⁹„A tetőn valami alól
kiszabadít valamit. Egy
aranymintás fehér taber-
nákulumot. Kiveszi belőle
a szentségtartót, s vele
együtt visszatér a házba.
De nem mindjárt.”
Pilinszky János: *Gyere-
kek és katonák*. In uő:
Széppróza, i. m. 72. Vö.
„...én kiűzöm a pestist a
szívetekből és idehelye-
zem ebbe a szarkofágba,
hogy többet ne jöjjön elő.”
Visky András: *Caravaggio*
terminál. Alföld, 2015/11. 19.

³⁰Pilinszky János: *Milyen
is lesz az új színház?*
In uő: *Publicisztikai írások*,
i. m. 708.

A *Caravaggio terminál*ban a montázs terében megszűnő idő képek egybeolvadásához vezet, mely Robert Woodruff rendezésében szépen tetten érhető. A Caravaggio által készítendő képek a színészek által történő modellezés során megdermednek, mozdulatlaná válnak. Ahogy Caravaggio festményei beépülnek a színpad terébe, úgy illeszkedik Visky András *Elveszett*²⁸ című verse is a dráma szövegébe. Halála pillanatában a művész rádöbben arra, hogy festményei tulajdonképpen nem is annyira fontosak, mint amennyire élete során hitte. Felsorolja elveszett festményei lajstromát, elengedi az őt addig megkötő tárgyakat, embereket és eseményeket, nem tekint többé hátra, csak előre. A halál, mellyel egy életen át konfliktusban állt, szabadító eseménnyé válik számára: lelki békéjét megtalálva a tengeren (vízen) járva indul el a valódi realitás felé.

Az időbeliség elhanyagolhatósága érdekében a drámaszöveg nem számozza a halál pillanatában felidézett képeket, nem határozza meg azok sorrendjét: a jelenetek egymással felcserélhetők. A textus nyitottsága lehetővé teszi a hozzá való viszony alakíthatóságának és formálhatóságának szabadságát. Robert Woodruff vakmerő rendezése a szentség fogalmának dekonstrukcióját célozza meg, míg az autista dramaturgia a legnagyobb társadalmi morálvesztésben is lehetőséget ad a transzcendenciának arra, hogy felmutassa önmagát.²⁹ Caravaggio átéli az emberlét beszennyezett állapotát, tiltott párbajban gyilkosságot követ el és menekülnie kell Rómából. Épp a lélek éjszakájának állapota az, mely hitelessé teszi őt kortársai előtt, képei „felmutatásának” idején zsúfolásig telnek a templomok. Istenkeresésének állandó feszültsége olykor a mélység irányába formálja a festő életét, de a transzcendenciával való átításként a legnagyobb lelki sötétség is alkalmas. Pilinszky szavaival élve: „senki sem tudhatja meg, hogy az istenség kinek is fedi föl magát”.³⁰

IZSÓ ZITA

A második halál

*A fa már öreg,
egy ideje már nem nő tovább.
A törzsét két kézzel át lehet érni, mint egy fiatal lány derekát.*

*Minden évben a születésnapján letört egy kicsit vastagabb ágat,
és faragott belőle egy arcot,
ami pont úgy nézett ki, mint ő.
Később tudtuk meg, az ikertestvére az.
Azt mondta, állandóan azzal játszottak, hogy felcserélték a neveiket,
még a szülei sem tudták megkülönböztetni őket,*

*ő pedig soha nem figyelmeztette őket a tévedésre.
Egy darabig kevésbé fájt attól,
hogy a saját nevét látja a síron, és nem az övét.*

*Néhány évvel ezelőtt kivágattuk a fát.
Egy ideje nagyon leárnyékolta a szobát.*

*Azóta is pontosan meg tudom mondani, hol állt.
A két gyerek ott van az ágai között,
a sarkon pedig befordulnak a katonák,
a fiúk dobálni kezdik őket a gyümölcsökkel,
a katonák nem céloznak rájuk, csak meg akarják őket ijeszteni.
Egyikük a földre zuhan.
Ruháját a sok összetaposott gyümölcs
szívtájéknál egészen pirosra színezi.*

Kibirni harmadnapig

Ayhan Gökhannak

*Azt mondta nekik, ha eljön az idő,
hagyják el a hegyet,
fussák körbe háromszor a tavat,
és közben mondják el magukban az imát,
amit tanított nekik,
szedjék össze és hordják egy kupacba
az összes elvesztett reményt,
a legutóbbi vihar által letört,
rüggyekkel teli gallyakat,
de azt nem tudták, hogy azért,
hogy nap végére fáradtan csukoljanak össze,
és ne legyen erejük sírni,
vagy okolni magukat azért,
amiért látszólag elhagyta őket,
mert aznap még túl korán lesz ahhoz,
hogy rájöjjenek,
valójában minden korábbinál jobban nekik adta magát.
Úgy ment el, hogy égve hagyta a villanyt,
hogy visszataláljanak,
ha már feladták, és nem keresik tovább.*

CZIGÁNY GYÖRGY

Vigasztalások

*Fölösleges a levegő.
Már nem kell lélegezni.
Mintha vas-köpeny méhükben
dajkált magzatuk volna a csönd,
jelentésüket elvetik a szavak.
Szabadon lengve szólnak,
miképp a harangok.*

*Ez az az éj. A gyönyörök
forrósága csap át rajtunk,
vidám létezés dobol
szorongó szívünkben.
Jövendő titkok méhe
a koporsónk.*

*Mind emlékké válunk.
Minden élet másé.
Miénk minden halál.*

*Szelíd bizonyossága világít:
mindent beborító délután.
Törvény és szárnyalás
egyazon mozdulatlanságban.
Elcsitult színek égnek
pilláink alatt
káprázatosná, szomorúvá.
Ez az a táj, amelyen
nemrég Jézus járt.*

OLÁH ANDRÁS

ami nem te vagy

nyitott szemmel heversz
az álomtalan éjszakában
bosszant a percmutató hetyke kevélysége
megkísérled kijátszani az emlékeket
próbálsz görcsösen másra figyelni
valami semlegesre
panaszod sápadt bőrödre van írva
torkomat harapja átszűrődő mosolyod
szememre kiül a pára s a félelem
— innen már nincs hova továbblépni:
itt már nincsenek lehajtó-sávok
menekülési útvonalak
mint emlékeid perselyében
amikor még figyeltek a hatóságok
(...amikor még figyeltek rád egyáltalán...)
sámándobok szólnak
ütemre rezdülnék a falak
az ágyadhoz rögzített tasakban
az ürülék kondenzcsíkjai
strukturálják át az időt és teret...
Isten tett ma egy utolsó ajánlatot
innentől már minden érthető:
a kikapcsolt monitor
a derékba tört mozdulat
a gyáván billenő ajtókilincs
— és a test ami nem te vagy

elsötétítés után

szenvtelenül forogsz mint a fekete bakelitkorong
hallgatom a sercegést ahol az idő bekarcolta
jelét a fékezhetetlen fájdalomnak
egyszer már hozzáadtalak a veszteségeimhez
mégis emlékeim közt bolyongsz
szüntelen vétkezésben
minden szusszanásomban ott remegsz
menedéket nyújtva a felbujtónak
s hogy a bűn benned örökre fogva tartson

HALMAI TAMÁS

Fodor Ákos-olvasás

Versmeditációk

1975-ben született Pécsen.
Költő, kritikus. Legutóbbi
írását 2016. 4. számunkban
közöltük.

Repülni repülés nélkül?

KOAN

madarát elbocsátó pihe

Háromosztatú egysoros: haikunál tömörebb haiku ez a vers. A 3 + 4 + 2 szótag s a mély–vegyes–magas hangrend a kompozíciós harmónia zálogai. A két főnév közé ékelt folyamatos melléknévi igenév, a nominális stílust megtörő „elbocsátó” jelző több olvasati irányt nyit, asszociációs képzetköröket tágítva. Szabadon enged? Kiadja az útját? Egyúttal *megbocsát*? A pihe, mely légies fizikai valójában az anyagtalannal határos jelenség, az elválás mozzanatát hordozza, ugyanakkor a birtokos személyjel („madarát”) révén a — legalábbis grammatikai — kötődés folytonossága is az övé.

A szószerintiséget (a konkrét látványt) metaforikus/szimbolikus intenció írja fölül. A lélek a testtől? Az önvaló (az isteni én[telenség]) az egótól? Ki búcsúzik kitől? A koan a meghökkentés, ráhökkentés műfaja. Fodornál a nézőpont megfordítása (nem a madár válik meg pihéjétől/tollától, hanem fordítva) lep meg, zökkent ki a látszatnyi valóságból (megszokásaink koordináta-rendszeréből); egyszersmind a kölcsönösség, az egyenrangúság, a *minden egy* misztikus-filozófiai sugalmát plántálja belénk.

Végül nem palástolható el az az értelmezés sem, mely a szöveget a címben jelölt szövegtípus definíciójaként fejti föl. Eszerint a koan (mint olyan) afféle „madarát elbocsátó pihe” lenne. Ki a madár? Mi a pihe? S pihék (tollak) nélkül lehetséges-e repülnünk? S repülni repülés nélkül? Vagy erre csak a művészet igazságai képesek? A „madár nélküli madár” (Bertók László: *Sorról sorra röppen a táj*) misztériuma hívogat. Ne kéressük magunkat.

A rendrakás gesztusai

AZ IS

*Az is áldassék,
aki elmosogatott,
asztalt söpört le, és helyükre tolta
az ülő-alkalmatosságokat
(hogy tisztes körülmények szolgáljanak
a következő étkezéshez)*

*az Utolsó Vacsora
után.*

A fölütés („Az is”) történetbe ágyazott, folyamatosságba illesztett beszédként szólaltatja meg a verset. Az evangéliumi utolsó vacsora toposzát a „következő étkezés” profán paradoxona világi dimenziókba írja át (azaz *körünkbe* vonja); a szövegkép (a növekvő, majd elfogyó sorokkal) a közlés harmonikus zártságát, véglegességét sugallja.

S kire is kér áldást a vers? A kétkezi munka dicsérete kap itt hangot; egyúttal a földi rend, az anyagi tisztaság szellemi fontossága. (Mintha még Mártát is [Lk 10,38–42] rehabilitálná a szöveg!) Csak illúziótlan (*ekképp* igaztalan) olvasatban tűnhetnék föl úgy: a jézusi áldozaton túllépő világ kiábrándító szimbolikája jelenik meg a részvétlen háztartási műveletekben. Érdekesebb (mert *szebb*) azt kiolvasnunk a versből: akárki gyakorolja is a rendrakás köznapi gesztusait, nincs, sosincs egyedül. Az utolsó vacsora legfőbb részese, mert mindenből s mindenkiből, az étkezés utáni teendőkből is részt vállal.

Időtlenül hiányozni

SZEMBEFÉNYBEN

*Fehér Egyszarvú
neszét halljuk s csak pata-
nyomát láthatjuk*

Mesék, mítoszok, fantasyk lényge az unikornis; világon túli világoké. A versben a nagybetűs kiemelés ezt a mitikus eredetet nyomatékosítja; míg a fehér szín a mesékhez méltó ártatlanság és tisztaság jelölője. Hallani is csak neszét halljuk, s látni sem látjuk: az utólagosság, az elválasztottság, a megkésettség létállapota (vö.: „pár percet itt tölt, / hogy utóbb időtlenül / hiányozhasson” — *Tündértaktika*) mintegy antropológiai ismérvként rajzolódik elénk. (A jelölvasás kultúrája: ez volna a művészet?) Holott a fény, hogy lássunk, rendelkezésünkre áll, csak épp nem látunk tőle. Kápráztató „szembefényben” tájékozódunk, pedig a szemünk be is fogadhatná a fényt (s vele az egyszarvú látványát).

„Igazi mese az, ami velem történik. Saját mesét akarok. Olyat, amiben benne lehet lakni” — mondja Éliás Tóbiás Békés Pál *A kétbalkezes varázsló* című meseregényében. „...a jó mese olyan, mint a vers: egy kicsit elemelkedik a földtől. Tehát ugyanazt az idegpályát koptatom, amikor verset írok, mint mikor mesét” — fogalmaz Csukás István egy interjúbán. Fodor Ákos mesehaikuja azt tudatosítja: a történet, melyben „benne lehet lakni”, éppen az, amelyikben benne lakunk. Csak több éberségre s még több álomra volna szükségünk — az unikornis érdekében is.

Mágikus tárgyiasság

EMPÁTIA

*Ágyam, te kedves,
fáradtra-aludtalak?
Fölkelek. Pihenj.*

Az *empátia* szenvedélyesen erős érzelmet: a beleélés és együttérzés képességét jelenti. Ennek megfelelő a fölütés is: az „Ágyam, te kedves”: megszemélyesítő megszólítása bizalmasan gyöngéd oda-fordulást fejez ki. A „fáradtra-aludtalak” szokatlan nyelvi alakzat. A „fáradtra” mint eredményhatározó rendhagyó megoldás; a kötőjelezést (mely a személy és az ágy összetartozását fejezi ki) nem írja elő helyesírási szabály; az „alszik” ige második személyre irányuló tárgyas/határozott ragozása szintén ritkás eset. (Köznyelvi eredete ennek a *jót/nagyot aludtam, kialudtam magam* szerkezetek; de szellemiségében több köze van a „lenni a mindent” [Szabó T. Anna] kozmikus én-élményéhez vagy az „Isten téged van” [Halmai Tamás] agrammatikus spiritualitásához.) A verset két tömondat szelíd lényegtudása zárja: „Fölkelek. Pihenj”. S közben elhallgatott — nem tudott? nem tudható? — rejtelem marad: míg a beszélő aludt, mit csinált az ágy?...

Az ontológiai eszmélkedést is eszmélet fölötti magasságokba vonja, s az objektív lírai hagyományt is új szintre emeli ez a fuvalatnyi haiku. Archaikus-mágikus tárgyiasságába animizmusok és panteizmusok titkos hagyatéka vegyül; s hovatovább valami *tárgyilagós misztika* testesül meg benne. A létezés egységének sejtelme, mely nincs tekintettel arra, dobog-e lélek egy ágyban (egy kavicsban, egy pipaszárban), vagy sem. (Dobog.)

Hasonló élménykör egyéb Fodor Ákos-művekben is fölfénylik; példaképpen idézünk csak kettőt: „A csúcs is: gödör, / ha a Hegymászó meg nem / kérdi: Hogy vagy, Hegy?” (*Axióma*); „Mindig kérdezd meg / falatod-kortyod: nekik / ízlik-e a szád?” (*Bevezetés*). Lényegesnek látszik ezekkel az alaki rokonság is, a kérdés-felelet retorikája, azaz a párbeszéd alapállása. Nem véletlenül: a beszélgetés, ha valóban az, egyenrangú létezők termékeny együttléte.

S nemde a versekkel is diskurálni hajolunk a papír fölé?

Mi leszel, ha kicsi leszel?

GYAKORLAT, GYEREKEKNEK

*Meg tudod állni?
ne cuppantsd el a pusztit:
akkor tovább tart!*

Mint a zen koanok: ez a vers is paradoxonba csomagolja az evidenciát. El nem cuppantott puszi? Önfelszámoló alakzat; lehetlennyi lehetőség. Más nézőpontból: a „madár nélküli madár” (Bertók László), a „művészet nélküli művészet” (Elisabeth Haich), a „módszer nélküli mód” (Clairvaux-i Szent Bernát) metafizikai tüneményével rokon. A költészet és a misztika közös igazságait idézi. Ekképp fölfoghatatlan. Csak gyerekek (és felnőtt gyerekek) érthetik.

A „gyakorlat” gyakori, azaz több alkalomra szóló (minden időben érvényes?) tevékenységet, tartalmas leckét, tanulni való példát, példázatot jelöl. A címet alkotó két szó mássalhangzós egybecsengése (gy, k, r) és hangrendi (veláris–palatális) egyensúlya, valamint a kompozíciós keret (az első és a harmadik sort egyaránt három szó alkotja) arányai a forma esztétikumával nyomatékosítják ezt. Közben a „megállni” puritán infinitívusában a kiállás, helytállás, állhatatosság etikai aspektusa nyílik föl. A „ne cuppantd el a puszit” jó tanácsa: látszólagos paradoxon; valójában a várakozó türelem, a visszakozó boldogság, a *végtelenített beteljesülés*, azaz a be nem végzett (ki nem merített) teljesség kulcsát adja kezünkbe.

A vers perdöntő erénye, hogy teljes életet alkotó-teremtő egységbe vonja a metafizikus aszkézist a gyermeki játékossággal. Ehhez igazodik a „tart” kettős értelme is: egyfelől időbeli folytonosságot előlegez, másfelől — a „téged” névmás beleértésével — a *megtart* jelentéstartalmait öleli magába. Egybeolvasva ama tanulság adódik: az tart meg, amit kitartunk, amit kitartóan őrzünk. — Nem meglepő, hogy a versmondatot záró felkiáltójelben egyszerre érezni a gyermeki rácsodálkozás örömteli hevét s egy már-már isteni imperatívuszt.

Mi leszel, ha kicsi leszel? — kérdezhetnénk a vers szellemében. Magunktól, egymástól, bárkitől. S a válasz, ez a jézusi evidencia, kérdés nélkül is szívünkhöz simul: ne gyerekeskedjünk — legyünk gyerekek!

A látható láthatatlan

SZERELEM

*ahogy az eget
láthatóvá teszi egy
madár, egy füstcsík*

Módhatározói hasonlító mellékmondat — melynek a címben rejlik a főmondata? Vagyis a szerelem definícióját adja kezünkre a vers? Minden jel (minden szó) erre mutat.

Kérdéseink persze akadnak. A szerelem volna hasonlatos az égbolthoz? S láthatatlanul örök ideáját a szeretett lény, avagy a kapcsolati gesztusok érzékítenék? Vagy ellenkezőleg? A szerelem (az érzés, az élmény, a viszony) volna az a „látványelem”, melynek köszönhetően a szakrális hátországot előderengeni láthatjuk?

Ez a nagyobb háttér mindenesetre a szemmel befogható jelenés mögötteseként tűnik elő; azt tanúsítva: a metafizikus összefüggéseket valamely köznapi élmény (egy közélről szemügyre vett arc, egy kézben dédelgetett kéz) teszi láthatóvá, érthetővé, fölfoghatóvá, *valóságossá*. (Talán egyenesen azokban manifesztálódik?...) Kérdés (azaz nem tisztázható tisztaság) továbbá, hogy a madár és a füstcsík vajon a kontraszt elemei itt, vagy maguk is az égből vétettek. Mi áll a hasonlat egyik és másik oldalán? Vagy olyan hasonlat ez, melyben egy bonthatatlan egység oldalai vallanak egymásról? S nem múlt-könyvrészekről, hanem múlhatatlan egészről van szó?

A vers bölcsessége, nem mellékesen, a versre magára is ráolvasható: hiszen a szavak is valami túlról üzenő többletet, szem előtt rejtőzködő lényegeket tesznek olvashatóvá, megolvashatóvá. Szárnyasan, mint a madár, és illékonyan, mint a füst.

A szerelem művészete

KIS MŰFAJ-HATÁROZÓ

A csók: költészet.

A szeretkezés: dráma.

A többi: próza.

Valójában nem műfajokat, hanem irodalmi műnemeket (jóllehet epika helyett prózát) sorol elő a vers: ezeket olvassa rá — metaforikusan — a szerelem fázisaira, aspektusaira. Az első sor a szép meghittséget, a második a közös-kölcsönös szenvedélyt, a zárlat a mindennapok megszokásait definiálja irodalmiasan. Kedves ötlet, ízléses kivitel — váratlanul komoly vonzatokkal. Ha ugyanis a szerelem literatúrai kategóriákkal leírható, abból következik ugyan, hogy létezmódja művészi, művészeti jellegű; de ezzel együtt jár az a konklúzió is: mint a művészetek, a szerelem is *fiktív* létező. Képzleti tünemény; fiktív ragyogásokból komponált csoda. — Igaz, nem egyértelmű, hogy általában s egészében a szerelemről, avagy pusztán (és tisztán) testi viszonylatokról van-e itt szó.

A vers játékának része továbbá, hogy a meghatározások fordítva is értelmezhetők; ekkor nem a szerelemről, hanem az irodalomról közöl állításokat (fölismeréseket? ajánlatokat?) a szöveg. Innen olvasva a költészet: csókszerűen intim szövegélmény; a dráma: a szeretkezés tüzes dinamikáját hordozza; a próza: a szerelem köznapi rutinjaira emlékeztet.

Végző soron a szerelmet és az irodalmat illetően is bölcsőbbek leszünk e vers után, mint voltunk előtte. Ha tudásunk nem több is a sejtésnél: van valami, ami a tudásnál is bölcsőbb, s arról csak a szerelemnek lehetnek hitelt érdemlő sejtései (vagy, persze, az irodalomnak).

Árnyjátékosok

GYERTYAOLTÁS ELŐTT

*Bámulom tested
falra szökkent árnyát — ma
két lánnyal alszom!*

A gyertya: a fény misztériumának ősi szertartáseszköze; míg ég, a belefeledkező csodálat („Bámulom”) alkalmát teremti meg. A soráthajlás értelemmódosító játéka (a szemlélet tárgya nem a test, hanem annak árnya) pajkos szemérmet fejez ki; a „falra szökkent árny” Platón barlanghasonlatát földidézve vonja be a vers tudatába a látszat és a lényeg, az illúzió és a valóság kettősségének kényes dilemmáját. A „szökkent” ige könnyedséget fejez ki (légiesen finom, egyúttal talán mozgolódni kész lénynak mutatja az ágybéli társat); a gondolatjel két részre tagolja a verset: az előtte mondottak a vershelyzetet vázolják föl, az utána következők az érzelmi reflexiónak adnak teret. (A felkiáltójel a ráismerés gyönyöréről árulkodik.)

Két lánnyal aludni: két lánnyal *hálni*? Akár így, akár úgy értjük, a szexuális élmény *képzeleti* többlete *valós* öröme ad okot. Annál is inkább, mivel (1) a képzelet hatalma önmagában jóleső tapasztalás; (2) a valóság teljességének (a platóni látszatnak és lényegnek) holisztikus megélése életre (halhatatlanságra) szóló ajándék.

A költő, a beszélő, az olvasó: a vers jóvoltából mindannyian részesei a csodának. Boldog árnyjátékos a fénnel szövetkező.

Az égnek nincs illemtana

KATARZIS

*vízszintes ajkam
s függőleges ajkacska:
Megváltott Kereszt*

Fodor Ákos költészetétől nem azért áll távol a prűdéria, mert provokálni kívánja a szemérmes közízlést, hanem mert tudja: az igazság nem szemérmes, s Isten sem prűd. Az égnek nincs illemtana. Egyik legszebb erotikus haikuját ráadásul a tiszta testiség fölé emeli egy vakmerő evidencia: a művészet (katarzis), a szerelem (ajkak érintkezése) és a szentség (kereszt, megváltás) nemcsak egybeolvad itt, a találkozás intim kohójában, de egyenértékű minőségként olvad egybe.

Minthogy a megváltás jelképét váltja meg, a fizikális cselekmény meta-metafizikai aktussá lényegül. A test fölszentelése testtel: misztikus eksztázis. (Kérdés persze, hogy nem volt-e megváltva már az aktus előtt ama kereszt... Azaz: nem egy eredendő létszentség kölcsönöz-e szakralitást minden csókunknak, minden ölelésünknek, minden szíves mámorunknak.)

Az *ajak* vs. *ajkacska* kettőssége nem pusztán anatómiai különbségtételt szolgál: a kicsinyítő képzős alak kedvességet, kedveskedést hordoz, intim figyelmességet jelez. Az altesti hódolat diszkrét fenségébe szerelmes gondot csempész. A nagy kezdőbetűk (*M*, *K*) kitüntetett alkalmat, ünnepi eseményt sejtetnek. Azt a pillanatot, amelyben találkozik a két irány (a horizontalitás és a vertikálitás kettős dimenziója), egyszersmind a két személy (a nemi princípiumok dualitása). Mert a teljességhez (a megváltáshoz) mindkettőre szükség van. De csak azért, hogy a közös-kölcsönös beteljesedés (kiteljesülés) fölszámolja a kettőt együtt is, külön is; hogy a katartikus pillanatban — mintegy az ég (az örök) javára — kioltódjék minden, ami személyes, ami földi, ami múltó.

Hogy a kereszt katarzisa egy — különben csak a versekből, a zenéből és a szent iratokból ismerős — idegen személyességet hozhasson létre; hűlt helyünkön, forró jelenlétünkben.

Jelképek jelképe

RÓZSA

föld és ég csókja

Nem ez az egyetlen Fodor Ákos-vers, mely a címében jelölt fogalom metaforába csomagolt definícióját adja, de föltétlenül a leg-tömörebbek s legtalálóbbaak közül való.

Miként válthat csókot föld és ég? Ha szó szerint vesszük: mítoszi/isteni személyekként. Ha metaforikusan: az élet — föld és ég közti — létrejöttének szerelmet idéző csodája az, ami rózsát terem. — S ha megfordítjuk a versbéli jelentésirányt? Úgy is értelmes értelmet kapunk: a vers a rózsával — mint a szépség, titokzatosság, teljesség szimbólumával — érzékelteti a két létszint találkozásának szépségét, titokzatosságát, teljességét. (Amely találkozás megvalósulhat az emberben éppúgy, mint a költészetben — ha költői az ember, s emberi a költészet. Azaz mindkettő: angyali.)

Az óhatatlan rím („rózsa” — „csókja”) a hangzás esztétikumával igazodik a verstárgy finomságához; a határozott névelők elhagyása (nem *a* föld és *az* ég csókjáról beszél a mű) lényegre tisztított — s így a lehető leghatározottabb — közlést eredményez.

A rózsza természetrajza, jelképtörténete s egész kultúrhistóriája (lásd például Géczi János kutatásait ez ügyben!) a közhelyességig temérdek kincssel lát el bennünket, több univerzumra való tudást és sejtést bocsát rendelkezésünkre. Ez az egysoros mintha ezzel is tisztában volna: *spiritokratikus* világában a rózsza nemcsak virág, de szimbólum is; s nem pusztán szimbólum, hanem a jelképek jelképe. Gertrude Stein és Rilke és Eco rózsája éppúgy benne foglaltatik, mint az a szál tünemény, melyet az olvasó holnap (vagy holnapután) a kezében tart majd. Mert kapta. Vagy adja. Vagy egy vele.

ZBIGNIEW HERBERT

Tele van a fejem

Zbigniew Herbert (1924–1998) lengyel költő, esszéista és drámaíró. A modern lengyel költészet egyik legismertebb és leggyakrabban fordított képviselője. — A versek forrása utolsó, 1998-ban megjelent *Epilog burzy* (A vihar epilógusa) című kötete.

*Micsoda rendetlenség
a távozás előtt*

*röpködnek a papír
és a tárgyak*

*mintha csak éreznék
hogyan elveszítik
gravitációs erejüket
azzal hogy Cogitó úr
elrepül*

*kifizetetlen számlák
becsületszóra felvett
meg-nem-adott adósságok
meg-nem-írt versek
jövőtlen szerződések
színtelen kis szerelmek
ki nem ivott sörök
mindez kering
Cogitó úr fejében
egyre nő a zűrzavar*

*mi lesz hogyha
nem sikerül
úrrá lenni az elemeken*

*hiszen nem lehet
vég nélkül
elodázni
elutazásunkat a vakációra*

*így hát egy szép napon
vagy éjjel
amikor vége mindennek
Cogitó úr
kényelmesen rátámaszkodik
az expresszvonat párnáira
hideg térdeit
pléddel
betakarva
és arra a következtetésre jut
hogyan minden megy*

*továbbra is előre
úgy mint a vakáció előtt
biztosan rosszabbul
mint Cogitó úr életében
de mégis megy és megy*

Nagyanyám

*legszentebb nagyanyám
hosszú szűk szoknyájában
amit számtalan
gombbal gombol végig
mint egy orchidea
mint egy félsziget
mint egy csillagkép*

*ülök a térdén
és ő mesél nekem
a világmindenségről
péntektől
egész vasárnapig*

*önfeledten hallgatva
már mindent tudok —
tőle és róla
csak a származásáról nem beszél
Balabán Mária nagyanyám
ez a Sokat-próbált Mária*

*semmit se mond arról
hogyan lemeszárolták
a törökök
az örményeket
meg akar kímélni
pár év csalódástól*

*tudja hogy ha kivárom
magam is megismerem
szavak könnyörgés és sírás nélkül
a szó érdes
felszínét
és legalját*

*Gömöri György
fordításai*

SZÚK BALÁZS

Bocsánatkérés

Mit sem tudtunk arról, hogy apáink
egyszer glóriás arccal
a lukas zászlók alá álltak,
s Nostradamus módján látták
ami jövőnket egy pillanatra,
s aztán borult az ég,
s ők bíróságra jártak,
mikor anyánk vajúdott,
s nemtelen rácsok rajzolódtak egünkre,
mikor egyszer is ki merték
nyitni emlékező szájukat.
Hajnalonta a város kukáit rakodták, amely
lustán a szolnoki isten ege
alatt meggyalázta őket,
éjjelente találmányokat újíttak, s
a logarlécen akkor Isten angyalai
táncoltak, csak nekik, s
mikor idejekorán temettük őket
olcsó hamvaikban, csak a
„gyalogjárókra” emlékeztünk, kik
a halállal szemben, mint tankok ellen,
egyedül mentek, hisz az utolsó
éveikben a mámor csalta őket lépre,
azt ígérve, hogy itt már egy
új rend készít nekik új gyémántdiplomát,
s ők a szenvedések doktoraiként,
végre emberként pihenhetnek.
Káprázat volt ez is, mint
annyi minden ezer éve itt,
csak az nem volt káprázat,
hogy viseltes lábaikhoz sem borultunk
a kijelentett jövő akkordjainál, s
azóta sem, csak gondolatban néha,
mikor bátrabbnak tűntek,
mint mi voltunk valaha is, s így
a szégyen nemcsak a miénk, de a
szabadság nevével meg nem szentelt
unokáké is...
Édesapáink, még most az egyszer,
Tőletek életet kérünk,
S bocsássátok meg minden vétkünkt!

ÜRMÖS ATTILA

Körhinta

1969-ben született Szabadkán. Az Újvidéki Bölcsészkaron végzett magyar nyelv és irodalom szakon. 1993 óta Budapesten él. — Részlet megjelenés előtt álló regényéből.

Hetvenhat tavaszán magyarországi körútra mentünk, és keresztmama lánya, Marika is velünk utazott. Anya fekete-fehér Forte filmtekerceken mindent megörökített, kattogott a Zenit, amíg mi a Hortobágyon ácsorogtunk a kilenclyukú hídnál, a Halászbástya kilátóján pózoltunk, a Városligetben kergettünk kacsát, Tihanynál visszhangot... Marika, tizenöt évesen, kis szoknyában, csini bőrkabátban, a bátyám trapézfarmerben, én meg valami idéetlen hómedve-anorákban.

A Vidámparkban habcsókszínű lovakkal és nyuszifüles motorokkal barátkoztam a körhintán, aztán megláttam a kis kék autóbust, és azonnal a vezető helyére szerettem volna ülni. Bent tömeg volt, minden gyerek oda igyekezett, a nagy tolongásban csak az oldaluléséig jutottam. A második menetben anya nyuszimotorra ültetett, és minden kör után kiáltott: *Mosolyogj!* — és fényképezett. Durcásan feszengtem a kormányból kinövő tapsifülek között. Utáltam ott ülni a nyuszimotoron. Továbbra is a sofőr helyére vágytam.

Talán mégis a kék busz utasterében kéne várnom a megfelelő pillanatot. A körhinta lassulásával ugrásra készen, majd amikor megáll, könyökölve, többieket félresöpörve beülhetnék a vezetői székbe... de így már nem kell. Ez gyávaság lenne, megfutamodás? Egy lányért, aki tetszik, bármikor lökdösődne, de egy nyavalyás helyért egy körhintán? Ha sikerül is odatenni a fenekemet, amikor elindul, már nem a játéknak örülnék, hanem a sötét indulatnak: *Letapostam őket! Most itt vagyok. Há-há!* Közben meg nem is ez volt az eredeti terv, csak a hozzá vezető út elkanyarodott, arrébb csusszant, más lett, és ha valóban ezt tenném, végül én is más lennék. Tohonyán betelepédne, elkergetve mindenkit, makacsul takargatnám a mohóságomat, és azt kiabálnám: *A cél! A cél...* Közben meg épp fordítva van: az eszköz az, ami megméretteti az embert.

Ez járt a fejemben később is, amikor pionírórán a népfelszabadító háború mitikus hőseiről, a rettenthetetlen, nagybajszú partizánokról tanultunk. Már jöttek is az ellenérvek, hogy jó, megcsinálták, most tényleg béke van, jólét meg minden... de Nagyapa mesélt a kivégzésekről a Zentai úti temetőnél, anyá meg a bezdáni megtorlásokról.

És Tito elvtárs? Mindnyájunk barátja, szeretett marsallunk, elnöküink, amíg a halál el nem választ... május huszonötödikén egész Jugoszlávia ünnepli a születésnapját (nem is akkor született), előtte felsorakozunk az utakon, országsszerte körbehordozott staféta halad át a városon, és mi piros kendőben, sötétkék nadrágban, fehér ingben, vörös csillagos kék sapkában énekelünk egy arannyal festett botnak, amelyet telefirkáltak jókívánságokkal.

Pedig apa mesélte, hogyan vetette oda Sztálinnak pártbeli kollégáit a harmincas években. Moszkvába csalta, és ott elárulta őket,

később mind belehaltak a kínvallatásokba. Milyen cél az, ami ilyen aljasságokra késztet?

Apa történelmet tanított az iskolában, meg rajzot. Keresztmama mesélte, hogy a rajzot nem akarta felvenni, annyira csalódott volt, amikor ötvenötben a tanárképző főiskolára iratkozott. Előtte egy évig dolgozott tervezőként a szőnyeggyárban, a munkái ígéretesek voltak, mégsem jutott be az iparművészetire. Anya és keresztmama beszélték rá, hogy ne hagyja abba a rajzolást, csodás képeket és grafikákat készít. Apa eleinte hajthatatlan volt, mert a művészet nem olyan, mint megkenni vajjal a kenyeret, befűteni a kandallóba, felmosni a folyosót, elvezetni a teherautót, karbantartani a gépeket. Ott az ember a szemét vájja, beleit fordítja, szívét metszi, és rakja ki az asztalra, egyetlen grafikában, festményben... de hiába, ha nem ez számít, hanem megérezni azokat az áramlatokat, amelyeken táncolva felfele juthatunk, és másfajta beleérzés kell, hogy észrevegyük ezeket a lehetetlen finom pókháló-utakat, nem az, ami az alkotásban izzik bennünk.

Sem jópofizni, sem elvtárskodni nem akarok! Leteszem az ecsetet, nem érdekel a művészet, mint hivatás, majd festegetek magamnak.

Apa akkoriban ismerkedett meg anyával. Egy gimnáziumi táncesten az alacsony, barna szemű szőke lány az elsős tanítóképzősök jelével a kabátján úgy elcsavarta apa fejét, hogy nyomozásba kezdett. A rejtélyes hölgy keresésében keresztmama segített, mivel ő is tanítóképzős volt.

Sherlock Holmes és Dr. Watson leleményességével egyre szűkítették a vizsgálható személyek körét: *elsős, szőke hajú, barna szemű...* amikor pedig apa a zöldszínű kabátja is emlékezett, megtalálták a bezdáni lányt, aki természetes szőke volt és titokban naplót vezetett.

Anya és keresztmama elkísérték apát Újvidékre, és a Futaki úton, egy kis presszóban a két nő hosszas rábeszélése, meg talán a száraz vörösbor hatására végül a képzőművészeti szakot vette fel a történelem mellé, és nem a földrajzot. Döntésének következményeként később évtizedeken át tanította rajzolni a magyar, szerb és horvát diákokat Szabadka központi iskolájában, a Vörös Ökörben, amit a titói rendszerben Ivan Goran Kovačićnak hívtak.

A rajzterem fent volt az emeleten, a balszárny végében, külön kis birodalom, hosszú körbeülhető asztalokkal, ecseterdőkkel, festék-hegyekkel, agyagégető kemencével. Az óra elején megkaptuk a feladatot, és halkán beszélgethettünk. Apám csendben, hátul összekulcsolt kézzel sétálgatott, nézte, ki mit rajzol. Utasításokat adott, segített tisztán tartani az ecsetet és a színeket a vízfestékes dobozban, vagy galacsint formázni az agyagból. A termet betöltő moraj, a festés-rajzolás-agyagozás öröme szabadulást jelentett a ki- és becsengetések rabságából, félórákra megszűnt az idő múlása. Amikor valamelyik osztálytársam hangoskodni kezdett, apám rászólt, és közben mindig az én hajamat húzta meg.

Mégis vártam, hogy ötödikes legyek, és ő tanítsa a történelmet. Annyira lelkesen tudott mesélni az ókori görögökről, meg a második

világháborús angol és német csapatmozgásokról. Ám az iskolában az unalmas Népfelszabadító háború tanítása közben nem beszélhetett úgy, mint otthon, a titói paradigma miatt. Pedig óvodás korában a Don-kanyarban harcoló magyar honvédek indulóit tanulta, meg egyházi énekeket.

Amikor ötvenhat októberében kitört a magyar forradalom, apa is aláírta a tanárképzősök petícióját, amit végül az újvidéki főiskola dékánjának küldtek. Azt kérték, hogy engedje el a szemesztert, és a hallgatók legálisan, fegyverrel léphessenek át a magyar határon, segítve a forradalmat, a szovjetek ellen.

A kulcsszó *a szovjetek ellen* lett volna, hiszen a második világháború után Tito országa a NATO felé kacsintgatva hidegháborús viszonyt alakított ki Sztálinnal. Azonban a diktátor Dzsugasvili két éve meghalt, és sem apa, sem a kollegák nem tudhattak arról a kétmotoros Iljusin14 repülőgépről, amely november másodikán sötétedéskor szállt le a pólai repülőtéren. Utasai, két szovjet vezető, Hruscsov és Malenkov a Brioni szigetre hajóztak tovább, és reggelig tárgyaltak Titóval a magyar eseményekről. Már eldöntött tény volt, hogy indulnak a szovjet tankok, az azonban még nem, ki lesz Magyarország legfőbb vezetője a megsemmisítés után. Hruscsov Münchenet szerette volna, Tito Kádárt javasolta, a főiskola dékánja pedig napokig ültette, halogatta a választ a petícióra, diplomatikusan kívárva a forradalom végét: *Nincs itt kérem semmilyen probléma vagy felfordulás, önök csak tanuljanak tovább!*

Apa lehallgatta az összes szemesztert. Anyával megnézték moziban a *Körhinta* című Fábry-filmet, és utána a kávé mellett hosszan beszélgettek arról, milyen nagyszerű színész Soós Imre és Törőcsik Mari. Végül apa megkérte anyja kezét.

Az esküvőre várni kellett, a vőlegényt sorkatonának hívták Szarajevóba, és csak 1958-ban szerelt le. Mire Bezdánban megtartották a lakodalmat — falusi lagzit, tánccal, cigányzenével —, a *Körhinta* férfifőszereplője, Soós Imre már halott volt. Állítólag öngyilkos lett, kinyitotta a gázcsapot; később kiderült, a kezével véresre kaparta a kívülről zárt ajtó mellett a falat.

MOHAI V. LAJOS

Angyalvers

*Ágyad szélén ülve az Ég kérge lehámlik,
hol elrejt a helyed, megtorpan ott más is.
Az Éj porladó füstje az időmbe tévedt.
Isten intésére csak az angyal tér meg?*

Égi bolthajtás alatt

Kosztolányinak

*Amikor elmerülnek a holtak,
és visszatérnek a Föld porába,
kialvó életükből kilépve,
égi bolthajtás alá húzódnak.*

*Onnan a szemközti világból
— élőnek tiltott helyen — figyelnek;
szótlanságuk túlcsordul a síron,
mocorgásuk virágmintás selyem.*

*Már nem féltik éjük magányát —
a földi siralomvölgyet annyi
éven át járták, s megelégtették
a kapott régi leckét: porszemnyi*

*sorsuk odaadása volt nemrég
a tünékeny lét, semmibe vert ék —
most ködként inognak, elmerültek —
bevárnak engem, követem őket.*

Színeziüst

*A füst, a füst. Elhamvad az avarban.
Isten lesütött szeme. Földön. Fagyban.*

*A fal, a fal. Ócskavas roskadt árnya.
Bádog-hullám hideg aritmiája.*

*A kert, a kert. A földalatti sebhely.
Angyaljelmez. Bombatölcsér. Dermedt hely.*

*A hó, a hó. Tuják. Fenyők gyantája.
Meszesgödör jég-szilánkos határa.*

*A test, a test. Körték az alvadt szélben.
Hátukon a gömbölyű Nap. Sötétben.*

*Tükrörmályos az ég. Az ég. Akna.
A hang egy cérnaszállban elakadna.*

TOKAI TAMÁS

csöndnapló / három reggel

*„tedd szabaddá tekinteted”
(Lassi Nummi)*

hommage à Hildegard von Bingen

(i)
*szavakra tördel.
kolostorcsöndben a fény.
visszhangjára vár.*

*azt mondja vérzett.
genny szakadt fel a mélyből.
égető hiány.*

mit tudsz a rendről.
bezárult ég alatt.
áttetsző leszel. csak hamu.
reszketsz. szentek érintik
koronád.

(ii)
hidegen fogad.
csupasz boltívek mögött
az ég. mennyit bír majd el.

odabent térdel.
vár. elfedi szavakkal.
sebei ragyogását.

egy seb amelyre nem
is emlékszel. születésed
napján az ég. álmokban
fészkel. olykor megérint.
homlokodon lobog a kiűzetés
kegyelme.

(iii)
fénylő kupolát von.
lassan aláfekszem én is.
lélegezni újból.

meghasadt arcok.
hegekből a szavak. ki
tartja majd fénybe.

nézni ahogy áttör. kapun
túli csönd. lassan morzsolt
füvek illata. jeltelen
maradsz. pár hangon fekszel.
álmaid halkán oszlanak.

PETRŐCZI ÉVA

Prológus – egy ősbemutatóhoz

„A prófétánk dadog. Akinek fontos a szó, annak nehéz is.”
(Eötvös Péter — Esterházy Péter: Halleluja — Oratorium balbulum)

Balbulus Notker —
ezerkilencszázkilencven tavaszán
ott álltam Sankt Gallenben
naív portréd előtt.
Virágok, napfény mindenütt,
szép, steril svájci délelőtt.

És fájt már akkor is a sorsod,
a minden szóért megvívott küzdelem.
Egy apró, jótékony kavics
sem segített meg-megbicsakló,
szegény nyelveden.

De igaz szavak voltak legalább.
Papírhajóid nem mű-vízesések hátán
úszkáltak, hanem néhány tiszta,
keskeny vers-csermelyen.
Harminckilenc esztendő voltam akkor,
te párszáz — de mindketten tudatlanok.
Nem látta egyikünk sem,
hogyan jönnek már az anti-dadogók,
a zsíros szájú, jóllakott dalnokok,
a mindig szóra-készek,
a beszéd balkezes iparosai.

A szájukat, Uram,
már befoghatná
végre valaki.

Ha verset olvasok,
a szívem gyakran ökölbe szorul,
és megkérdem magamtól:
tud-e, fog-e bárki még
dadogni itt,
Istennek tetszőn,
Notker Balbulus-ul?

HAFNER ZOLTÁN

Kertész Imrével

Mielőtt Az angol lobogó című elbeszélése dről kérdeznék, beszéljünk 1956-ról. Mennyire vettél részt a forradalom eseményeiben?

’56-ban már javában állítottam elő különböző szövegeket, amelyek később ugyan használhatatlannak bizonyultak, akkor mégis rendkívül fontosak voltak, azt hittem, hogy előbb-utóbb regény kerekedik belőlük. Sehol nem voltam állásban, senkinek nem voltam elkötelezettje, semmiféle értelmiségi társaságba nem jártam, úgyhogy nem is tudtam semmiről. A Margit körút sarkán volt egy pékség, ott jobb kenyeret lehetett kapni, mint a közértben, mindennap lejártam oda, vagy néha valami süteményért bementem egy közeli cukrászdába; volt egy néni, aki jól ismert. Október 23-án is bementem, kora délután, kettő felé, és kérde tőlem, mit szól az eseményekhez? Mondom, milyen eseményekhez? Hát nem tud semmit? A Bem téren nagy tüntetés van. Rohantam haza, letettem a kenyeret és szaladtam a Bem térre. Hatalmas tömeg állt a Külügyminisztérium előtt, az ablakait akkor kezdték épp nyitogatni, miközben skandálva ordította a tömeg, hogy nemzeti zászlót a külügyre. Egymás után jelentek meg az ablakokban a lelkes tisztviselők, kitűzték a kivágott címerű nemzeti zászlót, amihez nagy elhatározás kellett, hiszen nem függesztették fel hivatalosan sem az államot, sem a pártot, tudták, hogy amit tesznek, az hősies ugyan, de teljesen illegális. Gyönyörű, napsütéses idő volt, a tömeg éljenzett, majd váratlanul egy autó érkezett a Bem utca felől, kiszállt egy csizmás, bajszos ember, aki figyelmet akart kérni magának. Felsegítették az autó tetejére, szólni akart volna, de egyből hangos fújolás, hurrogás fogadta. Veres Péter álíró volt az illető, aki nyilván csillapító szavakat akart mondani, de csak legyintett, hogy ezekhez nem érdemes, úgyhogy hamar el is kotródott. Aznap délután olaszóráam lett volna az Olasz Intézetben, a Bródy Sándor utcában. Elhatároztam, gyalog megyek oda, hogy útközben is láthassam, mi történik a városban. Akkor még létezett a Kossuth híd, amit 1945-ben barkácsoltak a Parlament és a Batthyány tér között, ideiglenes hídként működött, azon mentem át Pestre, kezdett már sötétedni.

Az egész Parlament előtti térséget már ellepte a tömeg, ordította, hogy Nagy Imrét akarja hallani. A Parlamentben mindenfélével próbálkoztak, különböző emberek jöttek az ablakokhoz, nem tudom kicsodák, de mindig fújolás fogadta őket, aztán leoltották a villanyokat, erre még nagyobb ordítás következett; amikor meg felgyújtották, az előzőnél is nagyobb, végül nem tudom, mi történt, mert mennem kellett az olaszórára. Ne felejtse el, hogy senki sem tudta, mi lesz mind-ebből. Elmentem a Bródy Sándor utcába, ott is volt már valami mozgolódás, de bementem az órára. Az Olasz Intézet, ha nem is szemben, de egészen közel van ma is a Rádióhoz. Egyre nagyobb zaj hallatszott kintről, s hiába próbált a tanár úgy tenni, mintha mi se történne, az

emberek velem együtt odatódultak az ablakhoz. Akkor már a Rádiótól a Múzeum körútig teljesen ellepte az utcát a tömeg, és egyszer csak — leírtam, elmondtam másutt is — a Múzeum körút felől befordult három teherautó, tele karhatalmistákkal, zöld karima volt a sapkájukon, az ÁVO határőrséghez tartozó alakulatához tartoztak. Mind a három teherautó nyitott platóján két sorban katonák ültek padokon, leszíjazott sapkával, puskával, bevetésre készen. A három teherautónak egy határőr főhadnagy volt a főnöke, belehajtatott a tömegbe, de nem akartak elütni senkit, lassan jöttek, időt hagyva, hogy szétnyíljon a tömeg, és ahogy mentek befelé a Rádió irányába, egyszerre elkezdte mindenki kiabálni, hogy „magyarok vagytok ti is” stb., stb. Próbálták meggyőzni a katonákat, melyik is az igaz oldal. A főhadnagy oda szólt valamit a sofőrnek, fölemelte a kezét, a három kocsi megállt, aztán újra fölemelte a kezét, valami jelt adott, és a hátsó teherautó elkezdett visszafelé tolatni, hatalmas ujjongás és helyeslések közepette. Később az Intézet neoreneszánsz, boltíves kapualjába gyűjtöttek össze minket, az olaszok szemlátomást nagyon féltek, hogy bele ne keveredjenek valamibe, ugye nem lehetett tudni, mi lesz mindebből, aztán egy alkalmas pillanatban kinyitották a nagy vasrúddal zárt kapuszárnyakat és az embereket kituszkolták az utcára, így csöppentem én is a forgatagba. Nem lehetett a Rádió közelébe férkőzni, akkora volt a tömeg, röpködtek valami zöld jelzőrakéták, illetve nem is tudom mik voltak pontosan.

Előzőleg úgy beszéltem meg Albinával, hogy olaszóra után a barátainkkal együtt találkozunk az Operett Eszpresszóban, amit hol Canadának hívtak, hol Operettnek, de ma is megvan az Operett Színház mellett. A Rádiótól ez nincs túl messze, s már nem emlékszem, villamossal vagy gyalog, de gyorsan odasiettem. Persze nagy volt az izgalom, egy barátunk mesélte, akinek az apja a Parlamenttel szemben lévő intézménynek volt a gondnoka, hogy a papájától hallotta, orosz katonák másztak föl a háztetőre, és ott befészkeltek magukat. Nem akartuk elhinni. Közben azt is hallottuk, hogy a Sztálin-szobrot készülnek ledönteni, úgyhogy én azonnal otthagytam csapot-papot, Albinát nem vittem magammal, és rohantam a Dózsa György út felé. Ott már próbálkoztak a Sztálin-szobor ledöntésével, de akkor még nem sikerült. Teherautók jöttek, a nép pedig, mint akkor mindent, versben, ritmusban skandálta, hogy „gyilkolnak a Rádiónál, gyilkolnak a Rádiónál”. Sokan fölkapaszkodtak a teherautókra és elindultak a Rádió felé. Én rohantam vissza, mi tagadás, nagyon lelkes voltam, de nem éreztem úgy, hogy sodródnom kellene az eseményekkel, nem tudtam valójában, miről van szó. Késő éjszaka volt, még jártak a villamosok, amikor Albinával az Oktogonra értünk, jött egy 66-os villamos, amelyen megpörköldött lyukak voltak, lövedékek nyomai. Fölkapaszkodtunk és mentünk a Török utca irányába, át a Margit hídon, gyönyörű nyár éjszaka volt. A Margitszigetet elhagyva láttuk, hogy tankok fordulnak a hídra, és a rengeteg ember lelkesen integet nekik, a katonák pedig boldogan integetnek vissza. Albina nem értette, mit

integtetnek, hisz ezek szovjet tankok. Mondom, az nem létezik, mit keresnének itt? Annyira naiv voltam, hogy el sem tudtam ezt képzelni... Miután hazaértünk, megpróbáltam a híreket meghallgatni, volt egy rossz kis Néprádiónk, de nem szólalt meg, kiderült, hogy megszűnt a Kossuth Rádió, illetve egy sokkal gyengébb adó vette át a sugárzását, de erről akkor még nem tudtam, úgyhogy indulatos ember lévén, nagyokat vertem rá, sőt földhöz is vágtam. Ettől kezdve nem volt rádiónk, ki lettünk szolgáltatva a szomszédunknak, aki rendes polgárember volt, de korábban nagyon mérsékelten tartotta velünk a kapcsolatot, gyanús, kétes egzisztenciának számítottunk a szemében, ő viszont egy tanárember volt, a sztomatológián főorvos. Ezek az események azonban minden gátat elsodortak, úgyhogy attól kezdve, ha valami történt, kihajolt az ablakon, átkopogott a falon vagy úgy fölhangosította a rádiót, hogy én is hallhattam, ha a fürdőszoba falára tapasztottam a fülemet. Lelkesedve vártam, hogy mi történik, és amire vágytam, be is következett, amikor elhangzott a semlegességi nyilatkozat. Lehetetlennek tartottam, hogy egy szovjetek által megszállt ország felelős kormánya anélkül deklarálja a semlegességét, hogy ne kapott volna biztosítékot arra, hogy ezt a státuszt a nagyhatalmak valóban garantálják majd. Hát a többit tudjuk. De én napokon keresztül meg voltam győződve arról, hogy ez a szerződés fennáll, titokban talán már alá is írták, és csak átmeneti ideig nem hozzák nyilvánosságra. Amikor mindez nem következett be, nagyon elbizonytalanodtam, hogy mit lehetne csinálni.

Feleségem, Albina, érthetően, mindenképp el akart menni az országból, én viszont nem, mert akkor már teljesen világosan láttam, hogy író akarok lenni. Két dolog tartott vissza: elsősorban a nyelv, hisz teljesen nyilvánvaló volt, hogy huszonhét éves korban semmilyen nyelvet nem lehet úgy megtanulni, hogy írni tudjak rajta. Azonkívül az egzisztencia... Magyarországon remekül lehetett élni, ha az ember meghúzódott egy lyukban. Telt eleségre, és ez semmi különösebb ügyeskedést nem igényelt, nem kellett látványos egzisztenciát főnt tartani, nem kellett bármit is bizonyítani. Lehetett szegényen élni és dolgozni. Huszonhét éves koromban végre elértem odáig, hogy tudtam, mit akarok. Mindenképpen maradni akartam, Albinát biztattam, ő viszont azt mondta, ha én nem megyek, akkor ő sem. Maradt szegény, pedig neki valójában nem volt mit keresnie ebben az országban. '56-ban harminchat éves volt, a legjobb női korban, amikor még lehet új életet kezdeni. Ez is olyan dolog, amit sokszor a saját szememre hányok, mert az ő tehetségére semmi szükség nem volt Magyarországon. Őrá itt csak a további robot várt, énám is, de az én robotomat, hogy úgy mondjam, én választottam, az övét pedig rámérték. De hát maradtunk, maradtunk. Akkoriban már nem érdekelt semmi, teljesen megszállottan ültem otthon, vagy sétáltam, gondolkodtam, nem is tudom pontosan, hogyan éltem. Mindennap kudarc volt, de mindennap vártam a csodát...

Miket írtál ekkoriban, novellatémák vagy a régi vígjátéktervek foglalkoztattak?

Nem, szövegeket írtam. Tele voltam olvasmányélményekkel, főként német irodalommal és filozófiával. Thomas Mann-nal indultam, aztán kerestem Nietzsche-t, Schopenhauert, Paul Valéry-t, francia írókat, mindenfélét. Erről a folyamatról azt hiszem, elég részletesen írtam *Az angol lobogóban*. Volt egy elbeszélés-kezdeményem, ami ha most utánagondolok, voltaképpen az alapja a későbbi dolgaimnak... Egy magányos filozófiatanár a főhős, egy inkább német, mint magyar figura, aki képtelen különválasztani magát a saját elveitől, egy kantianus, igen művelt, konzervatív idealista filozófus. Neki is le kellene tennie azokat a vizsgákat, amiket a '48-ban, '49-ben mindenkinek, hogy megmaradhasson egyetemi állásában, és egész egyszerűen nem képes rá, elitista, megbukik és kirúgják. Éjjeliőr lesz, mint akkoriban mások is annyian, ugyanakkor a tömeget nem szereti, lebecsüli, „balevesevők”-nek nevezi. Végül azonban fizikailag és szellemileg teljesen leépül, s egy fagyos reggelen, amikor jön a váltás, a valódi éjjeliőr látja, hogy már be sincs fűtve abban a vacak kis szobában, csöpög az orra, s muzulmányszerű állapotba került... Mivel az egyszerű emberek általában szeretik az ilyen érthetetlen és furcsa, bogaras embereket, az éjjeliőr is megszanja, begyűjt a vaskályhába, főzni kezd neki, a tanár előre görnyedve melegszik, de továbbra is alig van magánál. Mikor az éjjeliőr elkészül, odaszól neki: „Na... Na... egy kis baleves.” A tanár pedig boldogan kanalizni kezdi a forró balevest. Nagy, széles alapokra helyeztem a novellát, leírtam, hogy mit gondolt, mik voltak az elvei, milyen volt filozófiatanár korában, hogyan vonult vissza a náciizmus elől, aztán hogyan kezdi újra az életét, miközben teljesen világossá válik számára, hogy azt akarják, tagadja meg az eszményeit, ő pedig nem hajlandó erre. A maga szelíd módján mindvégig kőkeményen ellenáll, megingathatatlan, így egyre lejjebb és lejjebb csúszik. Semmi dolga sincs éjjeliőrként, de be kell mennie minden éjszaka virrasztani. A személyiség elvesztése a diktatúrában — ez az alapja nálam mindennek, azt hiszem. Volt egy másik tervem, német humanista alapokról indulva, kegyetlenebb végkifejlettel, amelynek a csökevénye bekerült *A kudarc* című regényembe...

Ez az Én, a hóhér fejezet?

Igen. Egy német humanista műveltségén fölnevelkedett férfiról szól, történik vele valami, és egyszerre belátja, hogy azt akarja tőle a világ, hogy hóhér legyen. Ha tetszik, egy fordított Saulus–Paulus, ha tetszik, egy dionüszoszi történet, ő engedelmeskedik, és ezt meg is ideologizálja. Semmi köze ahhoz a lényéhez, amit elnyelt a diktatúra, de ez a lény működik és cselekszik, ő pedig eközben distanciával szemléli önmagát, és mindenre készen áll. Nem azért, mert valóban gonosz, hanem azért, mert elvesztette azt a központi magját, amit Emerson úgy hív, hogy az emberben lévő hérosz. Ez volt az a probléma, ami engem akkoriban leginkább foglalkoztatott, csak akkor még nem volt világosan megfogalmazható a magam számára. Ezzel küszködtem, írtam rengeteg szöveget, aztán '57-ben volt egy egészen döntő

élményem. Az '56-os felkelés utáni első könyvhetén, '57 júniusában, bolyongtam a Kerepesi úton, a Keleti pályaudvar környékén, akartam valamit venni, valami érdekeset, valami olcsót, nem nagyon volt pénzem. Az egyik könyvsátorban megláttam egy sárga könyvecskét, megnéztem a szerzőjét, nem ismertem, belelapoztam, és az első mondatok nagyon megtetszettek: „Ma halt meg anyám. Vagy talán tegnap...” — és így tovább. Albert Camus, azt sem tudtam, hogy „kamü”-nek ejtik vagy „kamuz”-nek, megvettem 12 forintért, ma is megvan még. Megváltoztatta életemet ez a könyv, mint ahogy megváltoztatta az első Thomas Mann-könyv is.

Thomas Mann műveit milyen sorrendben olvastad?

Amikor még rádiójátékokat írtam, a dramaturgiai osztály munkatársa, Aczél Éva meghívta egyszer a baráti társaságunkat a lakására. Pasaréten, elegáns környéken lakott egy mellékutcában, beszélgettünk, nézegettem a könyvespolcot, s megláttam Thomas Mann *Wälsung-vér* című kötetét. Megkérdeztem, szabad-e kölcsön kérnem? Megkaptam, hazavittem, tulajdonképpen semmit sem tudtam Mann-ról, valószínűleg Wagner-rajongásom vitt arra, hogy érdekeljen. Ez 1952-ben vagy '53-ban lehetett, és elképzelhető, hogy a *Távolban egy fehér vitorla* és a *Távol Moszkva* című könyvek között a *Wälsung-vér* hogyan hatott a számomra: egy világ omlott össze körülöttem, illetve kezdett felépülni bennem. Rövidesen aztán megjelentek Thomas Mann novellái, ha jól emlékszem, '55-ben. A *Halál Velencében* óriási élmény volt, rengetegszer elolvastam, én, aki ugye soha életemben nem voltam Velencében, csak Auschwitzban. Nem tudtam, hogy Thomas Mann homoerotikus volt, nem is voltam hajlandó így felfogni a novellát. Úgy láttam, s próbáltam magyarázni akkoriban a környezetemnek, hogy itt azért kell, hogy a főhős pedofil legyen, mert az adott esetben ez a legdrámaibb, legtragikaibb szituáció. Jóval később tudtam meg, hogy Thomas Mann eredetileg azt az epizódot akarta megírni, amikor a hetvenvalahány esztendőös Goethe beleszeretett egy fiatal lányba, egyszer kirándulni mentek, a lány leszaladt egy domboldalon, Goethe utána, és hasra esett. Ebből indult ki, csak ez a szituáció önmagában véve groteszk, nem mond semmit, inkább csak karikatúra, mégis ennek révén jutott el Aschenbach figurájáig, amely zseniálisra sikeredett. Ilyen dolgokkal szórakoztam, miközben körülöttem dúlt a Rákosi-világ... Írtam a magam szövegeit, amik egyszerűen nem akartak semmivé sem összeállni. E mindennapos kudarcokból álltak az én „tanulóéveim”, amit akkor nem vettem észre, és nem is mertem volna így felfogni, mert se az anyagi helyzetem, se semmi nem indokolta, hogy visszavonultan filozófián törjem a fejemet, és olyan dolgokat írjak, amik nem jövedelmeznek.

A forradalom napjaiba torkolló „tanulóéveid” élménye Az angol lobogó című elbeszéléseid

Valamikor '90-ben. Valamilyen formában valószínűleg meg akartam már írni ezt a történetet, készen állt bennem, de kellett hozzá Spiró inspirálása. Egy este nála voltunk, beszélgettünk mindenféléről, és azt mondja — ezt bele is írtam a szövegbe —, hogy én még ahhoz a

alaptémája, mely 1991 márciusában jelent meg a Holmiban. Eredetileg mikor írtad?

generációhoz tartozom, amely emlékszik bizonyos dolgokra, de rövidesen nem lesznek már tanúk, akik első kézből mesélhetnének ezekről. Biztatott, hogy írjak valamit, ami úgy látszik, érdekes módon egybe esett az én kívánságommal is, mert rögtön megszületett *Az angol lobogó*, aminek a történetét akkor este, ha jól emlékszem, el is meséltem. Igen, régóta érlelődött, mert vannak benne részek, amik már régen megvoltak, legalábbis fejben, de nem volt meg hozzá a megfelelő szituáció. Valójában az tetszett meg, ahogy ültem Gyurinál, és mesélni kezdtem, hogy lám-lám, vagytok itten néhányan... Ezt tettem központi motívummá, erre fűztem föl azt a fejlődéstörténetet, amit régen el akartam már mondani: hogyan kezdtem el olvasni, hogyan éltem furcsa albérletekben, hogyan találkoztam különös figurákkal a Rákosi-rendszer végén stb. Ott van Faragó Bandi bácsi, aki át-tételesen *A kudarcban* is szerepelt, a kígyóbűvölő '53-54 tájáról, aztán Szép Ernő, akit egyszer nekem is bemutatnak, bár az öregúr nyilván nem jegyezte meg a nevem. Aztán az újságíró figura, Pásztornak hívták valójában, és volt egy másik újságíró, aki parlamenti jegyzőkönyvvezető volt, akkoriban még ugyanis mindent gyorsírással jegyeztek le, Molnárnak hívták és Szomory Dezső bűvkörébe tartozott, az egyik nagy Szomory-csodáló volt Kellér Andor mellett. Ez körülbelül a Szomory-korszakom után volt már, de Szomoryt ma is egészen rendkívüli prózaírónak gondolom, a Rádióban föl is olvastam az *Ünnepe a Dühöngőn* című elbeszélését, ami egyike a legnagyobbaknak. Szerepel még Cseresnyés Sándor letartóztatása, aki jugoszláviai partizán volt, s mint ilyen, utóbb természetesen ellenség lett, az egyik koncepciós per áldozata. Ő a Világosság (a későbbi Esti Budapest) című napilapnak volt a külpolitikai rovatvezetője s egyben a párttitkára. Ez tehát mind hiteles elem, a szerkesztőség pedig a József körút 5-ben volt. Azzal áltattam magam, hogy az elbeszél, személyes történetemben a nemzet története is tükröződik. Ma tényleg a mi generációnk az, amely megérte a '45 és '48, majd az '54 és '56 közötti eufóriát. Úgy tűnik, hogy '56-ban valami jóvátehetetlen történt, mint már annyiszor a mohácsi vész óta, amikor nem érkeztek meg időben a csapatok. '56 nagyon súlyos trauma volt, s próbáltam megírni, hogy egy alkotóvággyal teli élet hogyan roppan össze az '56 utáni események folytán. Az angol lobogós jelenet szintén valóságos, láttam ezt az angol kocsit, amint elment a Margit körúton, a Margit híd felől a Moszkva tér irányába. Röviddel ezután pedig megjelentek az orosz tankok, a Moszkva tér felől kanyarodtak be, meg-megálltak, leadtak egy-egy lövést, mindig ugyanarra az egy házra.

Ez melyik volt?

A Török utca 2. számú ház, később renoválták.

A sarkon?

A sarkon, egy kis házikó volt. A történetet ismét Szigligeten írtam, hogy egyedül lehessenek, és viszonylag hamar, két-három hét alatt elkészültem vele. Nagyon jólesett, kész szövegek már voltak itt-ott, amelyek kimaradtak részben *A kudarcból*, részben a *Kaddisból*.

*Egyfajta nevelődési tör-
ténét Az angol lobo-
gó, amelyben akad egy
pillanat, amikor az el-
beszélő megtalálhatná
a maga szinkronitását
a világgal, a forradalom
idején. És ez az illúzió
vagy remény...*

...ez megtörtetett, mint ahogy minden eufória megtörtetik, akárcsak '56-ban a nemzet alkotóereje. A szellemi élet összeroppant, bár gazdasági eredményeket föl tudott mutatni az ország, de tény, hogy a Kádár-féle rezsim, amely az országot erkölcsileg tökéletesen korrumpálta és maga alá gyűrte, gazdaságilag föl tudott mutatni — a kölcsönökön kívül — némi haladást a többi kelet-európai ország-
hoz viszonyítva. Tehát hogy ez mennyiben járt együtt a szellemi fejlődéssel, azt látjuk: semennyiben. Lehetséges volt bizonyos gazdasági eredményeket elérni, ugyanakkor lehetséges volt ezt a szellemi korrupciót fenntartani. Egy trabantnyi, egy vidéki vityillónyi engedményért nagyon sok mindenre hajlandó volt az ember.

*Az irodalmi utalások-
ról kérdeznék, miért,
hogyan esett rájuk a
választásod... Utalsz
például Szép Ernő
Ádámcsutka regé-
nyére.*

Az Ádámcsutkát nagyon fiatalon olvastam, 17 éves lehettem, borzasztóan tetszett a regénybeli újságíró életformája, semmi más, csak az életformája, és elhatároztam, hogy újságíró leszek. Ez Szép Ernő indíttatására történt, ami természetesen nem volt olyasféle szellemi indíttatás, mint a későbbi íróké. Mindenesetre tudatosította bennem, hogy valószínűleg nem lehetek tisztviselő, nem lehetek állami vagy magánalkalmazott, hanem valami szabadabb életformát kell keresnem. És ez az újságíró bölcs is volt, meg szerencsés is a szerelemben, persze, hogy tetszett.

*És Thomas Mann
Tolsztoj-tanulmánya?*

'56-ban jelent meg magyarul, nem sokkal előtte olvastam a *Wälsung-vért*, és a nagy zenei áttörés után, amit 1954–55-ben átéltem, ez volt az első olyan irodalmi munka, ami egy szabad író merész vállalkozásaként a kezembe került. Mindenféle művészeti alkotáshoz bátorság kell, és ez abban az időben, amikor a legvonzóbb könyv a *Távolban egy fehér vitorla* volt, nagyon megrázó élményként hatott. A Thomas Mann-féle esszékötet felforgató hatással volt rám, kulturális értelemben, mert világosan megmutatta, hogy miket és hogyan kell olvasni, egyáltalán: mit jelent az olvasás az ember számára. Döntő olvasmányom volt a *Goethe és Tolsztoj-tanulmány*, egészen eufórikus állapotban éltem vele, mert olyan dolgokat világított meg és tárt föl a számomra, amik nyilván már készen álltak, tehát az igény megvolt bennem, de nem volt, ahonnan megkaptam volna ehhez az indíttatást. Egy válogatott esszékötet volt ez, döntő írások szerepeltek benne, a *Goethe és Tolsztoj* mellett ebben volt a diák *Wagner szenvedése és nagysága* is, ha jól emlékszem.

*Később miért távolod-
tál el Wagnertől?*

Wagnerrel úgy van az ember, mint Dosztojevszkijjal, egy darabig falja-falja, nem tud vele betelni, aztán hirtelen megunja. Wagnert imádtam, minden operáját kívülről tudtam, megvoltak a nagy bayreuthi közvetítések felvételei, a Furtwängler-féle Wagner-előadások is, amelyekben Anton Dermoth, s a többi legendás előadó énekelt. Később sem lankadt a Wagner-kultuszom, mert mindig kaptam valami újat, mint például a *Parsifalt*, amit előben először '80-ban hallottam Kelet-Berlinben. Aztán '83-ban Budapesten is bemutatták, de mire Baren-

boim meghívására '96-ban először eljutottam Bayreuthba, ahol ő dirigálta a *Trisztánt*, Heiner Müller rendezésében, addigra már lefelé tendált a Wagner-kultuszom. Berlinben láttam még *Az istenek alkonyát*, nagyon nagy élmény volt, *A walkürt* is ebben a szériában láttam, valamikor a '90-es évek elején. Van egy CD-m, amelyen a *Sigfried-idill* van, s utána Mahler *IV. szimfóniája* következik. Meghallgatva a két művet, kiderül a két szerző közötti emberi különbség. Ez nagyon érdekes, mert sose hittem, hogy ez ennyire kiütözhető, pedig a *Sigfried-idill* Wagner „legártatlanabb” művei közé tartozik, valódi szeretetből fakad — illetve pontosítsunk: minden szeretetből fakad —, még ha Wagner nem is volt szeretetreméltó alak. Mindenesetre a *Sigfried-idill* különösen bensőséges. Mégis miután ezt meghallgatom, és utána a *IV. szimfóniát* Mahler Gusztávtól, akkor a tisztaságnak valami olyan más szférájába kerülök, hogy világosan felismered azt a demagógiát, ami a Wagner-muzsikában mindig ott rejlik. Néha még ma is megfog, habár nagyon ritkán hallgatom, jobban szeretem a kamarazenét, és jobban szeretem ma már Mozartot és Haydnt. Elmúlt a nagy zenei mítoszok és zenei demagógiák ideje a számomra.

Az angol lobogó megírásában szerepet játszott, hogy '56-ról már lehetett beszélni, vagy esetleg az, hogy voltak már rossz sejtéseid a rendszerváltozással kapcsolatban?

Nem, viszont valami kiderült a számomra. Az ember a Kádár-rezsimben mindig '56-ról beszélt, hogy bezzeg majd, ha... Akkor majd meglátjuk – hát megláttuk. Ha rajtam múlt volna, a mai magyar lobogó úgy nézne ki, mint az '56-os, piros-fehér-zöld, középen egy lyukkal. A korona számomra azt jelképezi, hogy a nép az „úgynevezett nép” ki van rekesztve a politikából és a vezetésből. Ma már '56 csupán bágyadt történelmi emlék, bágyadtabb, mint az 1848-as szabadságharc. Nem hagyott nyomot igazán, és ez tragédia. Nem teremtett tradíciót. Az, hogy a megemlékezésekkor szélsőjobbboldaliak vonulnak fel a kommunisták ellen, az nem az '56-os tradíció folytatását jelenti.

(Az interjú 2003. december 20-án és 2004. február 24-én készült, Budapesten.)

A BOTFÜLŰ ÚR Esterházy Péter és a zene (kapkodó és önhitt vázlat egy méltóbb tanulmányhoz)

„Pilinszky-nél szoktam erre rá, és jól bevált. Hogy a halál, a meghalála utáni napokban olvasgatom az illetőt. Ide-oda lapozgatok, együtt töltjük az időt; irodalmias nagyravágás, hogy így a halál kicselezhető legyen.”

Néhány hete sokan próbáljuk használni Esterházy Péter receptjét, hogy mit tegyünk, ha egy nagy író meghal. A hálósobában feleségem oldalán ott a *Kardozós változat*, az én oldalam meg gyakran üres, mert ha nem könyvet-folyóíratot-újságot tartok a kezemben, éjfélig bújom a netet. Hál' Istennek sok-sok vele készült interjúra lehet bukkanni, ami még inkább azt a technikai nagyravágást és ostoba illúziót erősíti bennünk, hogy a halált kicseleztük.

Persze nem.

Hivatásomnál fogva különösen a zenével kapcsolatos megnyilatkozásaira vagyok érzékeny. Van belőlük bőven. Ott is, ahol nem gondolnám. Egy 2015. április végi, Friderikusszal folytatott beszélgetésben a kérdésre, hogy miért Marianna D. Birnbaumot kérte fel interjúkötete szerzőjéül, azt válaszolja, „...nem én kértem... ő szólt — vagy fütytyentett, ahogy Ambrus Kyrí mondja —...” Micsoda? Az énekesnő 1965-ben dalolta slágerét, melynek refrénje: „Csak egyet ints, csettints, szólj, vagy fütytyents...”, és Esterházy Péter egy ötven éves, elfeledett dal fordulatát használja, hogy szokás szerint elemelje a diszkurzust a földről.

Persze, E. P. és a zene kapcsolata azért ennél gazdagabb, dúsabb formában volt jelen és maradt ránk. Beszélgetéseinkkor gyakran hangsúlyozta, hogy nem ért a zenéhez, csak nagyon érdekli őt. A zene maga és a zenét létrehozó emberek. Ez az érdeklődés aztán be is épült az életműbe. Filológusok, zenetörténész doktoranduszok munkája lesz Esterházy Péter és a zene kapcsolatát alapos dokumentációval feldolgozni. Itt és most csak egy-egy villanásra, személyes emlékre jut hely és idő. Mindenekelőtt az önfeledt áhítatra egy martonvásári Beethoven-koncerten, vagy egy-egy zenekari próbán a zene születését jegyzetelve figyelő, a születés pillanatát nyakon csípni akaró vadászösztön megemlézésére. Vagy tíz éve Szebeni András — sajnos elvetélt — ötlete volt a „Vajszlínű árnyalat” mintájára egy közös könyv megalkotása, mely a Nemzeti Filharmonikusokról, Kocsis Zoltánról és a zenéről szólt volna. E tervezett könyv kapcsán elhangzó finoman tapogatózó kérdései a muzsikusról, a hangszerekről, a mindenna-

pi zenélés öröméről és terhéről egy rutinos antropológus és egyben egy rácsodálkozó gyermek kérdései voltak.

Persze addigra már ott voltak a polcokon azok az Esterházy-könyvek is, melyekben több vagy kevesebb hangsúlyt kapott a zene. Az olyan mondatok, mint: „Isten, lévén botfűlű, maga helyett küldte Bachot a földre.” már körbejárták az érdeklődő világot. Vagy, ahogy — nyilván Dész László inspirációjára — a *Hrabal* könyvében Charlie Parker az Urat tanítja — kissé türelmetlenül — szaxofonozni és efféléket mond: „Dögösen Brúnó! ...nem mintha könnyű volna, szellemi koalitás és melegség... szét kell marcangolni az időt.” Vagy *A szavak csodálatos életében* nem véletlenül idézi Heidegger-t, aki szerint „Költőnek lenni ínséges időben azt jelenti: éneklően az elmenekült istenekre figyelmeztetni.”

Egy Esterházynak — még ha bujkáló mosollyal kísért szabadkozása szerint: „mi a szegény grófi ág vagyunk” — von Haus aus, avagy de genere van szoros köze a zenéhez. Ha egy Esterházy kiadja a 18. század elején a magyar egyházzene meghatározó művét, a *Harmonia caelestis*, ha egy másik, a „fényes” herceg fél évszázaddal később egy falusi bogárnár fiát, bizonyos Haydnt alkalmazza közel három évtizeden át házi szerzőül és zenekarvezetőül, azt már nem lehet figyelmen kívül hagynia egy 20. századi Esterházynak, aki ráadásul író. (A „fényes” udvarában szolgáló zseniről beszélgetve derült ki, hogy hatalmas olvasottsága és a szerző iránti hódolata ellenére még nem olvasta Szentkuthy Miklós *Doktor Haydn*-ját. Amikor bepótolta, elégedett volt mindkét Miklóssal: a „fényessel”, meg a Szentkuthyval is.)

A „*Harminchárom változat Haydn koponyájára*” minden színházi előzmény nélküli, saját útját járó mű, a *Doktor Haydn* talán annak a világnak felrajzolásában segített, melyben persze az író amúgy is otthonosan mozgott.

Miközben hercegi, grófi és — kitelepítettként — paraszti udvarokban egyaránt jártas volt, sehogyan nem lehetett zenével kapcsolatos írásaiban, megnyilvánulásaiban sem arisztokratizmust, hamis hangot, olcsó, maszatoló emelkedettséget, vagy dilettantizmust találni. Egy kivételesen tehetséges magyar rockzenész egy nappal követte őt a halálban. Nyilván sokáig fognak emlékezni rá is, de E. P. jóvoltából e muzsikás beköltözött az irodalomtörténetbe is: „Édesapámnak olyan hangja volt, mint Fats Dominónak. Vagy a Somló Tamásnak. Közvetlenül az angyaloktól kapta a hangját, azon énekelt. Nem is énekelt, danolt.” (*Harmonia caelestis*, 245.)

Sok muzsikust ismert, sokan voltak köztük barátai. A hetvenes-nyolcvanas években már-már féktelenül szabad szívetnek számított a KISZ (!) Központi Művészegyütteseinek Rottenbiller utcai székháza, és persze a Zeneakadémia Kis Terme. Kocsis Zoltán, Simon Albert, Eötvös Péter és az Esterházy számára oly fontos Jeney-Sáry-Vidovszky hármas voltak az Új Zenei Stúdió emblematikus vezéralakjai. Itt ámult el azon, hogy a zene nyelvét milyen bátran lehet megújítani, hogyan lehet vele kísérletezni, ugyanakkor milyen szigorú rend uralkodik a legszabadabbnak tűnő művekben is. Ez az ámulat aztán végig megmaradt benne. Néhány hónapja egy rádióinterjúban is arról beszélt, mennyire magával ragadja a zene radikalizmusa.

A Kurtág György kilencvenedik születésnapjára rendezett koncerten egymás mellett — pontosabban felesége, Gitta és közte — ülve „menet közben” is kérdezgetett. Izgatta a zene megfoghatatlan mibenléte. (...mintha én tudnám!...) A muzsikussal nemcsak mint jó cimborákkal, de mint egy titkos szekta papjaival tartott fönn meghitt kapcsolatot. Átjárta, izgatta a zene, kereste a zenészek társaságát, barátságát, a zene élményét, titokzatos hatásmechanizmusát, örömet és kifejező erejét.

Egy fiatal karmester, Dubóczky Gergely ötletén kapva írt kisebb-nagyobb botrányokat is kiváltó, erősen apokrif és blaszfém, mégis csontig ható textust Haydn *Krisztus utolsó hét szava a keresztfán* című oratóriumához.

A „Margó Irodalmi Fesztiválon” már-már istenkísértésnek hatott, amikor John Cage híres 4'33" című műve mintájára — ahol is, mint ismeretes, a zongorista a címben megadott ideig ül tétlenül a zongora előtt — maga is hosszú percekig némán üldögélt a színpadon. Jött-ment, leült, álldogált, de nem szólalt meg. Utalt is a Cage-műre, sajnálkozva, hogy ő nem bírt olyan sokáig hallgatni.

Holnap Salzburgban valószínűleg némán feláll az Ünnepi Játékok minden nézője és résztvevője Eötvös Péter és Esterházy Péter közös műve, a *Halleluja-oratorium balbulum* ősbemutatója előtt, hogy fejet hajtson a „dadogó oratórium” szövegének szerzője előtt, ki szenvedései után most hagyott itt bennünket. Ez utolsó, pont zenével született művéről azt nyilatkozta: „A műben szó esik Istenről, s közben az Isten hiányáról is. Szinte semmiről nem tudunk úgy beszélni, hogy ne legyen kérdőjel mögötte. Ezekről a nagy dolgokról különösen nem. Ez nem jelent cinizmust, sőt: éppen a dolog komolyan vételét jelenti.”

Ha már Haydn, ha már Hét Utolsó Szó!

Azt írja a *Hasnyálmirigynaplóban*:

„Lényegében számíthatsz rám, ha nem értek is mindent ebben a szenvedésprojektedben. Köztünk szólva én már a felfeszítésedet is túlzásnak találtam. De rendben (hogy ne mondjam, oké), a Teremtés nem kívánságműsor. (...) Szóval, odajutottunk, hogy (megint egyszer) nem értem, miért lett a Teremtés. Azt tudom, vagy úgy emlékszem, hogy mintha ez a szeretettel volna kapcsolatos. Uram, kétségkívül ez a legnagyobb ötleted, a szeretet. Ennek nem lehet a végére járni.”

Valóban, ennek nem lehet a végére járni.

Mostantól kincs és relikvia minden Esterházy-levél, üzenet, emlék. Én is őrzök jó néhányat, ami erről a végejárhatatlan dologról is szól.

Egy nemzetközi előadó-művészeti szervezetnek e sorok írójáról zavarba ejtően szépen azt írta: „Ha rá gondolok (...), azonnal a zenére gondolkodok, a minőségre, az ezen való folytonos, megalkuvás nélküli munkára.”

E mondata idecitálása remélem, nem tűnik hivalkodásnak — bár számomra kitüntetés —, hanem ismét csak arra világít rá, mit gondolt a zenéről: minőség, folytonos, megalkuvás nélküli munka.

Súlyos betegsége kapcsán kétségbeesett levelet küldtem neki, többek között azt írva:

Péter, nagyon sokan, nagyon-nagyon sokan vagyunk, akik szeretiink. Az nem lehet, hogy e szeretet ne segítsen meggyógyulni.

Ölel:

kg

A (józan) válasz:

„Édesem,

de, lehet. de ez nem baj, mert majd segít más. és ha nem segít, akkor anélkül. szóval rendben van ez. csak a rend lett új. amúgy persze: bassza stb, a magyar nyelv nagy lehetőségei szerint.

Összefoglalom: jól vagyok. tényleg — szerencsésen elkerülnek az ún. mellékhatások, így a mindennapok majdnem normálisak.

ölellek

p.”

Aztán jöttek a mellékhatások is, és Péternek, mint oly sok haldoklónak, maradtak Krisztus utolsó szavai:

„Atyám, bocsáss meg nekik, mert nem tudják, mit cselekszenek.” „Bizony mondom neked, még ma velem leszel a Paradicsomban.” „Szomjazom!” „Istenem, Istenem, miért hagytál el engemet?” „Beteljesedett!” „Atyám, kezébe ajánlom lelkem.”

Haydnt — vagy Bachot, vagy Charlie Parkert, vagy bármi más zenét — hallgatva talán könnyebb elviselni, hogy nincs többé Esterházy Péter.

KOVÁCS GÉZA

„A HIÁNY FELMÉRÉSE” Tétova emlékezés

Július 14-én, csütörtökön, meghalt Esterházy Péter. Pénteken este, éjfélig és még tovább virrasztás volt a Petőfi Irodalmi Múzeumban. A gyertyák, mécsesek lángja mindig megindító, néha lágy, néha viszont brutálisan emlékeztet valamire. Valamire, amit már nem lehet meg nem történtté tenni. Az emlékezést segítettő, a fájóan hiányzó jelenlétet nem pótlóan ott volt Péter arcképe is. Rettenetesen rossz kép. Szigorú, kifejezéstelen arc. Mennyire más volt a valódi arca. Tele játékosággal, kíváncsisággal, önreflexióval.

Ilyen szigorú és kíméletlen lélekkel ültem hét-főn a szobámban, az egyetemen — lényegében semmit sem csinálva, csak merengve, próbálva megérteni a megérthetlent (ez a te nagy bajod, angyalom, mondaná EP, hogy érteni akarsz ott is, ahol a legőszintébb viselkedés a tétovázás; „foglalkozási ártalom”, vetném oda nyeglén, kicsit támadóan — tudva, hogy nincsen igazam), szóval, amikor megszólalt a telefon. Bátortalan hang a Matematikai Intézetet kereste. Kíméletlen precizitással válaszoltam: igen, annak egy darabja. Hangomból érződött, hogy a „fűzfába” kívánnám a tolakodó telefonálót, de ő nem tágitott. Lassan, tagoltan, úgy éreztem, kicsit akadozva folytatta: Valószínűségelméleti és Statisztika Tanszék? Hideg borzongás futott végig a hátamon: már megint egy „lottónyerőstratégia”. Miért éppen én fogom ki?! Igyekeztem még elutasítóbb lenni: igen, annak egy eleme, böktém oda, éreztetve a szakmaiságot is.

György Péter kitartását és elszántságát dicséri, hogy nem hagyta magát zavartatni az utálatos viselkedésemről, és ennek eredménye, hogy most itt vagyok. „A hiány felmérése.” A részletes felkérdésben az szerepel, hogy „személyesebb hangvételű, műfajiságában leginkább az esszéhez közelítő beszéddel készülünk”. Ha megengedik, az esszéyszerűség műfaji vonatkozásaitól, annak követelményeitől inkább eltekintenék, és inkább a meghatározás első felére — személyes hangvételű —, és a címre fókuszálnék. Nem akarnék számomra ismeretlen vizeken hajózni, nem vagyok irodalomtörténész, irodalmár, sem irodalomkritikus. Ezeket a vonatkozásokat másokra hagynám: hogy mit jelentett a magyar prózában a *Térmelési-regény* (kisszregény) megjelenése, a vibráló, maximális figyelmet követelő stílus, *A szív segédigéi*...

Gyász. Erről akarok beszélni. Pontosabban nem a fájdalomról, nem arról, hogy mit jelent egy barát elvesztése. A barát elvesztése. Amikor megszűnik a tájékozódási pont.

Hanem mesélni szeretnék róla. Bár talán sokkal őszintébb lenne, hogy „egyszerűen és pillanatnyi

kedvem szerint egyetlen betűvel püföljem tele a papírt, m m m m m mmm m m...” Ahogy *A szív segédigéi* bevezetőjében írja Péter: „Ami ilyen pillanatban a legrosszabb volna: bárki részvéte, csak egy tekintet, egy szó is. Rögtön másfelé nézni, vagy elhallgattatni a szót, mert kell az az érzés, hogy érthetetlen és megoszthatatlan, amit épp átéllek: csak úgy hihetem, hogy az iszonyat értelmes és igaz. Amint beszélni kezdenek róla, tüstént elfog megint az unalom, máris tárgyaltan megint az egész.”

Freud szavával: El kell végezni a gyászmunkát.

Polcz Alaine teszi hozzá: „...a gyász sokkal nagyobb probléma, mint a halál. (...) Régebben a gyászolót segítették a barátok, a család, a társadalom, az egyház. (...) Ma már a gyászról beszélni sem illik. (...) Hogy mit teszünk, hogy viselkedünk, hogyan gondolkodunk, nagyon sokat számít, arról van szó, hogy azt a köztem és közte zajló párbeszédet, ami megszakadt, megpróbálom folytatni spirituális téren, érzelmileg, intellektuálisan megérteni, a dolgokat a helyére tenni, megbocsátani neki, megbocsátani magamnak, megbocsátani az életnek...”

Édesanyám négy éve hunyt el. Rég sírtam annyit, oly intenzitással, mint a temetésén. De nem ez a gyászmunka. Az esti gyászmisén, a hívek könyörgése részben húgom helyett is elvállaltam, hogy felolvasom az általa vállalt mondatot. Volt benne egy szó, amit nem tudtam kimondani anélkül, hogy ne csuklott volna meg a hangom, hogy ne kellett volna könnyeimet nyelnem. Pedig korábban már ezerszer kimondtam, hogy: „Anyu”. Péter, látva kínlódomat, utólag meg is jegyezte, hogy édesanyja temetésén számára is elegendő volt ennek a szónak a kimondása ahhoz, hogy azonnal sírni kezdjen. De még ez a felszabadító erejű, mindenén áttörő sírás sem volt elég ahhoz, hogy majd egy félév elteltével, egy közösen elköltött ebéd után, kellemesen cirógató kora őszi napfényben legidősebb fiammal ne állapítsuk meg — jogos felháborodással —, hogy „édesanyám (néki nagyanyja) egész életében mindenkivel szemben kedves, befogadó, elfogadó szeretettel odaforduló volt, de akkor hogy lehetett ilyen *udvariatlan*, hogy csak úgy elment, meghalt”. És ezt nem a különleges, másoktól elütő észjárás, gondolkodás iránti vágy fogalmazta meg, hanem tényleg nem értettük, nem tudtuk elfogadni, hogy mi módon fér meg ez a kétfajta viselkedés egy személyben.

Most sem értem. Most is azt keresem, hogy mit kellett volna másként tennem. Hogy elkerülhető lett volna-e, vagy odázható lett volna-e...?

Péter bátyám osztálytársa volt a Piarista Gimnáziumban. Nem emlékszem arra, hogy mikor,

milyen körülmények között találkoztunk először, talán bátyám hozta fel hozzánk ebédre. De hát lényegében történelem előtti időkre kellene visszaemlékezni. Ameddig emlékezetem terjed, ott már Péter: Van. Mintegy adottságként.

Ott van a rómaifürdői strandon, ahol Hajós György: *Bevezetés a geometriába* című könyvét olvasom a fürdések, focik és csajozás közötti szünetekben. A közös családi nyaralásainkon Počuvadlo-n, ahonnan „visszafoglaltuk” a Fátrát és Selmebányát, vagy Siófokon, ahol Péter megtapasztalta, hogy a népi demokratikus rendőrség ateizmusa mélyről fakad, nem ismer tréfát, amilyen az „adjon isten, olyan a fogadj isten”: az „Isten megáldja magukat” köszönésre alattomos pofon a válasz.

Dés László gyönyörű nekrológiájában írja, hogy Péternek és Gittának „külön nyelvük és humoruk volt”, amiből eleinte sok mindent nem is értett, meg kellett tanulnia Péterül és Gittául. Bátyámmal mi együtt nőttünk ezzel. Péterrel közösek voltak a félszavaink. Közös volt (bár nem azonos mértékű) a matematika iránt érzett lelkesedésünk, a focirajongásunk (jóllehet — mint tudjuk —, a kapus nem futballista, vagy ahogy EP írta Sztoicskovról, a Barcelona volt csatáráról: „Akárha kapus volna, annyira hangyás.”) és a hitünk.

Csak egyetlen rövid történet közös futball-múltunkról — mintegy példázatul az előzőekre. Valamely országos egyetemi focibajnokságon egy meccsen 15:1-re nyertünk. Azaz vesztettünk, mert 15 góllal kellett volna nyernünk ahhoz, hogy a döntőbe kerüljünk. Nem irigylem akkori magunkat. Részlet a *Térmelési-regény*ből: „Valaki megsajnálta őket, s meggurította a labdát, (...) ám ők nem éltek vele; ott pihent köztük, halottan, mint egy rozsdás kugligolyó. Nincs annál leverőbb látvány, ha egy labda... De most megmozdult. A jó Jobbhátvéd, figyelmetlenül továbbpörgette, pont a mesterhez. És ekkor ő, mint egy meglassult gramofon, mély hanghatásokkal ezt mondta: »Táomaodououunk!« Lehet képzelni? Mintha 33-on menne 45 helyett.

És mint egy színes Coca-Cola reklám, neki-lendült! (...) Izmai lazák voltak, mint a lepkéké, és — ígéretéhez híven — támadásba lendült; azt szótt. Megtolta a labdát, s a kiugrással egy időben a két szárnya felcsapódott, lassan ünnepelesen, föl, föl az ég felé, hol csak az Isten van és az angyalok (vannak). Az ő lassú pantomimje ebből az égből hozott le valamicskét... Icsi úrra vezette ezekkel a nagy, álmos mozdulatokkal a labdát, és a lassú mozgáshoz illő, az elébb bemutatott felfogásban szólt: »Löcsiökéoum, gól-helyzet.« A kapus megfordult. Szemben a két barát! Hajszálfinom szituáció. Ha most lett volna

a mesternek egy alteregója, az leborult volna a kapus elé: »Galambocskám. Figyelj. Segíts. Nem bírom egyedül, egyedül, semmit sem bírok.« De az okos fiú alteregó nélkül is értette-érezte a dolgát, kétségbeesett grimaszt vágva, lassan, ahogy a kémények, eldőlt, épp az ellenkező irányba, mint amerre a mester elhúzott (»megette a testcselt«), ő megfordult, s újra.”

Egyedül, egyedül, semmit sem bírok. Ismétlettem — most már egyedül.

Ez az egymásrautaltság kísérte végig életünket. Ezért olvasta fel a még kéziratos *Egyszerű történet, száz oldal — a Márk változat* szöveget, kérdezve véleményemet, és ezért hagyott félbe minden munkát egyetlen mondatomra, hogy találkozzék velem, ha nekem volt szükségem rá.

Ja! Az „...útfekvése kitűnő, és gyorsulása kifogástalan. Ez azonban nem szabad, hogy könnyelműségre csábítson” típusú kocsinkat tőle (tőlük) kaptuk ajándékba.

Péter így emlékezik gimnáziumi matematikatanárára, Pogány Jánosra: „Az, hogy én matematikusi diplomát szereztem, az inkább volt Pogány tanár úr szenvedélyességének köszönhető, mint az enyémnek. Ez a szenvedély nem volt veszélytelen, aki nem tartott vele, azt legyűrte, nem túlzás talán: megalázta. Az az égő viszony, amely tanár és tárgya közt létezett, élmény és példa számomra azóta is. Ekkor tanultam meg a tudást becsülni, s bonyolódtam bele a tanulás kalandosságába is.”

Matematikusi végzettsége, pontosabban az a szemléletmód, melyet az egyetemen elsajátított, lépten-nyomon tetten érhető írásaiban is. Most nemcsak a *Rubens és a nemeuklidészi asszonyok* című dramolettjére gondolok elsősorban, ahol Gödel meztelen női fenéken szemlélteti, hogy az ötödik posztulátum, a párhuzamossági axióma nélkül is van geometria, van világ, majd meredek ugrással jut el oda, hogy „Ha ön Rubens, ahogy szereti mondogatni, mindent meg tud festeni, ha a világ megfesthető, akkor az éppen bizonyíték volna a világ ellen, az Úr ellen, az Úr jó szándéka ellen”. Hiszen kellően bonyolult rendszerben szükségszerűen kell, hogy létezzék olyan állítás, amely nem bizonyítható, de nem is cáfolható. (Megjegyzem, hogy EP állandóan mozgékony iróniája azonnal elmondhatja Rubensszel, hogy „Te képtelen vagy társalogni. Minden mondatodnak értelme van, rémes. Minden mondatod jelent valamit. És elváród, hogy minden mondatom fontos legyen, szükségszerű, rémes, tartalmazzon valami lényegest. Ha nincs mit mondanod, hallgatsz. De hát ez embertelen fiam.”)

Hanem inkább az írásait jellemző fogalmi pontosságról. Az eshetőségek teljes körű számba-

vevésétől. Ettől az írás egyenes-vonalú szerkezete szükségképpen felbomlik, zárójelek keletkeznek, alpontok, al-alpontok formálódnak. EP zsenialitása, hogy mindezt úgy tudja megoldani, hogy írása nem válik unalmas matematikai diszkuszióvá, olvashatatlan katyvasszá.

Számomra a tiszta matematikai levezetés iskolapéldája a következő szöveg: „Másfelől meg: emlékezet nélkül nincs erkölcs. Nem szép, ha a csillagot is lehazudjuk az égről — sötét lesz akkor, és óhatatlanul belelépünk az éji tócsákba, átázik a cipőnk, meghűlünk, fölfázunk, és tele lesz az a szép nagy magyar fejünk takonnyal. Gajra mennek így a nazálisaink is. Nehezen fogunk tudni szeretelmet vallani. A dolgok összefüggnek.”

Szólnom kell a gimnázium másik tanáráról, aki mindkettőnk életében meghatározó szerepet játszott, még a beszéd közbeni kézmozdulatainkat is örököltük tőle: Jelenits tanár úrról. A gimnázium elvégzése után heti rendszerességgel jártunk be hozzá „bibliamagyarázatra”. Szerda este nyolctól gyakran éjjel kettő-háromig. (Máig sem értjük, hogy ő hogyan tudott másnap reggel a gimnáziumban tanítani, mi mindenestre csüttörtökönként későn keltünk.) Volt, hogy héber-ről fordított, de ha úgy adódott, minden másról beszélgettünk, csak épp a Bibliáról nem.

Ezekre az estékre emlékezett Jelenits tanár úr 80 éves születésnapját ünneplő írásában: „Azt hiszem, tőle tanultam a legtöbbet a szövegek természetéről, arról, hogyan kell őket kézbe venni; a kis-próféták tanulmányozásával — mikor is? épp negyven éve — helyettesíthette a bölcsész-kart, kis túlzással szólva. (...) Van egy ilyen mondata: »A bravúr kötelező.« (...)”

Egy alkalommal váratlanul beállított Sándor György. Jelenits tanácsát kérve, hogy a „szemétről” kellene neki valami humorosat írni. Elhűlve és elnémulva figyeltük, ahogy Jelkó — a semmiből — húsz perces kiselőadást tartott a szemét különböző értelmezéseiről, a kultúrákkal való összefüggéseiről, beleértve a teológiai vonatkozásokat is.

EP szavaival: „Jelenits tanár úr akármilyen kicsi dologról szól is, az egésze szóról beszél, arra fi-

gyelmeztet. Az Egész dicsérete számomra azonos a hittel. Hogy valamelyest frivolán fogalmazzak: egy egyházi iskola, amely még a hitről is hitelesen tud szólni — ennél kívánni sem lehet többet.”

Erről a hitről, katolikus vallásáról lényegesen kevesebbszer szólt, mint életének más, fontos vonatkozásairól. Ezen ritka írások egyike volt, amikor Godfreed Danneels belga bíboros *A bocsánat* című könyvét ajánlotta az olvasónak. Így kezdi: „Szándékaim hátsóak. A mű alcíme: *A megbocsátás: emberi erőfeszítés + az Isten ajándéka*, s e második föltételt most figyelmen kívül hagyom, nem mert báránybőrbe bújt — bujdoskolt — farkas volnék, hanem épp azt szeretném megnézni, mi használható bárki számára egy katolikus tradícióból, gondolkodásból, elmélyültségből, csöndből, tudásból, vagyis istenteleníték egy olyan textust, amely épp Istenre »fut ki«. Eljárásom így kétséges, lehet, hogy nem is működik.” Magabiztos bátorság kell ehhez. Népszerűsíteni, de minimum elfogadhatóvá tenni a katolikus hit egyik alapvető magatartásformáját. EP ennél is tovább megy: „...megbocsátás nélkül az emberiség az örökös nehezeltetés szította stresszben él. Végső fokon mindenki mindenkire gyanakszik, és minden kockázat ellen próbálja bebiztosítani magát. Az ilyen társadalom egyre jobban lebénul. Megszokjuk azt, hogy mindig hátranézünk, arra az igazságtalanságra, amit ellenünk elkövettek. (...) Képzeletünket az emlékezetünk terrorizálja és kiszárítja.”

Ez a tizenkét esztendő előtti szöveg váratlanul új fényben ragyogott fel, amikor Sajgó Szabolcs jezsuita atya az Új Ember július 24-i számában ezt felidézve búcsúzik Pétertől: Szurkolj onnan, ahol vagy, hogy olvasóid — akik tovább bukdácsolnak ideát — soraid segítségével is minél előbb adják meg magukat földi életükben a Titoknak, akit annyit közelítettél véges lehetőségeink közt, s akihez már hazaértél. Köszönet és hála a Fennvalónak érted, 66 évedért.

Úgy legyen.

MICHALETZKY GYÖRGY

(Elhangzott 2016. július 29-én, az ELTE Gólyavárban.)

A BRIŽINSKI SPOMENIKI MAGYAR FORDÍTÁSÁRÓL

Különösen nagy kulturális jelentőséget tulajdonítanak a szlovénok a *Brižinski spomeniki* kéziratának. Élő példáját adták ennek, amikor 2004-ben (többek között) azzal ünnepelték az ország csatlakozását az Európai Unióhoz, hogy kiállították az addig Münchenben őrzött szövegeket a ljubljana-i nemzeti könyvtárban, ahová tömegestül érkeztek a látogatók: e páratlan lelet először volt fellelhető szlovén földön. Valóban, az első korai szlovén nyelvűnek tekintett nyelvemlék megközelítőleg a 10. és a 11. század fordulóján, minden bizonnyal 972 és 1039 között keletkezhetett, így nemcsak e kis nép egyik első, páratlan kincse, hanem egyben az első latin betűkkel írt szláv szöveg is.¹ Az alábbiakban közölt fordítás — tudomásom szerint — a *Brižinski spomeniki* eddigi első teljes magyar nyelvű kiadása.²

A magyar nyelvű szakirodalom Freisingi nyelvemlékek megnevezéssel szolt korábban a *Brižinski spomenik*ről, hiszen a bajor városkában találták meg 1803-ban. A szlovén műszót, a *Brižinj*t, Anton Janežič, Fran Miklošič tanítványa alkotta meg 1854-ben,³ és napjainkban már, a hazai szlovenisztika térnyerésével, egyre inkább ez a megnevezés látszik gyakoribbnak. Fontos a megnevezésben a többes szám, hiszen három egymástól elkülönülő liturgikus szöveget ölel fel, a három szöveget számozással különítjük el egymástól (BS 1, 2, 3). Szélesebb nyilvánosságot akkor kaptak, amikor a jeles nyelvész, Jernej Kopitar, a bécsi udvar egykori könyvtárnoka kiadta, és tudományos igénnyel elemezte azokat a *Glagolita Clozianus* című munkájában 1836-ban.⁴ Ez alighanem döntő hatású volt abban a széleskörű vitában, amely a nyelvemlékek hovatartozásáról szolt, voltaképp arról, melyik szláv nyelvi közösség tekintheti sajátjának. Különösen fontosnak látom azt az identitáslakításhoz kapcsolódó tény, hogy a második szöveg, amely a leginkább önálló alkotás, egy 8. századi bajor prédikáció átültetése lehet, minden bizonnyal német kéz átírása (*karoling minuscule*), továbbá maga az átültetés a 9. században történhetett a Wörthi-tó körzetében, amely a freisingi püspök birtoka volt. A század közepén Karantániából Alsó-Pannóniába került Kocelj fejedelem udvarába, így Metód és tanítványai is használhatták.⁵

A *Brižinski spomeniki* első és harmadik szövege tehát általános gyónási szöveget takar, míg a második szabadabb szövegtípus, prédikáció, amely az ősbűnről, annak következményeiről, valamint a bűnbánatról szolt. E nyelvemlékek természete-

sen párhuzamba állíthatók keletkezésük körülményeit, módját, idejét, továbbá témájukat és műfajukat tekintve a *Halotti beszéd és könyörgéssel*. E helyt csupán arra a különbségre kívánom felhívni a figyelmet, hogy amíg a *Halotti beszéd* középpontjában az elmúlással való szembesítést, szembesülést látom, addig a BS 2 alapvetően a bűnbánat, bűnbocsánat, kegyelem fogalmait járja körbe. A két prédikáció természetesen a liturgia más-más pontján szólalhatott meg. Ahogy a *Halotti beszéd* fennmaradása feltételezi, hogy a 12. század végén stilisztikailag igényes, kidolgozott magyar nyelvű liturgikus-retorikai szövegek léteztek, nem önálló, elszigetelt jelenséghez van szerencsénk, úgy igazak mindezek a *Brižinski spomenik*re és nyelvi környezetére, azzal a megszorítással, hogy kiemelendőnek látom: mintegy kétszáz év a különbség a két szöveg létrejötte közt. Az itt tárgyalt nyelvemlékek mellett a 14. század végéről fennmaradt Klagenfurti és a 15. század első felében keletkezett Stičnai kézirat tartoznak a jelentősebbek közé, amelyek kapcsán Janko Kos megjegyzi, a szlovén nyelvű írásbeliség a középkor során az egyházi használatban tehát jelen volt. Érdemes szem előtt tartani ezt a megállapítást⁶ annak a fényében, hogy a német, a latin, és egyes területeken az olasz és a magyar nyelvek jelentős hatással voltak az egyházi, valamint hivatalos írásbeliségre.

A BS 1 és BS 3 olvasása során szembeötlően elkülönül az általános gyónási formula a liturgikus szertartás kereteit képező szövegrészekről. Ezt, ahogy a kritikai kiadás is teszi, különböző betűtípussal jelöltük. A pap szavait a hívek megismétlik, amely során a Szentháromság személyei után a főbb szentekhez fordulnak, a bűnbocsánatot elsősorban a főbűnök elkövetése miatt kérik. A BS 3 szemben a BS 1-gyel a keresztségi fogadalom megerősítésével kezdődik, ugyanakkor mindkét szövegvilág képei az utolsó ítélet könyörületéhez kapcsolódnak. A BS 2 beszélője alapvetően arra építi fel mondandóját, hogy az „ősállapothoz”, Isten közelségéhez való visszatérés az egyén döntése, amely a bűnbánattal, vezekléssel, a bűnbocsánat elnyerésével elérhető. Érvelése az emberi könyörületesség képein alapszik, párhuzamba állítja azt Isten könyörületességével. A prédikáló, ahogy a *Halotti beszéd* megszólalója is, közösséget vállal a hívekkel (T/1.), szemben a BS 1-gyel és BS 2-vel, ahol az ima szövege alapvetően az egyénre fókuszál (E/1.).

A fordítás során törekedtünk arra, hogy az olvasó értelmezést kapjon, nem állt szándékunkban archaizáló, a korai középmagyar kor nyelvi álla-

potát megidézni. Ez azonban nem jelenti azt, hogy bizonyos fogalmak, mondatszerkezeti és retorikai sajátosságok ne elevenítenének fel archaikus elemeket. Egyes kifejezések, különösen megszólítások (például: *úr*) magyar nyelvű hagyománytól való eltérését érzékeltetni kívántuk, más sajátosságokat (például: az egykori ószlávban, óegyházi szlávban meglévő *aoriszoszt*) kénytelenek voltunk elhagyni. A magyar nyelvű szövegek létrehozása során gondot fordítottunk arra, hogy a képiség, illetve a szöveg figurái (elsősorban a gondolatritmus) hasonló hatást keltsen, mint az eredeti szövegben. Különösen fontosnak tartom ezt azért, mert a *Brižinski spomeniki*től számítva a szlovén irodalmi térben tulajdonképpen a romantikáig, France Prešeren fellépéséig, a vallásos irodalom van túlsúlyban.⁷ A *szlovén irodalom kistükre*ben és a *Szlovén irodalom I.* című antológiában⁸ megjelent, Tóth Ferenc által fordított részletéhez képest az itt közölt szöveg figyelembe vehette a legújabb kritikai kiadás eredményeit is.

⁷Lukácsné Bajzek Mária – Mladen Pavičić: *A szlovén nyelv*; <http://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Szla-visztika/79Luk%E1cs/documents/szloven-nyelv.pdf> (2016.07.12.)

²A fordítás a ZRC SAZU felkérésére készült.

³A külön nem jelölt filológiai adatok a *Brižinski spomeniki* online kritikai kiadásából valók: <http://nl.ijs.si/e-zrc/bs/index-sl.html>; a nyelvemlékek nagyfelbontásban böngészhetők: <http://old.nuk.uni-lj.si/bs.html>.

⁴Stanko Janež (szerk.): *A szlovén irodalom kistükre*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1973, 78.

⁵Lukács István – Mladen Pavičić: *A szlovén irodalom története*; <http://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Szla-visztika/79Luk%E1cs/szloven-irodalom.htm> (2016.07.12.)

⁶Janko Kos: *Pregled slovenskega slovstva*. DZS, Ljubljana, 2001, 23.

⁷Marko Juvan: *Prešeren szonettjei és a költői önreflexió*. Tiszatáj, 2000/12. 104.

⁸Bajzek Mária – Lukács István – Mladen Pavičić: *Szlovén irodalmi antológia I.* ELTE-BTK Szláv Filológiai Tan-szék, Budapest, 2007.

Brižinski spomeniki 1

MONDJÁTOK UTÁNUNK A KÖVETKEZŐ NÉHÁNY SZÓT: Isten, irgalmas Úr, Atyaisten, meggyónom Neked minden bűnömet és a Szent Keresztnek és Szűz Máriának és Szent Mihálynak és Isten minden angyalának és Szent Péternek és Isten minden apostolának és Isten minden vértanújának és Isten minden hívének és minden igaz szűznek és mind az igazaknak. És neked, Isten szolgálja; meg akarok szabadulni minden bűnemtől, és vallom, amiképp e világra jöttem, akképp távozom a túl-

világra, de az ítéletnapon ismét feltámadok. Vágyom az örök életre, vágyom a feloldozásra. Irgalmas Isten, fogadd el bűneim meggyónását: minden eddig elkövetett gonoszságomét, mióta e világra küldtettem és megkeresztelttettem, melyekre emlékszem vagy nem emlékszem, akarva vagy akaratlan, tudva vagy tudatlanul, hamis esküvel vagy hazugságban, tolvajként vagy irigységben, káromlással vagy tisztátalanságban, akár mert az volt kívánatos, amit nem lett volna szabad kívánnom, akár rágalmazásban, akár ébren vagy álmomban, akár mert nem tartottam a vásárnapot, sem a vigiliát, sem a fogadott böjtömet és oly sok minden mást, ami Isten ellen való és keresztiségem ellen való. Te egyedülként, Istenem, tudod, mily nagy szükségem szenvedek. Istenem, irgalmas Úr, irgalmadért esedezem e felsorolt bűnökért és a sok másért, nagyobbakért és kisebbekért, amelyeket elkövettem. Mindezekért a Te irgalmadat kérem, és Szűz Máriát és mind a szenteket. És e világban úgy vegyem magamra e bűnökért járó büntetést, amint rám kiszabod, és amint irgalmad szerint való és Neked kedves. Istenem, alászálltál a mennyekből, és magadra vállaltad a kínszenvedést az egész emberi nemért, hogy megmentsél minket a gonosztól. Ments meg engem minden gonosztól. Irgalmas Isten, kezedbe ajánlom testemet és lelkemet és szavaimat és cselekedeteimet és akaratomat és hitemet és életemet. És hogy meghallhassam az ítéletnapon a Te végtelen irgalmadat azokkal egyetemben, akiket Te magad szólítasz: Jöjjetek, Atyám választottai, fogadjátok az örök boldogságot és az örök életet, mely nektek készítettett örökkön örökké. Amen. *Urunk, szolgálj nekünk, kik meggyónnak Neked, bocsásd meg vétkeiket, hogy ők, kiket gyötör a bűntudat, megvigasztaltassanak a Te igazságod irgalma által. A mi Urunk, Jézus Krisztus által.*

Brižinski spomeniki 2

Ha ősapánk nem vétkezett volna, örökké élhetett volna, nem öregedett volna meg, gondja sohasem lett volna, sem veritékes teste, hanem örökké élhetett volna. Mert a Gonosz irigysége miatt kiűzetett Isten dicsőségéből, ezután szállt az emberi nemre a fájdalom és a gond és a betegség és végső soron a halál. És mégis, testvérek, emlékezzünk, hogy minket is Isten gyermekeinek neveznek. Ezért hagyjuk el ez utálatos cselekedeteket, mert ezek a sátán cselekedetei: amikor bálványt imádkunk, felebarátunkat megrágalmazunk, hogy tolvaj, hogy gyilkos, hogy parázna, hogy esküjét nem tisztelő, sőt azt megszegő, hogy gyűlölködő. Nincs tehát utálatosabb e cselekedeteknél Isten színe előtt. Éppen ezért, feleim, látnotok kell, nek-

tek is tudnotok kell, hogy a hajdani emberek képmásra épp olyanok voltak, akárcsak mi, és a Gonosz cselekedeteit gyűlölték, az Istenét szívükbe zárták. Ezért hajtsunk térdet templomaikban, fohászkodjunk hozzájuk, és igyunk tiszteletükre, és járuljunk elébük fogadalmainkkal testünk és lelkünk megváltásáért. Épp olyanokká válhatunk mi is, ha ugyanúgy kezdünk cselekedni, ahogy ők cselekedtek. Mert az éhezőknek enni adtak, a szomjazónak inni, a mezítelen lábra cipőt adtak, a mezítelent felruházták, a beteget Isten nevében látogatták, a fagyoskodót melengették, az idegent fedelük alá vezették, a tömlőcben és vasláncokban sínylődőket látogatták, és őket Isten nevében vigasztalták. Ezekkel, ezekkel a tettekkel közeledtek ők Istenhez. Így, feleim, mi is imádkozzunk ugyanehhez a mindenható Atyaistenhez, míg fel nem visz minket oda, királyságába, mely vár Isten kiválasztottaira a kezdettől mindörökké. És testvérek, meghívottak és megidéztetek, színe előtt nem tudunk sehova se rejtőzni, sem elfutni, hanem Isten trónja elé kell állnunk elleneinkkel együtt az ős Gonosszal együtt, és mindegyikünknek Isten színe előtt saját szájával és saját szávaival kell megvallania, amit ezen a világon elkövetett, legyen az jó avagy rossz. Így hát azon a napon, feleim, emlékezzetek, amikor nem lesz hova bújni, hanem Isten színe elé kell állni, és az ítéletet fogadni, amelyről szólottam. Urunk, Szent Krisztus, aki testünk gyógyítója lelkünk megváltója, ezt utolsó gyógyírként adta, és megmutatta, mivel kell a sátánnak ellene mondanunk, és magunkat tőle megóvnunk. Eleink szörnyen szenvedtek, hiszen megvesszőzték őket, és máglyára vetették, és kardélre hányták, és fára akasztották, és vasfogókkal tépték őket. Nekünk pedig ma igaz hitünkkel és igaz gyónásunkkal ugyanazt kell tennünk, amit ők tettek hatalmas szenvedésükkel. Így hát, feleim hívjátok Isten szolgálait, és valljátok meg nekik bűneiteket, és feloldozást nyerne bűneitek.

Brižinski spomeniki 3

Ellene mondok a gonosznak és minden cselekedetének és minden csábításának. És hiszek a mindenható Istenben és az ő Fiában és a Szentlélekben, hogy e három személy egy Isten, szent Úristen, aki az eget és a földet teremtette. Kérem az ő kegyelmét és Szűz Máriát és Szent Mihályt és Szent Pétert és Isten minden apostolát és Isten minden vértanúját és Isten minden papját és minden szent szüzet és mind a szent ereklyéket, hogy kegyeskedjenek közbenjárni Istennél bűneim miatt, hogy őszinte bűnvallást tegyek, és a bűnbocsánatot Istentől elnyerjem. Gyónom a mindenható Istennek minden bűnömet és Szűz Máriának minden méltatlan tettemet és méltatlan gondolatomat, amelyet tudva vagy tudatlanul, kényszerítve vagy önként, álmomban vagy éberen, hamis eskü alatt, hazug szavakkal, lopással, paráznságban, kapzsiságban, mértéktelen evésben, mértéktelen ivásban, becstelenségben és minden mértéktelen cselekedetben követtem el. Amit tettem Isten ellen attól a naptól fogva, hogy megkereszteltettem, egészen a mai napig, meggyónom Istennek és Szűz Mária és Szent Lőrinc előtt, Uram, és minden szent előtt, és neked, Isten szolgálja. Bánom bűneim, és vezekelni akarok, amikor felismerem azokat, ha méltónak találsz rá, Istenem. Részesíts, Uram, Istenem, kegyelmedben, hogy gyalázat és szégyen nélkül állhassak az ítéletnapon színed előtt, amikor eljössz ítélni élőkon és holtakon, kinek-kinek saját tettei szerint. Neked, irgalmas Isten, ajánlom fel minden cselekedetemet és minden gondolatomat és szívemet és testemet és életemet és lelkemet. Krisztus, Isten Fia, aki e világra akartál jönni, a bűnösöket megmenteni a gonosz hatalmától, óvj meg minden gonosztól, és tarts meg minden jószágodban. AMEN. Amen.

(Bakonyi Gergely fordítása, lektorálta Lukács István)

„TÖRTÉNELMI ATLANTISZ”*
Illyés Gyula: *Naplójegyzetek 1956–1957. Atlantisz sorsára jutottunk*

Az elmúlt évtizedben és főleg idén számos, a 20. századi magyarországi katalizmak — első és második világháború, 1956-os forradalom — során született napló jelent meg.¹ Kedveznek a forráskiadásoknak az évfordulók, aktuálisan az első világháború éveinek századik és az ’56-os forradalom hatvanadik évfordulója. Több konferencia szekciója foglalkozott az elmúlt hónapokban a napló műfaj konkrét példáinak elemzésével, például az *Egyháztörténetek 3. országos találkozásának* (Murga, 2016. június 8–9., szervezte: Balogh Margit) négy szekciója, a pécsi *Hungarológiai Kongresszusnak* (2016. augusztus 22–27.) pedig egy szekciója (*Napló és történelem*, szervezte: Hornyák Árpád és Pritz Pál).

A naplóíró hagyatékában fennmaradt jegyzetek megtalálása és megőrzése a család feladata, a feldolgozás és az értékelés a tudományé. Illyés Gyula ’56-os naplójegyzetei esetében ez szerencsésen összefonódott, hiszen a máig a család tulajdonában lévő ház padlásán találta meg a feljegyzéseket 2014-ben Illyés Mária veje, Horváth István történész, aki a feldolgozásban is jelentős szerepet vállalt a jegyzetek megírásával és a naplót kiegészítő, függelékben közölt dokumentumok kiválasztásával.

A borító részben követi az 1986–1995 között megjelent, nyolckötetes *Naplójegyzetek* borítóját. A felső részén a szerző és a főcím Illyés kézírásával olvasható, ahogy a sorozat minden eddigi kötetén. Középen fotó látható a Móricz Zsigmond körtér 2. számú ház előtt járókról és a romos homlokzat földszintjéről, amely ma könyvesbolt. A Fortepanról származó fénykép alatt olvasható a könyv alcíme: *Atlantisz sorsára jutottunk*, ami idézet a naplójegyzetéből. A könyv kivitele már nem követi a korábbi köteteket: a nyomdatechnikailag nagyon igényes kiadvány műnyomó papírra készült, számos fénykép és dokumentum reprodukciója illusztrálja, ezáltal jóval magasabb szintű kiállítást mutat. Jól illeszkedik ez a könyv a Magyar Napló Kiadó elmúlt években megjelentetett több, az 1956-os forradalomról szóló, fotókkal gazdagon illusztrált, igényes kiadványainak sorába.²

Illyés Gyulának a forradalom előtti, alatti és utáni tevékenységéről a most megjelent naplójegyzetből megtudható adatokhoz képest eddig viszonylag keveset vagy más részleteket tudhatott a nagyközönség. Az 1990-es évek elejétől több visszaemlékezés, interjú, tanulmány és dokumen-

tumgyűjtemény is megjelent, ami utal Illyés 1956-os szerepvállalására.³ Ablonczy Lászlónak a Nemzeti Színház új igazgatójaként mondott beszéde szerint Illyés 1956 tavaszán bemutatott *Dózsa* című darabja közrejátszott a forradalom előkészítésében.⁴ Nagy Attila (1933–1992) színész *Az élet nem anekdota* című tanulmányában visszaemlékezett arra, hogy 1956. október 23-án Illyés jelen volt azon a miskolci Szabó Lőrinc-esten, ahol ő is fellépett a költő több versét szavalva.⁵ Nagy leírja azt is, hogy Illyés október 25-én Szabó Lőrincel meglátogatta a színtársulatot, idézi a ketjük közötti párbeszédet az akkor kitörő miskolci tüntetés kapcsán. Ezt a párbeszédet Illyés nem jegyezte fel a naplójegyzeteiben (23. oldal).

Érdekes megemlíteni az irodalmi élet néhány szereplőjét, irodalommal foglalkozókat, ki hogyan reagált a forradalomra, összevetni Illyéssel kapcsolatos feljegyzéseiket az író most megjelent naplójegyzeteivel. Több író — Illyéshez hasonlóan — vidéken ért a forradalom híre, s csak nehezen vagy egyáltalán nem tudtak Budapestre utazni: Németh László (1901–1975) *Galilei* című darabjának október 20-i bemutatója után azonnal Szigligetre utazott, s október 31-én ért Budapestre.⁶ Rónay György (1913–1978) a Mátrában volt a forradalom kitörésekor, a rádióból értesült az eseményekről, és csak november végén tudott hazamenni Budapestre.⁷ Zimándi Pius (1909–1973) irodalomtörténész, a forradalom idején a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének külső munkatársa, ’56-os krónikájában többször említi az író. Október 26-án ezt írta: „Látam Illyés Gyulát is, sötétszürke kalapban és sötétszürke, öves lódenkabátban két nővel a tejesüzlet előtt a Margit körút elején.”⁸ Ez összevág Illyésnek ezen a napon leírt útvonallával (23. oldal). Zimándihoz hasonlóan részletes leírást olvashatunk a forradalmi eseményekről Fodor András (1929–1997) költő naplójában. Rá is az események távolról való szemlélése jellemző, de míg Zimándi szimpatizált Illyésnek és körének a törekvéseivel, Fodor többször éles kritikával illette azokat. December 9-i bejegyzése szerint „Illyés elbűjt”.⁹ A szerző valóban ezen a vasárnapon féként Dongó motoros biciklijével foglalkozott és a rádiót hallgatta (120–121. oldal), de a következő napokban folytatta a megbeszéléseket személyesen és telefonon többek között a Nemzeti Színház vezetőivel és az Írószövetség tagjaival.

Illyésnek a Petőfi Párt megalakulása körüli tevékenysége több forrásból ismert volt már eddig is.¹⁰ Z. Szalai Sándor irodalomtörténész, Tamási Áron számos művének szöveggondozója, *Tamási*

Áron — 1956 őszen című tanulmányában írta, hogy Illyés tagja lett a Petőfi Párt szervező testületének 1956 őszen.¹¹ Törőcsik Mihály *Egy korty tenger...* című publicisztikájából ismeretes volt, hogy Fekete Gyula Illyés Gyulával szoros eszmei közösségben tevékeny részese volt 1956 őszen a Petőfi Párt megalakításának.¹² Bibó Istvántól (1911–1979) tudható, hogy a Nemzeti Parasztpárt az 1956. október 31-én délelőtt Illyés lakásán tartott megbeszélés után délután alakult újjá,¹³ Borbándi Gyulától (1919–2014) pedig az, hogy a Nemzeti Parasztpárt Illyés Gyula javaslatára vette fel a Petőfi Párt nevet.¹⁴ Bisztrai Farkas Ferenc (1903–1966), a Petőfi Párt főtitkára hagyatékában őrzött 1956-os dokumentumok 2007-ben közölte unokája, Farkas Judit.¹⁵ Illyés nézőpontját a Petőfi Párt megalakulásáról immár saját naplójegyzeteiből ismerhetjük meg (32–36. oldal).

Az eddig ismert visszaemlékezések és a most megjelent naplójegyzetek kiegészítik, pontosítják, igazolják egymást. Sinkovits Imre egy 1991-ben készült interjúban elmondta, hogy 1956-ban ismerte meg Illyést, és felidézett két találkozást az íróval 1956 novemberében,¹⁶ e két találkozásról Illyés azonban nem tesz említést feljegyzéseiben. Faludy Györgytől tudható, hogy az író jelen volt az Írószövetség 1956. október végi libaosztásán.¹⁷ A baromfiosztást valóban részletesen leírta Illyés a jegyzeteiben, azonban november 2-ai dátummal (41–42. oldal). A libaosztás egyébként több visszaemlékezésből is ismert.¹⁸

Az 1990-es évek elejétől számosan foglalkoztak Illyésnek az *Egy mondat a zsarnokságról* című versével, amely az *Irodalmi Újság* 1956. november 2-i számában jelent meg,¹⁹ ennek körülményeiről nem tudunk meg újabb adatokat a naplójegyzeteiből. Az író eseményekben való részvételének mozaikkockáit több forrásból lehetett eddig rekonstruálni. Most lehetőségessé vált összevetni ezeket az adatokat Illyés saját feljegyzéseivel. Filep Tibor leírta, hogy Király Béla és Illyés Gyula 1956. november 3-án együtt hallgatták Mindszenty hercegprímás beszédét,²⁰ ezt azonban nem jegyezte fel Illyés a naplójegyzeteiben (43–46. oldal). A forradalom idején egyetemi hallgató Pomogáts Béla részletesen leírta az 1956. december 28-án tartott utolsó Írószövetségi ülés eseményeit,²¹ ezt részletesen megörökítette Illyés is (150–154. oldal).

Illyés Gyulának a forradalom alatt és után képviselt általános hozzáállásáról is több helyütt olvashattunk már különböző értékeléseket. Lócsei Pál (1922–2007) újságíró önéletrajzi visszaemlékezéseiben írt Illyés Gyulával való kapcsolatáról 1956–57-ben.²² Illyés is említette jegyzeteiben a Lócseivel való találkozását, beszélgetését (64. oldal). Lantai András Csoóri Sándorról szóló publicisztikájában jellemezte az Írószövetség és Illyés

helyzetét 1956. november 4-e után: Illyés az egyezkedés, az alku híve volt; Kádár János és Aczél György sokat adott arra, hogy Illyés mit mond.²³ Vásárhelyi Miklós (1917–2001) újságíró, politikus, sajtótörténész, egy interjúban elmondta, hogy az 1956-os forradalom idején a különböző irányzatokhoz tartozó írók, így Illyés is, összefogtak.²⁴ A naplójegyzetekből jól kivehető a szerzőnek a körülményeket reálisan látó, az erőviszonyokat higgadtan mérlegelő, de az utolsó pillanatig reménykedő magatartása. Decemberi jegyzeteiben megörökít néhány utcai anekdotát és viccet (129., 138. oldal). Beszámol a megbeszélések és tárgyalások közbeni érzelmi kitöréseiről, a december 28-i írószövetségi ülésről írt beszámolójában ezt olvashatjuk például: „Az utóbbi fölszólalása alatt sajnos elvesztettem a türelmemet. (...) Voltaképpen tizenöt éves dühöm robbant ki.” (152–153. oldal). Az Írószövetségért, az őrizetbe vett író-társakért, a külföldre készülő vagy ment barátaiért és családtagjaiért aggódó Illyés január 7-én írja le először a depresszió szót (165. oldal).

Az írónak egy 1956-os dokumentuma a naplójegyzetek előtt huszonöt évvel ugyancsak rejtékhelyről került elő: a tihanyi kert kőasztalában 1989-ben találta meg az író unokája, Kodolányi Bálint, Illyés Gyula 1956-os, a világ íróihoz intézett felhívását, amit akkor közölt is a család, de ebben a könyvben is olvasható: reprodukcióját a 44. oldalon, szövegét a 7. függelékben közlik.²⁵ Más naplókban is megfigyelhető az 1956. október 23-a utáni hónapok hiánya: Ortutay Gyulájában több mint nyolc hónap „üres”.²⁶

A képi források közül az érdeklődő kutató eddig két, az író forradalom alatti aktivitását ábrázoló fotósorozatot ismerhetett. A 2003–2013 között fennálló Illyés Gyula Archivum anyagában két eseményen készült fényképeket őrzött: egyrészt Szabó Lőrinc Miskolcon október 22-én tartott költői estjén és az október 31-én a Nemzeti Parasztpárt alakuló ülésén a városligeti Vajdahunyad vár udvarán készült fényképfelvételeket. Az első esemény két fotóját, és a másodikon készült sorozat egy másik tagját közli a jelen könyv is a 18., 21. és a 34. oldalon. A Nemzeti Parasztpárt alakuló ülésén készült felvételek egyébként már az 1990-es években megjelentek.²⁷

Az író hagyatékának a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattárában őrzött részében még egy, az 1956-os forradalomhoz kapcsolódó dokumentum van: egy plakát fénymásolatáról (négy A4-es oldal) van szó, amelyen az először az *Irodalmi Újság* 1956. augusztus 11-i, Hunyadi János halálának ötszázadik évfordulójára emlékező számának első oldalán megjelent *Hunyadi keze* című vers gótikus minusculával szedve olvasható, a lap alján „1956.

Karácsony” dátummal (lásd 1. kép).²⁸ A versnek volt aktualitása a forradalom leverése után is:

*Lett csoda. Percnyi csoda! Legalább azt! Oh ti futó, ti
percnyi csodák! Ragyogó gyöngyök, avitt fonalon!*
(...)

*Hirdesd: veszte a nép, aki lustán mástól, akár a
mennyei Istentől várja a boldogulást.*

*Hirdesd: gyáva a nép, amelyet csak a vértanúk óvnak;
mert hisz a bátor nem hagyja a bajban a hőst.*

A *Fekete-fehér* című kötetben 1968-ban megjelent versnek egyébként négy, apró eltéréseket mutató szövegváltozata maradt fenn a kötet kéziratait és gépiratait tartalmazó dobozban. A szövegváltozatok közül egyedül az 1967-es dátumot viselő dossziében lévő gépirat tartalmaz jelentős eltérést, de csak a vers utolsó sorában: „Nem »hőstett« —: napi mersz, köznapi, percnyi courage ment embert s honokat.”²⁹

A naplójegyzetekből megismert sok fontos adat közül érdemes kiemelni a külföldi írók és újságírók forradalomhoz való viszonyáról szóló részeket. A Wiktor Woroszyński (1927–1996) és François Mauriac naplójából eddig ismert kép tovább árnyalódik.³⁰ A Budapesten lévő vagy novemberben ide érkező külföldi írók, újságírók, követek magyar nyelvtudás híján gyakran nem alkothattak és nem adhattak otthoni olvasóiknak árnyalt képet a magyarországi helyzetről.

Az eseményeket sokszor csak címszavakban, tömondatokban megőrkítő feljegyzések nem nyújtanak élvezetes olvasmányt. Az események sodrásában, gyorsan odavetett egy-egy szó, személynév önmagában nem jelentene semmit az olvasónak. A fényképek, a lábjegyzetekben és a függelékben közölt dokumentumok szervesen kiegészítik, értelmezik a napló szövegét. A több mint ötszáz lábjegyzet a szövegben szereplő összes személy életadatait és a forradalomban való részvételének körülményeit megadja az első előfordulásnál. Néhány életrajzi adat viszont pontosítható még, például Vadász Ilona rendező 2001-ben halt meg (28. lj.),³¹ S. Szabó Ferenc agrármérnök pedig 98 éves korában, 2010-ben hunyt el (75. lj.).³²

Hiányossága a könyvnek a korábbi naplójegyzetkötetekhez hasonlóan a személynévmutató. Az első nyolc kötet ugyan hozzáférhető interneten,³³ így azt gondolhatnánk, hogy jól kereshető személyekre. Ez azonban nincs így, mert számos személynévnek csak a kezdőbetűje olvasható, feloldás nélkül. Jelen kötet főszövegében és lábjegyzeteiben ugyan megtaláljuk a személyek monogramjainak feloldását, de a kereshetőség nem megoldott. Szükséges lenne immár a kilenc naplókötet teljes névmutatójának elkészítése.

A filológus kutatót még érdekelt volna néhány további adat, ami nem derül ki sem az előszóból,

sem az MMA honlapján a könyvről látható videóból:³⁴ például hogy pontosan hány kéziratoldal került elő, fontos lett volna a lapok fizikális tulajdonságainak leírása (méret, állapot stb.). A könyvben egyetlen illusztráció mutat részletet a kéziratból (42. oldal). A kézirat reprodukcióját összevetve a 43. és 45. oldalon olvasható átírással, megbizonyosodhat az olvasó, hogy 1.) helyenként igen nehezen olvasható a kézirat, 2.) maradtak feloldatlan, megfejtésre váró részek, 3.) szükséges lesz majdan egy kritikai kiadásra, amely hűen jelez minden törlést és javítást.

A hiányosságok ellenére a könyv alapvető forrása az 1956-os forradalom irodalmi életének. Illyés Mária, Horváth István és a kiadók kétévi, összehangolt munkájának az eredménye a naplójegyzetek magas szakmai színvonalú és méltó kiadása. A nagyközönség és a kutatás egyaránt hálás lehet ezért az könyvért. Figyelmébe ajánlom a kiadványt mindenkinek, aki érdeklődik a forradalom eseménytörténete, az írók tárgyalásokban betöltött szerepvállalása és a pesti forradalmi humor iránt. (Szerk. Illyés Mária és Horváth István. *Magyar Művészeti Akadémia – Magyar Szemle*, Budapest, 2016)

TÜSKÉS ANNA

²⁸Pomogáts Béla: *Ötvenhat csillaga. Emlékezések és tanulmányok*. Széphalom, Budapest, 2006, 20.

²⁹Például: *Naplók, interjúk '56-ról*. (Szerk. Sümegi György.) Enciklopédia, Budapest, 2006; Csics Gyula: *Magyar Forradalom 1956. Napló*. (Szerk. Rainer M. János.) 1956-os Intézet, Budapest, 2006.

³⁰Például Csete Örs: *1956 Budapest. Arcok és sorsok*. 1999; Piros a vér a pesti utcán. *Az 1956-os forradalom versei és gúnyiratai*. (Összeáll. Győri László.) 2001; Sulyok Vince: *Szegény ország. Versek és műfordítások 1956-ról*. 2006; Salamon Konrád: *Tizenkét nap szabadság 1956. Az első antikommunista forradalom*. 2014.

³¹Például: 1956. (Szerk. Szakolczai Attila.) Osiris, Budapest, 2006.

³²Ablonczy László: *Új igazgató a Nemzeti Színház élén*. Magyar Forum, 1991. május 2., 9.

³³Forrás, 1991/6, 81–85. Részlet közölve még itt: Petőfi Népe, 46 (1991) 127. sz. (június 1.), 4.; Dombrovsky Ádám: „56-ban nálunk felrobbant a világ” *Hogyan lett Nagy Attila az MSZP országgyűlési képviselője?* Észak-Magyarország, 1991. október 26.

³⁴Dobos Marianne: *Sorsfordító karácsonyok (1944, 1956, 1989)*. Ráció, Budapest, 2009, 195–196.

³⁵Rónay György: *Napló II. (1953–1975)* (Sajtó alá rendezte Reisinger János.) Magvető, Budapest, 1989, 479–497.

³⁶Zimándi Pius: *A forradalom éve. Krónika 1956-ból*. Századvég — 1956-os Intézet, Budapest, 1992, 181.

³⁷Fodor András: *Ezer este Fülep Lajossal I*. Magvető, Budapest, 1986, 464.

Illyés Gyula:

hunyadi keze

Horus egy magas és egy mély hangra: úgy váltakoznak
— szavanként szinte — mint a kisharang s a nagyharang.

1.
Simogatott, befelé. Oly retteneteket űtni
hoggy birt ő kifelé. Mert simogatni tudott!

2.
Mert kedvest-vidít, csecsemőt-csillító tenyerekből
gyúrja a legkeserűbb öklöt a férfi-erő!

3.
Védte a népet előbb idebent. Aztán odakünt. Így
védte a védtel — lángeszű hadvezetők
s együgyű földművelők mögött — a közöset, az egyként
óvni valót, a hazát: — oh nem is egyet: ötöt!

4.
Pajzsozott őt haza hőse gyűnant hordozta. Szabadság!
Szép intés, hogy ezért ösziörösen magyarabb!

5.
Nem nyúlt még soha kéz, jeladó, magasabbra a földről
(néma beszédével, mint mind, kinek érdeme szél):
Mélyre bukkott a magyar, de dicse úgy bástyafaláról.
Engem aláz, Hunyadi, ki tetemére tapsos.
Szobrom nem csak a győzelem emlékműve, a gyászé:
nemzet strja fölött örökös érzalakom!

6.
Hol a kéz? Porlad? Nem. Dolgozik egyre. Delente
húzza híven ma is ő mind a harangot, amely
bimbamozva kiált nagy örömhírt <mit ki sem ért már>
Róma Rouen. — Tahiti tornyaiban <magyarul!>
s mintha jelezne tüzet vagy hirtelen árvizet, úgy kong
néha az értőknek — <úgy szaporáz riadót>
majd — mert hajh, ki megszűnt magyar is száz éveken át rá?>
csönög a csönögbe komor gyászmenetet, temetést.

7.
Így kong-bong a harang folyvást s még húzni fogod tán
századokig, János, néma magyar toronyőr!
Kong konokan s van mintha a tenger mélyéből, a lélek
mélyeiből önvád zúgna felet bűnökért,
mondván: vége! a legszörnyebbet tette e lusta
faj: maga nyomta a sír szája elé fiait! —
máskor, mintha a menny — vagy a messiás karácsonyi esték>
hó-fennsíkjairól csöngene régi remény,
kelve oly ósleleven hílet ismét, mint amilyennel
rég az ajándék könyv színt-lövelő fővelén
néztük az őszhejú hőst <nagyapánkba vetett bizalommal>
szinte vezényszavait hallani vélve, ahoggy
— hátul a zord pappal s a vitézzel, a győzni bukkóval —
dörgi a dőlő falakon: van csoda, tarts ki magyar!

8.
Szt csoda. Percnyi csoda. Szegálabb azt! Oh ti futó, ti
percnyi csodák! Ragyogó gyöngyök, avitt fonalon!
Oh ti a mulasztott napi munkát egyre csodával
helyre-űtő hősök, ti csupa üstökösök,
ti csupa legvégső-percbe-jött orvosok, oh ti
kik ha csak egy percre késtek is... Oh ti örök
mentők és vadlók, kérkedni s pirulni valóink!
Föltreplél és lezuhan és beleszédül a szív,
hoggyha tirátok néz... és... és nézne — előre:
lesznek-e még csoda-űtő, hős kezek? s ha nem?... Oh
hűd, hűd csak te tovább, János, dolgozz, kalapálj, verd
csod, csodakéz, csafenn, szórd a remény aranyát!
Nem hiszek ósdi csodát, egyet csak: a példa csodáját,
példa erővel örök dolgokat alkot a kéz
s így maga sem hal meg. Dolgozz, levegőben uszó Kéz,
működő, nemzeti lét szívódobogása, erő,
hirdesd: veszze a nép, aki lustán másról, akár a
mennyei Istentől várja a boldogulást.
Hirdesd: gyáva a nép, amelyet csak a vértanúk óvnak;
mert hűd a bátor nem hagyja a bajban a hőst.

1956.
karácsony

¹⁰Például Pomogáts Béla: Számadás az ünnepről.
Írások az ötvenhatos forradalom félévszázados évfordu-
lójára. Felsőmagyarország, Miskolc, 2007, 44–47.

¹¹Új Írás, 1991/5 49–55.

¹²Népszava, 1992. február 26.

¹³Péter László: Bibó pártjára emlékeztek. Magyar
Nemzet, 1991. október 31.

¹⁴Postabontás. A Petőfi Párt elnevezést Illyés javasolta.
Magyar Nemzet, 1991. november 26.

¹⁵„Aki nem ír, hanem úr”. Bisztrai Farkas Ferenc em-
lékezete. Tanulmányok, visszaemlékezések, dokumentu-
mok. (Szerk. Farkas Judit.) Ráció, Budapest, 2007.

¹⁶(solymár): A gombóttó vár a keresztnél. Ország
világ, 1991/18. 16–17.

¹⁷(Solmár): Faludy, a kalandor költő 1. Villon bosszút
állt. Ország világ, 1991. június 12., 16–17.; Faludy
György: Jegyzetek a kor margójára. Magyar Hírlap,
1991. november 2.

¹⁸Tóth Eszter Zsófia: Munkások és munkásnők
'56-os megéléstörténetei. Múltunk, 51 (2006) 4. sz. 263–
264 (250–267).

¹⁹Például Gyurkovics Tibor: Isten kifogja a maga
halait. Alföld, 1991/4 35–40; Szilágyi Ferenc: Privát
napló a közelmúltból. A magyar Isten prédikál. Pesti Hír-
lap, 1993. december 14., 13.

²⁰Filep Tibor: Ellenfelek és ellenségek. Hajdú-bihari
Napló, 1991. május 2. Mindszenty beszédét közli:
Tiszta beszéd. Az irodalom forradalma 1956-ban. (Szerk.
Pomogáts Béla.) Mundus, Budapest, 2006, 273–276.

²¹Pomogáts Béla: Irodalmunk szabadságharca. Egy
esztendő irodalmi élete. Gondolat, Budapest, 1989; Uő:
Irodalmunk szabadságharca. Népszava, 1991. február
23.; Uő: Ötvenhat. Ötvenhat írás ötvenhatról és utó-
életéről. Közdoc, 2006, 32–40.

²²Lőcsei Pál önéletrajzi visszaemlékezései — I. Szem-
besítem egy tiltakozással — szembesülésem egy tilta-
kozával. Népszabadság, 1993. november 2., 23.

²³„Aczél félt a szovjetektől”. Csoóri Sándor a kom-
promisszumokról. Ötlet, 1991. június 6., 13.

²⁴Megyeri Dávid: 1956 kötelező hagyatéka. Beszélgetés
Vásárhelyi Miklóssal. Új Magyarország, 1991. no-
vember 4.

²⁵Csoóri Sándor: Illyés Gyula 1956-os felhívása a vi-
lág íróihoz. Hítel, 1991. november 13., 4; Tóbiás Áron:
Folyóiratszeme. Hítel. Magyar Nemzet, 1991. de-
cember 2.

²⁶Ortutay Gyula: Napló II. 1955–1966. (Szerk. Mar-
kó László.) Alexandra, Pécs, 2009, 124.

²⁷Gróh Gáspár: Az irodalomtól a politikáig. Kilenc-
ven éve született Bisztrai Farkas Ferenc. Heti Magya-
rorság, 1993. november 5., 28–29; „Aki nem ír, hanem
úr”. Bisztrai Farkas Ferenc emlékezete, i. m. 242–243.

²⁸Vers és próza kéziratok és gépiratok között ta-
lált aprónyomatványok, fénymásolatok: 36.III(1-4)

²⁹MTA KIK Kézirattár Illyés Gyula-hagyaték G
36.II/36(1-4)

³⁰Wiktor Woroszyński: *Magyarországi napló, 1956. Századvég – 1956-os Intézet, Budapest, 1994; François Mauriac: Irodalmi napló, 1952–1957. (Ford. Sziebert Mónika.) Kairosz, Budapest, 2012, 394.*

³¹Az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet személyi adatbázisa alapján. Köszönöm Lakatosné Ir-csik Teréz múzeumi adattáros segítségét.

³²Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottság: <http://www.nekb.gov.hu/node/248>

³³<https://pim.hu/hu/dia/dia-tagjai/illyes-gyula#>

³⁴<http://www.mma-tv.hu/mma-tv/-/video/1694445/illyes-gyula-naplo-56>

Képek:

1. Illyés Gyula: *Hunyadi keze*. Plakát fénymásolata. MTA KIK Kézirattár Illyés Gyula-hagyaték, 36.III(1-4)
2. A Petőfi Párt alakuló ülése a Vajdahunyad várban. Az asztalnál ülnek balról jobbra: S. Szabó Ferenc, Veres Péter, Illyés Gyula és Tamási Áron. OSZK, 1956-os Intézet Fotóadatbázis, TH 0-14-822/1 (részlet)

A „VASKOS” KÖLTŐ Sipos Lajos: *Berda József.* *Kritikai pályarajz*

Amikor 1932-ben a Babits Mihály vezette Nyugat irodalmi folyóirat arra vállalkozott, hogy kijelölje a „Fiatal költők 100 legszebb verse” csokrát, akkor az abban az évben harminc éves Berda József is bekerült az antológiába. Nem véletlenül. A „mester” ítélete egy olyan különleges hangú költőnek szavazott bizalmat, akihez fogható a magyar irodalom történetében nem akadt se előtte, se utána.

Berda József minden korabeli magyar művészi és közéleti ízlést felülírva, áthágva és figyelmen kívül hagyva, a vegetatív létezésben örömet lelő és saját személyiségének önértelmezését tematizáló verseket alkotott. Írt ételekről, italokról, a természet lenyűgöző erejéről, Istenről, valásról, közéletéről, megfogalmazott egyház- és társadalomkritikát, naturalis stílusban dalolt az emberi test szépségéről és közismerten ellentmondásos folyamatairól, valamint a szerelem, az érzékiség testi valójáról. Mindezt úgy, hogy közben sajátos filozófiai gondolatait is beleszórtte.

Az idén ötven éve elhunyt költő, aki saját magát „szabadon bókászó, békésen kóborló vaddisznónak”, Juhász Ferenc „totyogó, lomha angyalembereként”-nak, Határ Győző pedig „szeretetre méltó előds[i]nek” és keresetképtelen tarháló”-nak nevezte, túlélve a feledés könyörtelen kísértetét, továbbra is őrzi különleges státuszát az irodalmi kánonban. Úgy is mondhatnánk, hogy emlékezete a barátoknak, híveknek, követőknek, tisztelőknak és irodalomtörténészeknek hála, intézményesült. Emléktáblája, szobra, utcája, emlékszobája, s ami talán a legfontosabb, munkásságának értő feldolgozása, elemzése is van, amint az a jelen kötet kiadói ajánlójában is olvasható: „1982-ben jelent meg Vargha Kálmán munkája, a *Berda József alkotásai és vallomásai tükrében* című kötet. Az összegyűjtött verseket 2003-ban jelentette meg a Helikon Kiadó dr. Urbán László gondozásában, jelentősen megnövelve az addig ismert alkotások számát. Időközben hozzáférhetővé vált a Neogrády László Újpesti Helytörténeti Gyűjteményben és Sipos Áron magánarchívumában Berda kéziratának, levelezésének és feljegyzéseinek eddig nem publikus része, a korabeli kritikáknak a költő által összegyűjtött és észrevételekkel kiegészített, könyvben felragasztgatott együttese. 1982-től jelentősen megnőtt Berda József kortársairól rendelkezésre álló primer és szekunder irodalom, új és új szövegekkel, személyes vonatkozásokkal bővítve a költőről összefoglalható tudást is. Berda József barátai közül többen levéltárakban helyezték el a költővel folytatott levelezésüket, más barátok gyermekei otthonukban őrizték-őrzik a múlt emlékeit.”

Ebben az összefüggésben jelent tehát további előrelépést Sipos Lajos irodalomtörténész, professzor emeritus kritikai pályarajza, amely a Napkút Kiadónál került kiadásra a 2016-os Ünnepi Könyvhétre, s gazdag jegyzet- és képanyaggal, számos új információ, személyes közlés bevonásával és egy DVD-melléklettel gazdagítja a Berda-irodalmat. A 2004-ben készült, 43 perces dokumentumfilm, amely *A zarándok angyal* címet viseli, a maga irodalmi betéteivel, személyes visszaemlékezéseivel, fontos helyszínek megidézésével kiválóan illeszkedik a kötet egyes vonulataihoz.

Egyes vonulatait említjük, mert a kötet a maga anyaggazdagságával, megszerkesztettségével ugyan mindenképpen kiemelkedő alkotás, mégis ambivalens érzéseket kelt az olvasóban. Olyan, mintha a szerzője nem tudta volna eldönteni, hogy kinek akarja írni a könyvét. Stílusa ugyanis hol a rendkívül izgalmas, olvasmányos, anekdotázó hangon, hol pedig a tudományos alapossággal összeállított, rendkívül aprólékos, itt-ott elkalandozó tanulmánykötet dokumentarista igényességével szólal meg. Hol a Berda-féle harmonikus életvezetés, szabadságeszmény humoros megnyilvánulásait megidéző történeteken mulathatunk, hol ugyanennek a Kr. e. 7. századig visszakanyarodó, s a görög filozófusok munkásságát is felsorakoztató tudományos fejtegetésének a tengerében próbálunk az értelmezés felszínén maradni. Úgy érezzük, hogy a szerző, miközben hihetetlen alapossággal, a költő életének és munkásságának minden aspektusára kiterjedő figyelemmel alkotta meg nagyszabású művét, túl sokat akart markolni. A kötetet nem egy, hanem két kötet egybefonódásának érezzük, amelyben nem egy alkalommal hosszú oldalakon keresztül oda nem illőnek érzett kitérítéseket, elemzéseket olvashatunk többek között történelmi, társadalmi, irodalompolitikai korszakokról, irányzatokról, filozófiai eszmeáramlatokról, máskor meg olyan triviális szó- és fogalommagyarázatokkal szembesülünk, amelyeket néhol már-már sértőnek érzünk az olvasói önérzet szintjén.

Azt a hiányérzetünket vetjük tehát a szerző szemére, hogy két jó könyvet írt eggyé, amely így egy kicsit a fent emlegetett, s Berdára alkalmazott kentaur metaforával is azonosítható. Mindezek ellenére is úgy gondoljuk, hogy a kötet hatalmas előrelépést jelent a Berda-irodalomban, hiszen ami a kötet hátránya, az előnye is egyben: az alaposság, a sokirányú kitérítés, s a láthatólag a személyes utánjárásból fakadó precizitás.

Nagy erőssége továbbá a könyvnek, hogy irodalomtörténeti alapoossággal helyezi el Berdát a kortársak között. Párhuzamokat von nemcsak irodalmi munkássága, hanem élethelyzete, származása és lehetőségei kapcsán is. Nem takargat, nem szépít, hanem bemutat. A gyermekek, a család, a fel-

növekvés nehéz anyagi körülményei mind-mind szerepet kapnak a kibontakozás, az életvezetés és a pályáiv bemutatása kapcsán. Egyfelől megtudhatjuk, hogy Berda mindössze négy elemi végzett, hogy „hihetetlenül és megmagyarázhatatlanul ügyetlen volt”, hogy „leginkább rövidnadragban s turistabakancsban szeretett járni”, hogy imádott kirándulni, hogy mindig mindenhová fűszereket hordott magával a zsebében, hogy szerette a bort, s ezért „eladogatta, vagy ahogyan ő mondta: »cseppfolyósította« a hozzá érkezett költők, írók, közéleti emberek leveleit”, hogy újsághirdetésben árulta saját költeményeit, hogy „szemerémsértő” versei miatt perbe fogták, hogy a „gregorián muzsika és Bach művei szerves részei voltak az életének”, hogy „sétabotjával áldást osztott a gyerekeknek”, hogy egy pepita füzetben vezette annak a 2386 (!) embernek a nevét, akik állandó mecénásai voltak létfenntartásának, hogy szinte egész életében „ágyrajáró” volt, s rácsodálkozhatunk, vagy éppen megbotráncolozhatunk azon a szabadságon, ahogy „a legnagyobb lelki nyugalommal szellentett tömött autóbuszon, nyilvános helyen, bárhol. Még vendéglőben is. (...) nemhogy nem titkolta, hanem előredőlt, két kézzel az asztalra támaszkodva megemelte igen terjedelmes hátsó felét, és minden óvatoskodás nélkül kiengedte, amit kellett.”

Sipos könyvének erőssége, hogy ezt a polgárpukkasztó bátorságot nem a képmutató íróasztal-ember fanyalgásával taglalja, hanem az emberi szabadságeszmény egyedi megnyilvánulásának speciális formájaként fogja fel. Értő módon veszi védelmébe a költő szabadszájúságát és önként választott „fékezhetetlen, jókedvű faun” szerepét, amelyet szabadságszeretetének egyik kifejezési formájaként értelmezett. „Nem értették sem 1945 előtt, sem 1945 után, miért beszél annyit »az emberi szabadság«-ról, a »szabadságjogok«-ról, a »humanizmus«-ról, a »jóság« és a »szeretet« parancsáról, az erdőről, a természetéről, a géva- és tinórugombákról, a madarakról, miért öleli meg a kocsma előtt az úttesten várakozó teherkocsi lovát, miért dugja oda az orrát a kecskegida orrához, miközben két keze közé fogja az állat fejét. Mindezeket érthetetlen furcsaságnak tekintették, a bolondos költő bolondériájának.” Örömmel tudunk azonosulni Sipos elfogadó, a látszólagosan botrányos viselkedés mögött meghúzódó, s a kötetben többször párhuzamként felhozott Szent Ferenc-i hasonlatával. Még akkor is, ha Sipos szavaival élve „Berda vallásosságát is a szabadságigény alakította. A vallás dogmái, parancsai, kötelező előírásai hidegen hagyták.” Megemlíti a szerző azt is, hogy ugyanezre az emberi-etikai abszolútumhoz igazodó életvezetésre utal a „semper idem” — a mindig ugyanaz — levél végi elköszönési forma is, amelyet Berda oly előszeretettel alkalmazott, s tett ezzel hitet az elvhűség mellett.

Másfelől viszont az is kiderül a kötetből, hogy milyen volt Berda költői életének indulása, kik hatottak költészetére, milyen stílusirányzatokkal kacérkodott, és hogyan alkotta meg egyéni, saját műfaját, hogyan „tágította a gondolkifejezés formáit”, amivel „lényegében új versbeszédet hozott létre”. Sipos megállapítja, hogy Berda autodidakta avantgárd költő volt, aki „nem használta egyik avantgárd irányzat toposz- és nyelvi jelrendszerét, szövegalkotó módozatait, nyelvtanát” sem. Kitér arra is, hogy „minden műalkotásában alanyi költő, [aki] nem tagadja meg önnön egyéniségét, mindig a maga karakterén belül marad. Nyelvi formái is azonosak, a grammatikai és helyesírási hibák állandóságával együtt.”

Többször és részletesen utal a szerző többek között a Babits Mihállyal, Jankovich Ferencsel, József Attilával, Kassák Lajossal, Kosztolányi Dezsővel, Szabó Lőrincsel, Várkonyi Nándorral és Weöres Sándorral, de általában a „nyugatosokkal”, a különféle folyóiratokkal és szerkesztőségekkel való kapcsolatára. Találhatunk a kötetben klasszikus verselemzéseket, hosszú és alapos szövegértelmezéseket, levéldízeteket, az egyes köteteinek megjelenési és fogadattási körülményeinek ismertetéseit, társadalmi-politikai mozgalmakban való részvételének elemzéseit, a már fentebb emlegetett képi- és hanganyagot, természetesen számos, a költőtől válogatott, a szöveggörnyezetbe illő verset, kéziratmásolatot, s ráadásként három, mellékletként közölt Berda-prózá is.

Sipos jó érzékkel ismeri fel mindezen „relikviák” mögött azt a kissé ösztönorientált, optimista világszemléletű költőt, aki „elsősorban nem is a világot nézi, hanem a világnak, a létezésnek a saját magán, a saját testén való megnyilvánulásait. Nem a tőprengő ésszel, hanem tüdejével, bőrével, az eleven érzékkel érzi az élet mondatait. Meleg lehelet, friss test-illat árad felénk a versekből itt-ott némi rabelais-i bátorsággal, az önmagáért is élni tudó élet

erjedése csapja meg az olvasót. Minden él, lélegzik ezekben a versekben, az utcák elevenen zajlanak, mint a vérkeringés, maga a táj is megtestesül, párolog, mint egy roppant szerető. A testével kapcsolódik Berda József a világba.”

Álljon itt befejezésül a *Tavaszi láz I. (Uccán)* című versnek, mint a Berdára legjellemzőbb „jó étvágyú” életfelfogásnak, lelki fiatalságnak, áradó, brutális őszinteségnek és a Sipos-féle kötet végkicsengésének egyik tipikus példája:

*„Lassan mégis kipárolog belőlem
minden öngyilkos szomorúság
és a tavaszi esők sóvá ért ízeiben
áhitattal szeretlek téged
csúnya szépségeken meggyötört testem!”*

Mindent egybevéve elmondhatjuk, hogy fontos mérföldköve ez a kötet a Berda-kutatásnak, s méltó megemlékezés a félévszázadnyi távolságban kiránduló és falatozó József Attila- és Baumgarten-díjas költőről, aki az utóbbi díj átvételekor, 1944-ben, a terveivel kapcsolatos kérdésre této-vázás nélkül a következő választ adta: „Írni akarok. Csak írni és semmi mást! Én ezt nem tekintem foglalkozásnak, hanem hivatásnak, boldog szerelmese vagyok én ennek a hivatásnak, számomra egyetlen és legnagyobb öröm a vers és ebben minél tökéletesebbé válni...”

Karakteres személyisége oly meghatározó volt, hogy számos művész érzett késztetést alakjának festményen, portrén, karikatúrán, fotón, faragásban, emléklapok, ceruzarajzon, linómetszeten, sőt, az úgynevezett ceglédi „Berda kocsmában” való megörökítéséhez. Meggyőződésünk, és fentebb említett kritikai észrevételünk mellett is állítjuk, hogy a Sipos-kötet is ennek a különleges művészi sorozatnak egyik legújabb remeke. (*Napkút Kiadó, Budapest, 2016*)

BARTUSZ-DOBOSI LÁSZLÓ

A VIGILIA KIADÓ AJÁNLATA

Roger testvér

**Isten csak
szeretni tud**

ROGER TESTVÉR

Isten csak szeretni tud

Roger testvérnek (1915–2005), a Taizéi Közösség alapítójának gondolkodása a közös imádságból és a testvéreivel töltött mindennapi életből táplálkozott. Meglátásaira nagy hatást gyakorolt folyamatos kapcsolata azzal a több tízezer fiatallal, akik a világ számos földrészéről egy hétre Taizébe zárandokolnak, mert életük nagy kérdéseire keresik a választ. A 2001-ben megjelent kötet gondolkodásának legfontosabb témáit, valamint az életét meghatározó események és találkozások – néhol nagyon személyes – leírását gyűjti egybe. A kötetből megtudjuk, hogy miért egy és ugyanaz a forrása a lelki életnek és az emberi szolidaritásnak: Isten, aki csak szeretni tud.

Ára: 2.400 Ft

KÖNYVEK KÖZÖTT

MOSOLYOGVA TANULNI

Sokszor megcsodáltam Tarján Tamás írásainak derűs alaphangját, mely nincs ellentétben szigorú igényességével. Bármelyik színházi bírálatát olvassuk is, nemcsak ismereteinek gazdagsága ragad meg, hanem a műfaj iránt érzett, nem palástolt szeretete is. Persze nemcsak a színházat fogadta szeretetében, hanem az egész magyar irodalmat is, melyről felszabadultan, elméleti előfeltevések nélkül szól, mintha egyfolytában arra buzdítana: a műveket olvassuk, ne a szakirodalomban botladozva gyűjtsük élményeinket. S közben mintha alig leplezett mosollyal figyelné törekvésünket. Nem azok közé tartozik — szerencsére —, akik a hitelesség mércéjének a lábjegyzetek özönét és szakirodalmi regiszterek sokaságát tekintik, inkább az esszé hagyományát követi, de nem jellemzi világnézeti bizonytalanság sem, mint az abból kitörni igyekvő esszéírókat általában, sőt, nagyon is biztos a dolgában, az a cél vezérli, hogy élményt adjon, miközben meglepően eredeti tájakat fedez és fedezetet föl. A lábjegyzetek fojtogató igája alól kitekintő tudós bizonyára komoran olvasná azokat a tanulmányokat, amelyekben a Nyugat jeles íróinak sporttárgyú írásaiból köt csokrot, bepillantva az adott kor szokásaiba, a szociológia szokatlan aspektusából vizsgálva eddig homályban maradt jelenségeket, szokásokat. „Ez is tudomány?” — kérdi a zord tudós. De még mennyire! Micsoda kutatómunka szükséges egy-egy ilyen esszé megírásához! Némelyiket olvasva Szerb Antal is elégedetten bólintana, miközben Halász Gábor homlokát ráncolná. Nem csoda, hogy Tarján Tamás szívéhez a Nyugat írói közül Tersánszky Józsi Jenő áll a legközelebb (életművének legjobb ismerője), hiszen Tersánszky is szabálytalan író volt: „bizalmasan” írt a „nagy árnyakról”, jeles kortársairól, nem kis felháborodást keltve az irodalomtudományi berkekben. (Gondolom, ha a füttyművész író meghalotta az irodalomtudomány szót, kilelte a hideg.)

A Nyugat megjelenésének centenáriuma minden valamire való irodalomtörténész Adyék nemzedéke felé fordult, komoly eredmények születtek. Kosztolányi még népszerűbb lett, mint addig volt, s kiviláglott a kommunista irodalompolitika jó néhány baklövése, melynek magvait még Lukács György vetette el, s lelkes növendékei öntözgették. Az irodalom véresen komoly dolognak minősült, s aki nem felelt meg a marxista-leninista tudósok, kritikusok elképzeléseinek, egyszeriben a peremvidéken találta magát, legfeljebb néhány bekezdés jutott számára a tankönyvekben, melyek érték-

ítélete még sokáig tartotta magát. Tarján Tamásnak szerencséje volt: az ország egyik legjobb magyartanára, Jelenits István oktatta, s megtanulhatta tőle, mit és hogyan érdemes olvasni, s alighanem ez a hamiskás mosoly is hatott rá, amely Jelenits tanár úr előadásának jellemzője.

A folyton változó irodalomtudományi iskolák egyike annak idején hatást gyakorolt a magyar kutatókra is. Ott és akkor az alkotó személye teljesen érdektelen lett, az elemzést műközpontúnak nevezték, gyakran különféle, lehetőleg idegen nyelvből kölcsönzött műszavak segítségével próbálták megvilágítani az alkotás lényegét. A fellángoló viták csak bonyolították a helyzetet, s ami jó volt, az is áldozatul esett a nézeteltéréseknek, melyek nem egyszer a politika síkján zajlottak (emlékezzük a tankönyv-vitára!). Tarján Tamás nem vett részt a háborúban, ragaszkodott kutatása módszeréhez, amelynek jellemzője az alkotó személyiségének minél gazdagabb nézőpontból való rekonstrukciója. Részben ez a magyarázata, hogy az egyik legnépszerűbb egyetemi előadó és oktató, aki körül lelkes hallgatók gyülekeztek össze. Új kötete *A Nyugat évtárai* címmel jelent meg a könyveit rendszeresen gondozó Pont Kiadónál, valójában azonban egy irodalmi csoportosulás képviselőinek egy-egy művéről szól, s mindenkor rekonstruálja az író személyiségét és törekvéseit, s a művek mögül felsejlő író arcma lényegesen gazdagítja irodalomképünket és — ez talán a legjelentősebb — visszaállítja az irodalom értéképítő szerepét, jellem- és lélegzadagító adományát, amely nélkül kiszárad az élet. Már csak ezért is méltánylandó, hogy arcképcsarnokában szerepel Rejtő Jenő is (ebben ízlése találkozik Veres Andráséval, aki szintén nem tudja elképzelni a 20. század irodalmát a *Vesztegvár a Grand Hotelben* szerzőjének méltatása nélkül). Ha elfogadjuk azt a tételt, hogy a műalkotás kapcsolatot teremt az író és olvasója között, ezt a választást (és kivitelezését) ellenkezés nélkül fogadhatjuk el, kíváltk, ha számba vesszük, hogy például a gimnáziumban hány, ma már olvashatatlan mű ismerete kötelező. (Népszerűsítésüknek persze nem szerencsés módja „átírásuk”, ahogyan ezt Móríc Zsigmond próbálta megvalósítani Kemény Zsigmond regényével, vagy Illyés Gyula a *Bánk bánnal*.)

A Nyugat elnevezés egységes ízlést, irodalmi törekvéseket feltételez. Tudjuk, a valóságban nem így volt, mégsem mond ellent a valóságnak, hogy együtt tárgyaljuk például Tersánszkyt, Szép Ernőt, Mórícot és Babitsot. Egységben látatja őket az uralkodóvá tett korízlés elleni lázadásuk és az irodalom szerepének értelmezése. A kötet hangütésének szánt tanulmányban Major Henrik panoptiku-

máról, a nagy nemzedék tagjairól készített gyorsrajzairól olvashatunk. A nagyok között három nő portréja is látható: Lányi Saroltáé, Nilé, azaz Dap-sy Gizelláé, és a hírhedten pocskék ízléssel öltöző Kaffka Margité, akiről Szabó Dezső is úgy emlékezett meg, mint az antitézis bajnokáról. Egyikük sem sértődött meg, ahogy a többiek sem. Sejtették, hogy egy ilyen ábrázolás többet használ ismertségüknek és népszerűségüknek, mint bármilyen fennkölt bírálat. Karinthy is felkeltette az érdeklődést a nyugatosok iránt a nagyszerű *Így írtok tivel*, amely — félve mondom — maradandóbb, mint humoreszkjei, a *Tanár úr kérem*, a humoros irodalom klasszikus remeke. (Még lehet, az oktatásban is nagy haszna volna találó stílusparódiáinak.) Egy-két évtized múlva sajnos némelyik gyorsrajz modelljéről már semmit sem tudnak a fiatalok, akik előtt már elhomályosították Tóth Árpádot, Juhász Gyulát, hogy Szép Ernőt ne is említsük.

Szándék és megvalósítás egysége Tarján Tamás kötetének egyik nagy értéke. Legfeljebb a Gárdonyiról írtak voltak kissé alkalmoszerűek. Természetes, hogy Tarján Tamás ezúttal is az általa hön szeretett színház világában a legotthonosabb. Móríc Zsigmond *Fortunatus* című darabjának hányattatásairól és zalaegerszegi ősbemutatójáról írt tanulmánya egyszerre idézi a színdarabjaival kisebb sikert arató Mórícot (és korát), valamint az ősbemutató évének hangulatát, ideológiai zűrzavarát, amelynek félig-meddig a színmű is áldozatul esett, hiszen színrevitelébe előnytelenül játszott bele a Ruszt József utódlásáért vívott belső csata. Irodalom-, színháztörténet és politika sajátos diszharmóniáját hitelesen, személyes tapasztalatai alapján láttató erővel idézi vissza Tarján Tamás, s azt is bebizonyítja, régen rossz, ha a politikusok belevetkőznek a művészetbe. (Az sem jobb, ha az oktatásban tevékenykednek.)

Kicsit tétozva minősítem esszének a kötetben közölt írásokat, bár szellemiségük, ötletességük e műfaj fontos jellemzői. Ugyanakkor folyvást érezni a filológiai alaposságot, a kutatómunkából leszűrű tapasztalatok hitelesítő erejét is, amely inkább a tanulmányok jellemzője. Ez utóbbi vonás leginkább a Karinthy Frigyesről írtakban mutatkozik meg. Tarján Tamásnak igaza van: az *Így írtok ti* különböző szövegkiadásaiiban jól érezhető a következetlenség. Ez abból is adódik, hogy az író a sikerén felbuzdulva haláláig újabb darabokkal bővítette az első kiadás anyagát, s ezek a kiadványok ugyancsak a legendás címmel jelentek meg.

Mindezt abban az írásában mondja el, amelyben Karinthy Frigyes Szomory Dezsőről alkotott képét elemzi. Már csak azért is figyelemre méltó tanulmánya ez, mert Szomory Dezsőt manapság egyre kevesebben ismerik, és még kevesebben méltatják. Amint Tarján Tamás kimutatja: „Karinthy

Frigyes Molnár Ferenc után, vagy mellett a legtöbb irodalmi paródiát Molnár legnagyobb drámaíró ellenlábásáról, Szomory Dezsőről alkotta...” (Nyilván adódott a karikatúrisztikus megjelenítés lehetősége: Szomory stílusa ugyanis magában álló kifejezésmódja volt a kor irodalmának; elképzelhető, ha nem magyar szerző, ugyanakkora hűhót csaptak volna körülötte rajongói, mint tették ezt Joyce megszállottjai, csak hogy Szomorynak alig-alig voltak elszánt hívei.) Tény, hogy Szomory korra legérdekesebb író-személyisége volt. Mindent megtett, a szélsőségektől sem visszariadva, hogy beszéljenek róla, rá irányuljon a figyelem. Nehéz volt önimádatának paroxizmusig fokozott megnyilatkozásai mellett alkotásaira figyelni, holott a jelek szerint a nagy nemzedék jó néhány kiválósága becsülte írásait (még Ady Endre is, ami nagy szó). Hogy találóan jellemezze magában álló stílusát, Karinthynek nyilván nagyon alaposan kellett tanulmányoznia jó néhány művét (természetesen nem mindet), pontosabban ismerte személyes kapcsolatuk révén, mint legtöbb méltatója. (Kevés számú igazán beleérző írás született róla, ami azért is elgondolkodtató, mert a fővárosi irodalmi és művészeti életének fellendítésében komoly érdemei voltak a zsidóságnak, Szomory pedig időnként túl is hangsúlyozta felekezeti hovatartozását.)

A Párizsból hazatért Szomory a század első évtizedének második felében a Fidibusz hasábjain közölt két gyengécske kisregényt, Tarján Tamás remek megfogalmazása szerint: „nemesponyvát”, amely értékítélete szerint Tersánszkynek és Rejtő Jenőnek is jellemző műfaja volt. 1912-ben a Víg-színház mutatta be az író *Györgyike, drága gyermek* című színművét. Erről Karinthy szokásos ironiájával írt a Nyugatban. A mai olvasó az ismertetés alapján aligha képzelheti el, miről is szól a darab, de az effajta ismertetést akkor nem várták el a kritikus-tól, annál lelkesebben fogadták ironikus kitételeit, melyekben a kritikus Karinthy egyáltalán nem szűkölködött. Érdemes visszaidézni Karinthy néhány mondatát, amely íróját és a megbíráltat is elég hitelesen jellemzi: „Rőffel akar folyadékot mérni, és unciával szövetet, aki Szomory Dezső darabjában tragikumot, vonalvezetést, elvont drámai gondolatot és irányt, erkölcsi tartalmat vagy életábrázoló példát keres. Akinek mindezeket kívül meg a színpadszerűség és hatás kérdése is elég mindegy ahhoz, hogy élvezni tudjon egyetlen egységes érzést, ami néhány laza és szomorú eseményt egybefoglal: az gondoljon Szomory novelláira és rajongó, sóvár lírájára, amivel a nő, a drága nő isteni csodáját imádja és áhítozza — erre a tikkadt lírára, mely az ő furcsa, vajúdó mondataiban lelkendez és fuldoklik — szent isten, mit mondjak! — hiszen emlékezhetnek rá, a szó szoros értelmében hogy ful-

ladnak el szavai, hogy bogozódnak össze kuszán, formákon és grammatikai kényszereken, hogy tépnek s száguldanak keresztül, mikor szegény, szegény szavakkal és szegény, szegény papíron igyekszik és kínlódik kitombolni az erotika viharát, amihez ezer zenekar és tízezer nehéz festék is kevés.” A korban uralkodó impresszionista kritika jellemző megfogalmazása e pár mondat, mely nem a művet, hanem írója egyéniségét ragadja meg, mind jobban azonosulva vele és törekvéseivel, mind messzebbre távolodva a bíráló — nem éppen találó fogalom — tárgyául szolgáló színműtől. Stílusbravúr Karinthy tűzijátéka, amint sok egyéb írása is. Szomory közben elhalványul, ahogy a mi hűtlen emlékezetünkben is egyre homályosabban van jelen. Veszteség? Feltétlenül, ám vannak nagyobbak is.

Ahogy mindig, most is élvezettel, derűsen olvastam Tarján Tamás írásait, melyekből visszakövetkeztethetünk az irodalom kínálta életértékekre, amelyhez kutatásában eddig is, ebben a kötetében is hű maradt. Aki szeret súlyok nélkül repülni, annak ajánlom. (*Pont Kiadó, Budapest, 2016*)

RÓNAY LÁSZLÓ

RÓNAY LÁSZLÓ: MÁRAI SÁNDOR ÚJRATÖLTVE

A hurkát töltik, a kolbászt töltik, de nem mondhatom a feleségemnek, amikor kérdi, mi legyen a másnapi ebéd, nem mondhatom, hogy tölts egy töltött paprikát. A töltött paprikát nem töltik. A töltött káposztát sem töltik, hanem csinálják, készítik. Nem is főzik, a levest főzik. Ilyen nyelvi meghatározottságok között élünk. És mit töltenek újra? A fegyvert. A puskát újratöltik. Akkor Rónay László kis kötetének címadásával azt akarta mondani, hogy Márai Sándor fegyver? Nem tudom, mit akart mondani, de ha erre gondolt, akkor igaza volt. Márai egy finom mechanikájú, remekült esztérgált csövű fegyver a butaság és minden evilági értelmetlenségei ellen, amikor hitet kell tenni az európai humanizmus értékei mellett.

Voltak manírjai és voltak nyafogós napjai, amikor ilyesmiket írt: „Egy napon nem hittem feltétlenül abban, hogy éppen nekem kell kiirtani a világból minden ízléstelenséget, aljasságot s panamát; igen, abban sem hittem feltétlenül, hogy a szárnyas, gyors röptű, írott szóval változtatni lehet még valamit a világon.” (*Egy polgár vallomásai*. II. k.) Ez a múlt század harmincas éveinek közepe táján történt vele, de aztán még ötven évig mondta a magáét, megátalkodott konok elhivatással a józan értelem nevében. Rónay László valamikor tudós monográfiát írt

Márai életművéről majd 700 oldalon (két normális könyv helyét veszi el a polcomon). Biztos vagyok abban, hogy nemzedékemből ő tud leg többet Márai Sándorról, ő ismeri legjobban ezt a nemcsak jelentőségében, hanem terjedelmében is nagy irodalmat. Most, ebben a kötetében kisebb-nagyobb írásaiból válogatott, azokból az írásaiból, melyek nem az esztétáról, nem a regénykonstruktórról szólnak, hanem erről a fegyverszerű íróról, akinek csőre szerelt távcsőven keresztül ma is érdemes ránézni a világra.

„Márai tisztán látta Európa gyengeségeit. Tudta, hogy a politikusoktól nem sokat várhat. Nem tetszelgett a kikezdhetetlen erkölcsű polgár szerepében, morális fölényét sem hangoztatta, de azt soha nem gondolta volna, hogy akkor vagyunk humanisták, ha baltás gyilkosokat küldünk vissza szülőhazájukba, vagy ha a korrupcióval átszótt, erőszakra épülő Oroszországot tekintjük ideálnak.” Máskor ilyen gondolatokra jut Márai olvasása közben: „Létezett valaha is az idealizált Európa? Éltek és úgy éltek, ahogy Márai megjelenítette őket, akik hazatértek vándorútjaikról békés otthonukba, a könyvszekrényeikhez, a hatalmas ovális asztalokhoz, melyek mellett méltósággal elmondták ebéd előtt az asztali áldást? Szép Európa lehetett, a képzelet Európája, amely célt, reményt és távlatot adott. Akár az ókoriak számára a Boldogok Szigete, amelyet sohasem lehetett elérni, de mindenkinek tudomása volt (és van) róla, aki gondolkodni és érezni tud. Az igazi művésznek kötelessége (volna) elhíttetni társaival, hogy létezik, elérhető, ha másképp nem, úgy, hogy tiszteltben tartjuk emberközpotú hagyományait...”

Hétköznapi diskurzusainkban rendre összekeverünk két szót, azt képzeljük, hogy a polgár azonos a középosztállyal. Márainak lesújtó véleménye volt a középosztályról, talán még rosszabb véleménynel volt róluk, mint a népi írók, akiket ugyancsak nem szeretett. De a polgár az ideál volt számára, egy kiválasztott „élcsapat”, vagy távoli ideál, mint a 19. századi messianista forradalmárok számára a soha el nem érkező kommunizmus. És ez a csak virtuálisan létező polgár testesítette meg írásaiban a humanizmust. Polgár és középosztály: ez két világ volt számára, de polgár és humanizmus, az egyet jelentett. „Az őráratra induló Márai azt a humanizmust akarta visszaperelni, amelyről oly bensőséges lapokat írt az *Egy polgár vallomásaiban*, s amelyről maga is sejtette, hogy végképp kiveszett a hétköznapi életből, csak az irodalom és a művészetek tartományaiban megőrizhető.”

A kötetben sorjázó írások nem szaktanulmányok — Rónay László már régen kinőtte a filológia szűkre szabott kereteit —, hanem esszék,

nyugatos hangulatú és nyugatos gondolatvilágú esszék. Az esszé pedig a szépirodalom műfaja: aki esszét ír, az író. A pontos tárgyszerűség e kis kötet írásaiban egyben az író saját gondolataival és saját lélegzetvételével. Nemcsak általánosságban fogalmaz, hanem megnevez, Hitlert, Horthy minisztereit, a szocialista rendszernek nevezett politikai és rendőri diktatúra évtizedeit. Márait idézve és őrajta keresztül. De elsősorban és végső soron is ez a kis kötet az ő könyve, Márai inkább csak katalizátor és jó értelemben vett ürügy. Nekem éppen ezért tetszik. Hiszem és vallom, hogy az irodalomtörténetírásnak, ha életben akar maradni, abba kell hagynia a természettudományokkal való versenyt, és vissza (vissza? előre!) kell fordulnia a természetes irodalomolvasás lelki szabadságához.

És most hadd fordítsam a tartalomismertető recenzió szavát én is személyesre. A mi családkunkban édesanyám volt Márai-rajongó, gyerekkori lakásunk könyvespolcain ott sorakozott minden kötete. A tilalom évtizedeiben aztán az én dolgom volt nyugati útjaimon, hogy beszerzzem „künn” (Márai modoros szóhasználata) megjelent könyveit. Néha kalandosan csempésztem őket haza, s édesanyám, miközben Kazinczy Gábor kéziratai között kutatott, és az *Életrajzi Lexikont* szerkesztette, egy szuszra elolvasta őket. Ezek voltak a legjobb ajándékok. Tudtam Márai jelentőségét, tanítottam az egyetemen, amikor művei itthon még tiltólistán voltak, mert arra gondoltam, nem lehet, hogy a magyar irodalom leendő tanárai ne halljanak róla. Tudtam, hogy az *Egy polgár vallomásainak* első kötete remekmű, kedvencem volt a *Csutora*, s igazat adtam Sőtér Istvánnak, amikor egyszer azt mondta, hogy a *Szindbád hazamegy* a legszebb Krúdy-regény. Tudtam Márai jelentőségét, de voltak fenntartásaim vele szemben. Nem szépirói teljesítményével, hanem szemléletének és magatartásának néhány mozzanatával.

Én úgy gondolom, hogy az antiszemita zsidózás elutasítása kizáró parancs, aki zsidózik, kizárja magát a szellemi életből. De nem szeretem a prolizást sem. Márai ezt nem érezte illembe ütközőnek „Nincs silányabb, megalázóbb ellenfél a prolinál” — írta (53.). Esterházy Péter nem írt ilyet. Nem tartom érénynek nemesnek nevezett konzervatívságát, hogy hosszú éveket élt Párizsban és semmit nem vett észre az akkor hegycsúcsaikon járó avantgárd mozgalmak izgalmas kísérleteiből. Abban sem vagyok biztos, hogy különös erkölcsi erény volt itt hagynia az országot. Nagy írók maradtak itthon. Németh László és Déry Tibor életműve nem kisebb az övénél. Szerintem aránytalanságok vannak mai megítélésében, a mai kritika túlságosan kiemeli

őt természetes közegéből, a második nemzedék írói közül. De bízom benne, hogy előbb-utóbb helyreáll az egyensúly, s lesznek, akik akár még a *Felelet* első kötetét is kézbe veszik. (*Hungarovox Kiadó, Budapest, 2016*)

KENYERES ZOLTÁN

VÉGEL LÁSZLÓ: BALKÁNI SZÉPSÉG, AVAGY SLEMIL FATTYÚJA

Újvidéktől Újvidékig terjed Végel László könyvekben mérve majd fél évszázadnyi prózaírói pályája, melynek két szélső pontja az 1968-ban Újvidéken megjelent, akkor nagy érdeklődést kiváltó s az utóbbi években magyar és szerb (fordítója Aleksander Tišma!) nyelvterületen is újabb kiadásokat megélt *Egy makró emlékiratai*, illetve a tavaly Pesten megjelent *Balkáni szépség, avagy Slemil fattyúja* című regénye. Mindkét mű színhelye Újvidék, s mindkét regény tárgya az idegenség, amit az ember a maga életközegében tapasztal. A huszonévesen írt *Makró* (ahogy az irodalmi zsargonban elterjedt) a helyét nem találó fiatalok világát jeleníti meg, a *Slemil* (ahogy talán majd az irodalmi zsargon számon fogja tartani) pedig arról a hontalanságról szól, melyet több évtizednyi egymást követő, egymásnak ellentmondó társadalmi és politikai változások alapján saját szülőhelyén tapasztal az immár érett alkotókorba jutó író. Míg a *Makró* közérzeti gyorsfotó, ma azt mondanánk, alkotói szelfi, addig a *Slemil* időben nagyobb, majd egy századot felölölő közösségi tabló. Hogy pedig Végel érdeklődésében, gondolkodásában és következképpen opusában mind az idegenség, mind pedig a hontalanság érzése egy életre szólóan jelen van, azt a két regény megírása közötti évtizedek esszéket, naplókat, traktátust olykor regényszerű struktúrába helyező gazdag és változatos könyvtermése tanúsítja.

Az egyik naplótöredékében magát „íróasztala fölé görnyedő neoplantai”-nak valló Végel ezt a már-már monomániás életélményt, amit hazátlan lokálpatriótaként érez — amint esszéi és immár több évtizedre rúgó, heti rendszerességgel publikált naplójegyzetei bizonyítják —, olykor regényben is igyekszik olvasói elé tárni. Ezúttal úgy, hogy a romantikus író, Chamisso 1814-beli különös történetének zseniális ötletét veszi kölcsön, mely szerint egyik novellájának hőse, Schlemihl Péter, miután árnyékát eladta az ördögnek, elvesztette egyéniségét, amit Végel olyképpen módosít, hogy a regény főszereplője azért nem lehet önmaga, mert több árnyéka (=neve) van, melyek az éppen hatalmon levő rendszertől függően változnak. Nagypapa, a re-

gény főszereplője, kinek élettörténetét unokája meséli el, a monarchiabeli anyakönyv szerint Johann Schlemihl volt, 1918 után a királyi, s majd 1945 után a titói Jugoszláviában viszont Jovan Šlemil lett, míg a rövid magyar „megszállás” alatt Šlemil Jánosként tartották nyilván. Nem véletlenül fakad ki a partizántiszt, Svetozar, a történet egyik drámai pillanatában: „Te szerencsétlen, magad sem tudod az igazi neved. Ez a világ tele van hozzád hasonlókkal.” Közéjük tartozik az unoka is, aki Franz is, Ferenc is, míg végül Franja lesz. Különben ő a címben említett Šlemil fattyúja, ki anyja után Šlemil, de fattyú, mert nem tudni, ki az apja, Svetozar vagy egy magyar tiszt, ahogy az ügyesen bonyolított írói történetvezetésből végül váratlanul kiderül. De mivel a nagyapa élettörténetének két meghatározó élet-tartamát jelenti a magyar tiszt és Svetozar szerepeltetése, a narrátori feladatot ellátó unoka apjának kiléte a regénynek nem csak színező mozzanata. Mindketten két olyan, a regényben talán a kelleténél bőségesebben előadott korszakot jelképeznek, melyeket a nagyapa igencsak megsínylett. Kedvelték, mert hűségesen szolgált, remek országcímereket készített kovácsoltvasból, majd rokkanttra verték, de, mint hosszú élete során mindent, ezt is szerencsésen megúsza. A legújabb rendszerváltás a kommunizmus áldozatát látja benne, utcát neveznek el róla, szobrot állítanak neki és emlékházat hoznak létre, bár meggyőződésük szerint „jellemetlen senkiházi volt. Megjátszotta a féleszűt, amivel még az OZNA-tisztet is átejtette. Horthy udvari bohóca, a komcsik komédiása” volt, s mondja ezt nem más, mint az „új világ” háborúban magát jól megszédő, benzinbáróként ismert maffiózája. S mindez részben igaz is, meg nem is, lévén hogy a nagyapa mást sem akart, mint túlélni az adott, kivétel nélkül hazug rendszert. S hogy szándékának konkrét célja is legyen, életben maradását két rögeszmévé lett vágy vezérelte: megőrizni az első világháború előestéjén Bécsbe szaladt gazdája műhelyét, hogy ha Schwarz úr visszajön, ahogy távozásakor ígérte, mindent úgy találjon, ahogy itt hagyott, illetve hogy lánya, Erika postáskisasszony legyen. Mindkettő illúzió maradt. Schwarz úr visszatérését is, Erika állásba juttatását is az egymást követő rendszerek akadályozták meg, amivel az író azon meggyőződésének ad hangot, hogy az egyes ember mindig az adott rendszer áldozata, sohasem érvényesítheti saját vágyait. Bár egyhelyben él, mint nagyapa, de három neve van, sohasem lehet önmaga és nincs sem igazi otthona, sem hazája. Mindig azt a hatalmat kell szolgálnia, amely azt kívánja elhíttetni vele, hogy számára hazát teremtett. Ebben, ha hosszú

életű, kezdetben még hisz is, de utóbb rájön, hogy a haza nimbusza csupán ámtás, ami ellen úgy védekezhetsz, ha rálel arra, amivel szemben a hatalom tehetetlen. Nagyapa számára ez a menekülő magyar uraságtól hátrahagyott kerekesszék, amelybe ő egy kiadós verés után kerül, de amely ettől kezdve számára védelmet nyújt.

Hogy az egyes ember örök kiszolgáltatottja a hatalomnak, s ami vele történik, az a külvilág hatására történik — ez Végel alapvető létfilozófiai tapasztalata —, az a regényben leghitelesebben akkor jut kifejezésre, ha az író autentikus történelmi, társadalmi és politikai szituációkat teremt, s nem törekszik szereplői belső, lelki világának ábrázolására. Ha számára nem az ember, hanem a helyzet a fontos, amelybe szereplői kerülnek, élnek. Ez a prózaesztétikai elképzelés eredményezi, hogy Végel nem szépprózát, hanem prózát ír, lévén hogy ő kezdettől fogva politikai alkat, akihez a publicisztika (napló, esszé, cikk) közelebb áll, mint a mives megformálással írt, általa „nyafogós” nevezett regény, ahogy ezt naplójegyzeteiben gyakran szóvá teszi. Kétségtelenül tiszteletet érdemlő szemlélet, amit el kell fogadni, de ami — épp az itt bemutatott *Šlemil*-regény ismeretében — vitára is készíteti a kritikust, aki számára a lényegében ismert élethelyzetekkel egyenértékű néhány szereplő lelki élete. A *Šlemil*-ben elsősorban a festőből lett partizántiszt, majd befolyásos politikus, Svetozar és a színészből bátor frontharcossá lett, majd nagy szerelme elvesztése miatt kegyetlen, bosszúálló gyilkos, Svetlana (különben Svetozar felesége!) története, gondolkodása, viselkedése. Nem kevésbé érdekes a címben említett balkáni szépségnek nevezett bécsi festőmodellé lett belgrádi hölgy, Ivana sorsának alakulása. Ha prózapoeztikai elvéhez Végel kevésbé kíván hű lenni, s olyan történelmi evidenciák részletes leírása, mint a magyar „megszállók” fennhéjázó viselkedése, majd gyáva megfutamodása, illetve a „felszabadítók” kegyetlenkedése helyett jobban belemélyül szereplői, köztük a nagyapa és unokája, belső világának differenciáltabb ábrázolásába, akkor ezt az ügyesen bonyolított cselekményű regényt komplettebb alkotásként tarthatnánk számon. (*Noran Libro*, Budapest, 2015)

GEROLD LÁSZLÓ

DARVASI LÁSZLÓ: ISTEN. HAZA. CSAL.

Manapság kétfajta vita is zajlik a magyar próza jelenéről. Egyfelől az örök dilemma újra és újra visszatér: alulértékelt-e a novella a regénnyel szemben? Másfelől: milyen értéket képvisel kor-

társ irodalmunk az 1960-as, az 1970-es és az 1980-as évekhez mérten? Egyik vita hőfokát sem értékelném túl, már csak azért sem, mert az irodalom berkeit nem lépi túl a vélemények ütköztetése. Sőt: magát az irodalmi életet sem feltétlen hozza lázba ez a két kérdés. Vélhetően azért, mert alapvetően nem irodalmi kérdésnek tételezi fel e kettőt.

A magyar prózában rövidtávon képtelenségnek tetszik megtörni a regény primátusát. Az ilyen kísérleteket azért is szemlélhetjük kétkedve, mert nehezen hihetőnek tűnik olyan alkotói program, amelynek célkeresztjében tételszerűen szerepelne a novella és a regény egymáshoz mért fontosságának és befogadói elfogadottságának megváltoztatása. Az írók bizonyára másként gondolkodnak, és az ilyen típusú elméleti megközelítések nem befolyásolják munkájukat. A magyar novella jelenlegi helyzetét nem látom rossznak. Főként, ha arra gondolok, hogy az elmúlt években Cserna-Szabó Andrástól, Kerékgyártó Istvántól, Jászberényi Sándortól, Kötter Tamástól és Darvasi Lászlótól (a felsorolás önkényes, és akaratlanul is leírójának ízlésbeli lenyomata) remek elbeszélésköteteket olvashattunk. A felsoroltak alkotói világa és felfogása a kortárs magyar kispróza-irodalom sokféleségére is rámutatnak, noha az említettek korántsem a teljességet képviselik.

Mindezek előrebocsátásával juthatunk el Darvasi László *Isten. Haza. Csál.* című tavaly megjelent novelláskötetéhez. Egyetlen alkotói életpályán is lemérhető és bemutatható, hogy a prózaműfajok sokasága (de maradjuk most az említett kettősségnél) milyen természetesen és magától értetődően variálódik egymással. Darvasit könnyen elkönnyvelhetnénk a kortárs regényírók táborába, gondoljunk csak két monumentális nagyprózájára, *A könnyűmutatványosok legendájára* és a *Virágzabálókra*. Ugyanezzel az erővel és meggyőződéssel érvelhetnénk az elsődlegesen novellaíró Darvasi mellett, akinek sokadik elbeszéléskötete a mostani (*A veinhageni rózsabokrok*, *A Borgognoni-féle szomorúság*, *Szerelmem*, *Dumumba elvtársnő*, *Szerezni egy nőt*, *A lojangi kutyavadászok*, *A világ legboldogabb zenekara*, *A titokzatos világválogatott*, *Vándorló sírok*), és a felsorolás még így sem teljes.

Az *Isten. Haza. Csál.* szerkesztési elveit tekintve visszatér a szerző kedvelte eljárásához. Tematikus rend uralja a kötetet. Igaz, ezt a megoldást a cím már szinte előrebocsátja. (Hamarjában hadd utaljak *A lojangi kutyavadászok* és a *Vándorló sírok* című kötetek tematikus szerkesztésére.) A harminchárom novellát tartalmazó új kötet bizonyos értelemben számmisztikai kérdéseket is felvet, bár ennek jelentőségét nem hangsúlyoznám túl.

A címben szereplő fogalmak alatt helyet kapó novellák számszerűsége is ezt támasztja alá. Az első két fejezet kilenc-kilenc, míg a zárófejezet tizenöt kisprózát tartalmaz, és jól kivehetően a szerzőt leginkább az foglalkoztathatta, hogy a keresztény mitológia szempontjából releváns harminchármas szám része legyen a kötetnek. Annál is inkább így gondolom, mert döcögősen és nehezen indul a kötet. A *Virág*, a *Kőlépcső* és a *Papagáj* című novellákat kevésbé sikerülteknek érzem. Egy, az alkalmazottnál szigorúbb szerkesztői eljárás alapján akár kimaradhatnának a kötetből, ami szerkezeti gondok forrásává válna, mert megbomlana a fejezetek közötti mennyiségi egyensúly, ami a szimmetriát ezúttal nélkülözve, mégis a kötet egyik jellemzője.

Darvasi Lászlót szokás a szép mondatok írójának nevezni, ami részgazság. Vagyis igaz, de a teljes igazság nem ez. Az új novelláskötet mindenekelőtt lenyűgöző valóságismeretével, a kisvilág feltérképezésének és bemutatásának szinte egyedülálló képessége felismerését erősítette meg bennem. A szerző rangja és helye régóta nem kérdés a kortárs prózában, ám ez a kötet azzal szembesíti, hogy annak a fajta dísztelen, kopogós, szűkszavú prózának, amelynek egy-egy iskoláját teremtette meg a maga módján Mészöly Miklós, Tar Sándor és Bodor Ádám, elsőrangú követője akadt. A felismerés (ha ez egyáltalán az) fontosságát mérsékli, hogy Darvasi korábbi kötetei is adtak okot ilyesfajta következtetések levonására, így a most elemzett ebben inkább csak megerősít. A Bodor Ádámmal, de különösen Tar Sándorral való irodalmi rokonság az ábrázolt világ hasonlóságán is alapszik. Az író sokat tud a mélyben létező Magyarországról, a kisegzisztenciák nyomorúságáról és banalitásáról, a vidék magányáról és magára hagyatottságától.

A kilátástalanságról és a reményvesztettségéről sajátos hangon szól Darvasi. Nem az e világok ábrázolásánál olyan gyakori hiperrealizmus eszközeit használja, noha belülről és zsigerileg ismeri ezt a világot (világokat), hanem a valóságábrázolás hagyományos eszközei mellett a csoda, a megmagyarázhatatlan, a rejtély, a misztikum és a mágia eszközei legalább annyira részei az alkotói fegyvertárnak, mint a realizmus jól bevett és bevált formái. A novelláskötet izgalmat és értékét alapvetően a két eszközrendszer együttes alkalmazása adja.

És van valami mindezekon túl, ami a Darvasi-prózát régóta olyan ellenállhatatlanná teszi: az elapadhatatlan mesélőkedv. A történetek sokfélesége. Mindenfajta epika egyik alapja mégis csak ez. (*Magvető*, Budapest 2015)

BOD PÉTER

SOMMAIRE

Le soixantième anniversaire de la révolution hongroise de 1956

- BÉLA POMOGÁTS: Souvenirs personnels sur l'insurrection de Budapest
 LÁSZLÓ RÓNAY: Fragments de souvenirs sur la révolution
 ESZTER CÚTHNÉ GYÓNI: Le destin de l'abbé cistercien Vendel Endrédy
 FERENC SZABÓ: Saint Jean-Paul II sur la révolution hongroise de 1956
 ■ Poèmes de György Czigány, Lajos Mohai V., András Oláh et Éva Petrőczy
 VERA PRONTVAI: Sur la pièce *Caravaggio Terminal* de András Visky
 ■ Géza Kovács et György Michaletzky sur Péter Esterházy (1950–2016)
 ■ Entretien inédit avec Imre Kertész

INHALT

Sechzigstes Jubiläum der ungarischen Revolution 1956

- BÉLA POMOGÁTS: Persönliche Memoiren über den Aufstand in Budapest
 LÁSZLÓ RÓNAY: Erinnerungen über der Revolution
 ESZTER CÚTHNÉ GYÓNI: Über das Schicksal des Zisterzienserabtes Vendel Endrédy
 FERENC SZABÓ: Heiliger Johannes Paul II über die Revolution 1956
 ■ Gedichte von György Czigány, Lajos Mohai V., András Oláh und Éva Petrőczy
 VERA PRONTVAI: Über das Drama *Caravaggio Terminal* von András Visky
 ■ Géza Kovács und György Michaletzky über Péter Esterházy (1950–2016)
 ■ Unveröffentlichtes Gespräch mit Imre Kertész

CONTENTS

60th Anniversary of the Hungarian Revolution in 1956

- BÉLA POMOGÁTS: Personal Memoirs of the Uprising in Budapest
 LÁSZLÓ RÓNAY: Memory Fragments about the Revolution
 ESZTER CÚTHNÉ GYÓNI: The destiny of the Cistercian Abbot Vendel Endrédy
 FERENC SZABÓ: Saint John Paul II about the Revolution in 1956
 ■ Poems by György Czigány, Lajos Mohai V., András Oláh and Éva Petrőczy
 VERA PRONTVAI: About the Drama *Caravaggio Terminal* by András Visky
 ■ Géza Kovács and György Michaletzky about Péter Esterházy (1950–2016)
 ■ Unpublished Interview with Imre Kertész

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Munkatársak: BENDE JÓZSEF, DEÁK VIKTÓRIA HEDVIG, HAFNER ZOLTÁN, LÁZÁR KOVÁCS ÁKOS, PUSKÁS ATTILA

Szerkesztőbizottság: HORKAY HÖRCHER FERENC, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN, KISS SZEMÁN RÓBERT,

POMOGÁTS BÉLA, RÓNAY LÁSZLÓ, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ Szerkesztőségi titkár és tördelő: NÉMETH ILONA

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042-6024; Nyomdai munkák: Séd Nyomda Kft., Ügyvezető igazgató: Katona Szilvia

Szerkesztőség és Kiadóhivatal: Budapest, V., Piarista köz. 1. IV. em. 420. Telefon: 317-7246; 486-4443; Fax: 486-4444. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 48. Internet cím: <http://www.vigilia.hu>; E-mail cím: vigilia@vigilia.hu. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Terjeszti a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág, a Magyar Lapterjesztő Zrt. és alternatív terjesztők.

A Magyar Posta Zrt. postacíme: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármelyik postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen. Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt. fenti elérhetőségein.

A Vigilia csekk számla száma: OTP V. ker. 11707024–20373432. Előfizetési díj: egy évre 5.640,- Ft, fél évre 2.820,- Ft, negyed évre 1.410,- Ft. Előfizethető külföldön a KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.). Ára: EU országok: 18.000,- Ft/év vagy 100,- USD, illetve ennek megfelelő más pénznem/év.

SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10–14 ÓRA.

KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA

Nemzeti
Együttműködési
Alap

Ára: 550 Ft

VIGILIA

SZEMLE

- RÓNAY LÁSZLÓ
VÉGEL LÁSZLÓ
DARVASI LÁSZLÓ
- Könyvek között
Márai Sándor újratöltve
Balkáni szépség, avagy Slemil fattyúja
Isten. Haza. Csal.

A SZEMLÉKET ÍRTÁK

Bod Péter, Gerold László,
Kenyeres Zoltán és Rónay László

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

- Emlékezés Nemes Nagy Ágnesre
- A Vigilia körkérdése
- Buda Attila, Ferencz Győző,
Mártonffy Marcell és Nagy Eszter tanulmánya
- Fecske Csaba, Halmai Tamás,
Horkay Hörcher Ferenc, Murányi Zita,
Saitos Lajos és Vasadi Péter írása

nka

Nemzeti Kulturális Alap

9 770042 602005

16010